

ارزیابی و گزینش سیستم‌های گردشگری روستایی: مورد
روستاهای هدف گردشگری شهرستان بویراحمد
مجید صداقتی، مهدی نوری‌پور

بررسی تاثیر توانمندسازی بافت فرسوده شهری بر ارتقای
گردشگری بومگرا؛ نمونه موردی: شهر ساحلی قشم
اسماعیل قنبری، مهدیه حسینی نیا

معرفی یک مدل کاربردی برای ارزیابی اثرات اکوتوریسم بر
آلودگی‌های محیط زیست
میترا چراغی

نقش اندیشه‌های دینی در شکل‌گیری معماری تخت سلیمان
تکاب
فرخ عبودی، صابر زارعی، ادريس عبودی، زهرا محمدی مستان

توانمندی‌های بومگردی در روستاهای تاریخی ایران: مطالعه
موردی روستای چشم در استان خراسان رضوی
احمد ربانی خواه

بررسی نقش امنیت در گردشگری مذهبی منطقه ثامن کلانشهر
مشهد
محمد رضا خش ماه، علیرضا بیدخوری

- دکتر بهرام ایمانی، عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی
- دکتر سجاد باغبان ماهر، عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اصفهان
- دکتر بهار بیشمی، عضو هیئت علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
- دکتر غلام حسن جعفری، عضو هیئت علمی دانشگاه زنجان
- دکتر لیلا حبیبی، عضو هیئت علمی دانشگاه مازندران
- دکتر محمد حقیقی، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
- دکتر مصطفی عمادزاده، عضو هیئت علمی دانشگاه شیخ بهائی
- دکتر ابوالفضل قنبری، عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
- دکتر حسن کارنامه حقیقی، عضو هیئت علمی دانشگاه شیخ بهائی اصفهان
- دکتر حسین کریم زاده، عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
- دکتر حسین نظم فر، عضو هیئت علمی دانشگاه اردبیل
- دکتر بنفشه ماستری فراهانی، عضو هیئت علمی موسسه آموزش عالی مازیار
- دکتر علیرضا مقدسی، عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع)
- دکتر علیرضا نوری، عضو هیئت علمی موسسه آموزش عالی شان‌دیز

فراخوان پذیرش مقاله:

نشریه «پژوهش‌های گردشگری و توسعه پایدار» توسط موسسه مطبوعاتی مطالعات کاربردی شباک و با همکاری علمی اساتید برجسته دانشگاه‌های کشور به انتشار مقالات علمی می‌پردازد. از این‌رو از تمام اساتید، صاحب‌نظران، کارشناسان، دانشجویان و پژوهشگران دعوت می‌شود با ارسال مقالات علمی خود از طریق وبسایت نشریه به نشانی www.TRSD.ir در برابرتر کردن این نشریه، ما را یاری نمایند. برای ارسال مقاله کافی است تا در وبسایت ثبت‌نام نموده و با ورود به پنل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید.

محورها و موضوعات پذیرش مقاله:

- مبانی و پایه‌های نظری گردشگری و توسعه پایدار مدیریت گردشگری
- گردشگری، اکوتوریسم و محیط‌زیست
- مدیریت و بازاریابی گردشگری
- برنامه‌ریزی فضایی مجتمع‌های گردشگری
- برنامه‌ریزی گردشگری منطقه‌ای
- معماری، شهرسازی و توسعه گردشگری
- جغرافیا، آمایش سرزمینی و گردشگری
- گردشگری، توسعه فرهنگی-اجتماعی
- گردشگری، اقتصاد و مدیریت
- مطالعات میان رشته‌ای در گردشگری و دیگر موضوعات مرتبط

نشریه

نشانی: کرج، آزادگان، ابتدای بلوار مطهری، کوچه شهید سبحانی، پلاک ۲۸، واحد ۴
۰۲۱ ۳۳۲۰۳۴۸۷ / ۰۲۱ ۳۳۲۰۳۴۸۷ / ۰۲۱ ۳۳۲۰۳۴۸۷
www.TRSD.ir
@Shij_journals@gmail.com
کدپستی: ۳۱۴۲۹۵۳۵۹۵

چاپ

انتشارات هنر و علوم دانشگاهی، تلفن: ۰۲۱ ۳۳۲۰۳۴۸۷
نشانی: تهران، افسریه، ۱۵ متری اول، کوچه ۲۸، پلاک ۲۹۳

فهرست مقالات

صفحه	عنوان مقاله
۱	ارزیابی و گزینش سیستم‌های گردشگری روستایی: مورد روستاهای هدف گردشگری شهرستان بویراحمد مجید صداقتی، مهدی نوری‌پور
۱۱	بررسی تاثیر توانمندسازی بافت فرسوده شهری بر ارتقای گردشگری بوم‌گرا؛ نمونه موردی: شهر ساحلی قشم اسماعیل قنبری، مهدیه حسینی نیا
۲۳	معرفی یک مدل کاربردی برای ارزیابی اثرات اکوتوریسم بر آلودگی‌های محیط زیست میترا چراغی
۲۷	نقش اندیشه‌های دینی در شکل‌گیری معماری تخت سلیمان تکاب فرخ عبودی، صابر زارعی، ادريس عبودی، زهرا محمدی مستان
۳۹	توانمندی‌های بومگردی در روستاهای تاریخی ایران؛ مطالعه موردی روستای چشم در استان خراسان رضوی احمد ربانی خواه
۴۷	بررسی نقش امنیت در گردشگری مذهبی منطقه ثامن کلانشهر مشهد محمد رضا خورشید ماه، علیرضا بیدخوری

ارزیابی و گزینش سیستم های گردشگری روستایی: مورد روستاهای هدف گردشگری شهرستان بویراحمد

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۴

کد مقاله: ۹۳۴۱۳

مجید صداقتی^۱، مهدی نوری پور^۲*

چکیده

برنامه ریزی توسعه گردشگری می تواند باعث تحریک بخشی به رشد اقتصادی و همچنین برنامه ریزی کاربری زمین و جذب افراد به مناطقی که گردشگری در آنجا توسعه یافته است شود. از این رو، برای توسعه گردشگری روستایی شناسایی سیستم گردشگری مناسب امری ضروری است. لذا، پژوهش حاضر با هدف تحلیل سلسله مراتبی سیستم های گردشگری و انتخاب مناسب ترین سیستم گردشگری در روستاهای هدف گردشگری شهرستان بویراحمد انجام گرفت. روش اتخاذ شده در این پژوهش تحلیلی با هدف کاربردی بود. داده های مورد نیاز با نظرخواهی از متخصصان حوزه گردشگری و نخبگان محلی در منطقه مورد مطالعه ($n=12$) بدست آمد. ابزار جمع آوری داده ها مصاحبه ساختارمند و پرسشنامه بود. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) در محیط نرم افزار Expert Choice انجام گرفت. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که، سیستم گردشگری بوم گردی، وزن و جایگاه بالاتری نسبت به دیگر سیستم های گردشگری دارد و مناسب ترین گزینه برای توسعه گردشگری در منطقه مورد مطالعه به شمار می رود. پس از آن گردشگری کشاورزی، گردشگری مذهبی و فرهنگی به ترتیب در اولویت های دوم تا چهارم قرار دارند و در آخر گردشگری ورزشی پایین ترین اولویت را به خود اختصاص داده است.

واژگان کلیدی: سیستم گردشگری، گردشگری روستایی، بویراحمد

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد توسعه روستایی دانشگاه یاسوج

۲- دانشیار ترویج و توسعه کشاورزی دانشگاه یاسوج (نویسنده مسئول)

۱- مقدمه

گردشگری روستایی ویتترین شیوهی زندگی روستایی و یک پیوند پویا بین اقتصاد شهری و روستایی است (پرز، ۲۰۱۰: ۵۱۳-۵۱۲). در حال حاضر در اغلب کشورهای دنیا از جمله ایران، گردشگری به ویژه گردشگری روستایی اهمیت و جایگاه خاصی در توسعه پیدا کرده است. به طوریکه پس از برنامه‌ی چهارم توسعه، دولت سیاست‌های مختلفی را برای توسعه‌ی گردشگری در نواحی روستایی اتخاذ نموده است. که از جمله‌ی این سیاست‌ها می‌توان به تشکیل کمیته‌های گردشگری روستایی و عشایری، تعیین حدود ۳۷۰ روستای هدف گردشگری و تعیین مناطق نمونه‌ی گردشگری که به منظور جذب گردشگر روستایی در دستور کار سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری قرار گرفته است اشاره نمود (رضوانی و بیات، ۱۳۹۳: ۲۵-۲۶). از طرفی، یکی از مناطق گردشگری پذیر کشور، استان کهگیلویه و بویراحمد و به ویژه، شهرستان بویراحمد می‌باشد. زیرا در اختیار داشتن امکانات بالقوه‌ی طبیعی همچون (رودخانه‌های پرآب، چشمه‌های آب معدنی گوارا و خروشان، یخچال‌های طبیعی، منطقه‌ی حفاظت شده با تنوع گیاهی و کوه‌هایی بکر و همچنین صنایع دستی، زیارتگاه‌ها و غیره) موقعیت خاصی را برای این شهرستان پدید آورده است. از این رو، این شهرستان می‌تواند به عنوان یکی از نواحی با پتانسیل بالا جهت توسعه و برنامه‌ریزی گردشگری قابل بررسی و مطالعه باشد. اما نکته‌ی حائز اهمیت آن است که با وجود اینکه در این شهرستان جاذبه‌های مختلف گردشگری و روستاهای هدف گردشگری زیادی از جمله روستاهای (دهنو، شهینز، تنگ تامرادی، مختار و منصورخانی کاکان) وجود دارد (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کهگیلویه و بویراحمد، ۱۳۹۵) اما تاکنون ارزیابی دقیقی در زمینه‌ی این که وضعیت کلی سیستم گردشگری در روستاهای مذکور چگونه باشد؟ و یا این که چه نوع سیستم گردشگری برای پیاده‌سازی در منطقه‌ی مورد نظر اولویت داشته باشد؟ صورت نگرفته است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تحلیل سلسله‌مراتبی سیستم‌های گردشگری قصد دارد تا با مطالعه‌ی سیستم‌های گردشگری روستایی در شهرستان بویراحمد و اولویت‌بندی آن‌ها به سؤالات مذکور پاسخ دهد.

۲- مبانی نظری

در زمینه‌ی گردشگری روستایی دیدگاه‌های متنوعی وجود دارد: به عقیده‌ی (شارپلی و شارپلی، ۱۹۹۷) گردشگری روستایی کیفیت‌های ذاتی حس فضا، صلح و آرامش، و فرار از فشارهای مدرن است. (دیمیتریوسکی^۱ و همکاران، ۲۰۱۲: ۲۸۹) نیز بر این باورند که گردشگری روستایی دارای هر دو شرط جغرافیایی و یک توصیف‌گر از فعالیت‌های فرهنگی مرتبط با جوامع روستایی است. (اروبرا^۲، ۲۰۰۸: ۸) نیز بیان می‌کند که گردشگری روستایی شامل طیف وسیعی از فعالیت‌های فراگیر از جاذبه‌های طبیعی و انسان ساخته شده، امکانات و تسهیلات، حمل و نقل، بازاریابی و سیستم‌های اطلاعاتی است. از این رو، می‌توان گفت که با توجه به دلایل و انگیزه‌های متفاوت گردشگران، انواع خاصی از گردشگری در نواحی روستایی وجود دارد که به شخص مسافر، ویژگی-های مقصد و انگیزه‌ی سفر بستگی دارد (بابایی‌همتی و مولائی‌هشتجین، ۱۳۹۲: ۱۰۶). بنابراین با توجه به اهداف گردشگران می-توان گردشگری روستایی را به ۶ دسته به شرح زیر تقسیم کرد:

گردشگری فرهنگی^۳: در زمینه‌ی صنعت گردشگری، فرهنگ به عنوان مجموعه‌ی کامل از ویژگی‌های متمایز معنوی، مادی، فکری و عاطفی تعریف شده است که مشخص کننده‌ی یک جامعه یا گروه اجتماعی است (چاین^۴ و همکاران، ۲۰۱۲: ۳۷). گردشگری فرهنگی فرصت یکسانی است برای میزبان و گردشگران برای فهم و درک بهتر جهان در حال توسعه که خلاف سلیقه و احساسات ما است ولی در مکان میزبان غنی هستند (عبدالرحمان^۵ و همکاران، ۲۰۱۶: ۳۶۲).

گردشگری محیطی یا اکوتوریسم^۶: اکوتوریسم نوعی گردشگری است که علاوه بر تعامل با جاذبه‌های طبیعی با زندگی و هنجارهای اجتماعی مردم محلی که خود نیز در تعامل با جاذبه‌های طبیعی است، در ارتباط می‌باشد و به عنوان پایدارترین نوع طبیعت‌گردی و سازگارترین نوع گردشگری است که می‌تواند فرصت‌های بی‌نظیری را برای توسعه‌ی همه جانبه روستایی، مدیریت منابع و مدیریت مناطق حفاظت شده به‌وجود آورد (بابایی‌همتی و مولائی‌هشتجین، ۱۳۹۲: ۱۰۶).

گردشگری سبز^۷: اگر چه در بعضی کشورها اصطلاح "گردشگری سبز" به گردشگری روستایی و گردشگری در بیلاق‌های خوش آب و هوا اطلاق می‌شود، اما اغلب برای توصیف نوعی از گردشگری به کار می‌رود، که بیشتر طرفدار محیط‌زیست است. گردشگری سبز بهترین روش برای توسعه‌ی ارتباط همزیستی بین محیط‌زیست طبیعی و اجتماعی است (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۹: ۱۴۲؛ بابایی‌همتی و مولائی‌هشتجین، ۱۳۹۲: ۱۰۷).

1 Perez
2 Sharpley & Sharpley
3 Dimitrovski
4 Eruera
5 Cultural Tourism
6 Chin
7 Abdurahman
8 Eco Tourism
9 Green Tourism

گردشگری مزرعه یا فارم توریسم^۱: گردشگری مزرعه، ابزاری برای حفاظت از چشم‌اندازهای سنتی است و شامل اقامت و نیز مشارکت در فعالیت‌های کشاورزی در مزرعه بوده و در بین خانوارهای کشاورز به عنوان مکمل و جایگزین فعالیت‌های اقتصادی رواج پیدا کرده است. (بابایی‌همتی و مولائی‌هشتجین، ۱۳۹۲: ۱۰۶-۱۰۷؛ فوربور^۲ و همکاران، ۲۰۱۲: ۸۹۶).

گردشگری مذهبی^۳: زیارت مکان‌های مذهبی موجب تسلاي خاطر و آرامش روحی انسان‌ها می‌شود از این رو، وجود زیارتگاه‌ها در شهرهایی مانند مشهد و قم در ایران، واتیکان در ایتالیا، روستاهای نظیر امامزاده داوود در نزدیک تهران، جمکران در نزدیک قم از جمله مکان‌های گردشگری مذهبی می‌باشند (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۹: ۱۴۲-۱۴۳).

گردشگری روستایی (گردشگری محلی - روستایی): این نوع گردشگری شامل: اردو زدن، اقامت در منازل اجاره‌ای گشت و شکار در حیات وحش، بازاریابی صنایع دستی، جشنواره‌های فرهنگی، ورزش‌های ماجراجویانه، راهپیمایی، بازدید از مکان‌های تاریخی، جشنواره‌های موسیقی می‌تواند باشد. در واقع هر نوع فعالیت تفریحی ممکن در نواحی روستایی است (بابایی‌همتی و مولائی‌هشتجین، ۱۳۹۲: ۱۰۷؛ حاجی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۴).

گردشگری مانند هر موضوع چند بعدی دیگر، یک سیستم است. به تبع این خصیصه و اینکه هر سیستم از اجزایی تشکیل می‌شود، گردشگری نیز عناصر و اجزایی دارد که با ترکیب یکدیگر، یک کلیت را به وجود می‌آورند. درک درست هر سیستم به شناخت اجزای سیستم و کلیت آن نیازمند است. (کلاتنری و ملک، ۱۳۹۳: ۵۴). بر این اساس، عناصر مورد نظر در بررسی سیستم‌های گردشگری روستایی، در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: عناصر مورد نظر در بررسی سیستم‌های گردشگری روستایی

ابعاد	شاخص‌ها	منابع
۱. جاذبه‌ها	۱- جاذبه‌هایی نظیر رودخانه، جنگل و غیره؛ ۲- جاذبه‌های اقلیمی نظیر برف، باران، پیست اسکی و غیره؛ ۳- جاذبه‌هایی نظیر موسیقی محلی، آواز و غیره؛ ۴- فضای بومی و سنتی روستاها	کلاتنری و ملک (۱۳۹۳)، روبرایت ^۴ و همکاران (۲۰۱۶)، فاطیمه ^۵ (۲۰۱۵)
۲. رفاه و تفریح	۱- برخورداری جاده‌ها از کیفیت مناسب نظیر آسفالت، علائم جاده‌ای و غیره؛ ۲- در دسترس بودن خدمات تعمیر و نگهداری وسایل نقلیه؛ ۳- برخورداری از ایمنی کافی در استفاده از وسایل نقلیه عمومی؛ ۴- دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی نظیر تاکسی و غیره	دیمیتر و پتروسکا ^۶ (۲۰۱۲)
۳. خدمات	۱- امکانات رفاهی مثل هتل، مسافرخانه، خانه‌های خصوصی و اردوگاه‌های تفریحی؛ ۲- امکانات رفاهی نظیر رستوران‌ها و سفره‌خانه‌های سنتی؛ ۳- دسترسی به خدمات درمانی نظیر داروخانه و...؛ ۴- دسترسی به پمپ بنزین و پمپ گاز	بهنام مرشدی و همکاران (۱۳۹۵)، رجرتنم ^۷ و همکاران (۲۰۱۴)
۴. آگاهی و اطلاع‌رسانی	۱- در دسترس بودن بروشورها، کتاب‌های راهنما و مجلات سفر برای گردشگران؛ ۲- تبلیغات از طریق تابلوها و اعلانات راهنما نصب شده در سطح منطقه؛ ۳- تبلیغات از طریق رادیو و تلویزیون (مستند و اخبار)؛ ۴- استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و تبلیغات از طریق امکانات فضای مجازی نظیر کانال‌های تلگرامی و غیره	کاتسونی ^۸ (۲۰۱۷)، حسینی و سازور (۱۳۹۰)، جزدزوسکا و جگوسزوسکا ^۹ (۲۰۱۷)
۵. ادارات و نهادهای پشتیبان	۱- هماهنگی فعالیت‌های سازمان‌های مختلف دست اندرکار نظیر میراث فرهنگی، دهیاری، راهداری و غیره؛ ۲- ارائه تسهیلات بانکی به متقاضیان راه‌اندازی خدمات گردشگری و تسهیل روند آنها؛ ۳- ساخت و گسترش تاسیسات زیربنایی نظیر واحدهای پذیرایی و اقامتی، تولید و عرضه صنایع دستی، تفریحی و ورزشی و غیره؛ ۴- برگزاری تورهای ورزشی عمومی نظیر اسکی، کوهپیمایی، دوچرخه سواری و غیره؛ ۵- احداث بازارهای سنتی و مراکز خرید تخصصی مختلف مثل فروشگاه‌های صنایع دستی و تولیدات روستایی	حسینی و سازور (۱۳۹۰)

۳- روش تحقیق

این پژوهش، به لحاظ هدف کاربردی، از نظر میزان و درجه‌ی کنترل متغیرها میدانی و از نظر پارادایم، جزء تحقیقات کیفی می‌باشد. ابزار به کار گرفته شده در این پژوهش، مصاحبه‌ی ساختارمند و پرسشنامه‌ی نه درجه‌ای توماس ال ساعتی بوده است.

- 1 Farm-Tourism
- 2 Forbord
- 3 Religious Tourism
- 4 Rubright
- 5 Fatimah
- 6 Dimitrov & Petrevska
- 7 Rajaratnam
- 8 Katsoni
- 9 Jazdzewska & Jagnuszewska

جامعه‌ی آماری پژوهش شامل کارشناسان سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و نخبگان محلی (افراد مطلع نظیر شورا، دهیار و غیره) در روستاهای هدف گردشگری شهرستان بویراحمد (دهنو، شهنیز، تنگ تامرادی، مختار و منصورخانی کاکان) بودند. در این پژوهش مجموعاً ۱۵ پرسشنامه میان (دهیاران، کارشناسان و فعالان در حوزه‌ی گردشگری) توزیع شد که از این تعداد ۱۲ پرسشنامه جمع‌آوری گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی AHP در محیط نرم‌افزار Expert Choice انجام شد. فرآیند تحلیل سلسله مراتبی جهت استخراج مقیاس‌های نسبی از مقیاس‌های زوجی داده‌های گسسته و پیوسته به کار می‌رود. این مقیاس‌ها ممکن است برای اندازه‌گیری‌های واقعی به کار روند یا اینکه نشان‌دهنده‌ی وزن نسبی ترجیحات باشند (قدسی پور، ۱۳۹۵). به طور کلی برای تصمیم‌گیری به شیوه‌ی AHP گام‌های زیر طی می‌شود:

۱- تعیین ارتباط بین اجزا و ایجاد یک ساختار سلسله مراتبی (درخت سلسله مراتبی) از موضوع مورد بررسی شامل: هدف، معیارها، گزینه‌ها.

۲- تعیین وزن‌های نسبی معیارها نسبت به هدف مطالعه

۳- تعیین ماتریس مقایسه‌ی زوجی زیر معیارها نسبت به معیارها

۴- مقایسه‌ی زوجی گزینه‌ها نسبت به هر یک از زیر معیارها

۵- تعیین وزن نهایی گزینه‌ها، که وزن نهایی هر گزینه از مجموع حاصل ضرب وزن هر معیار در وزن زیر معیارهایش ضرب در وزن گزینه در آن زیر معیار طبق رابطه (۱) بدست می‌آید.

$$\sum_{K=1}^N \sum_{J=1}^M W_K W_J (g_{ij}) \quad \text{رابطه (۱):}$$

که در این رابطه:

W_K . ضریب اهمیت معیار k

W_i . ضریب اهمیت معیار i

g_{ij} . امتیاز گزینه j در ارتباط با زیر معیار i می‌باشد.

علاوه بر مراحل بالا نکته‌ی حائز اهمیت در فرآیند تحلیل سلسله مراتبی نرخ ناسازگاری ماتریس مقایسه‌ی زوجی می‌باشد. این مکانیزم نشان می‌دهد که تا چه حد می‌توان به اولویت‌های حاصل از اعضای گروه و یا اولویت‌های جدول‌های ترکیبی اعتماد نمود. حداکثر نرخ ناسازگاری قابل قبول برابر ۰/۱ می‌باشد. نکته‌ی قابل ذکر این است که مقایسه‌ی زوجی گزینه‌ها با هم و تعیین ترجیحات، لزوماً می‌بایست توسط تصمیم‌گیرنده‌ی آگاه به گزینه‌ها و معیارها صورت گیرد (ساعتی^۱، ۱۹۸۰).

محدوده‌ی مورد مطالعه، شهرستان بویراحمد یکی از شهرستان‌های جنوبی ایران بود که در استان کهگیلویه و بویراحمد قرار گرفته است. این شهرستان بین استان‌های فارس، اصفهان، چهارمحال و بختیاری و شهرستان‌های دنا، کهگیلویه، چرام و باشت قرار دارد (شکل ۱). مرکز این شهرستان شهر یاسوج است، که در مختصات جغرافیایی ۵۱ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی و ۳۰ درجه و ۴۰ دقیقه عرض شمالی و ارتفاع ۱۸۷۰ متری از سطح دریا قرار دارد. جمعیت این شهرستان بر طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، برابر با ۲۴۳۷۷۱ نفر بوده است که حدود ۱۲۲۴۸۰ هزار نفر در مناطق شهری ساکن هستند و بقیه را جمعیت روستایی و عشایری تشکیل می‌دهند. این شهرستان دارای ۵ بخش (مرکزی، سپیدار، کبگیان، لوداب و مارگون) و ۱۱ دهستان (دشتروم، سررود جنوبی، سررود شمالی و کاکان (بخش مرکزی) سپیدار مرکزی (سپیدار) و چیتاپ و دم چنار (کبگیان)، چین و لوداب (لوداب)، مارگون و زیلابی (مارگون) می‌باشد (استانداری کهگیلویه و بویراحمد، ۱۳۹۰). در شهرستان بویراحمد پنج روستای گردشگری وجود دارد که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند. این روستاها عبارتند از: روستای دهنو، شهنیز، تنگ تامرادی، مختار، و منصورخانی کاکان (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کهگیلویه و بویراحمد، ۱۳۹۵).

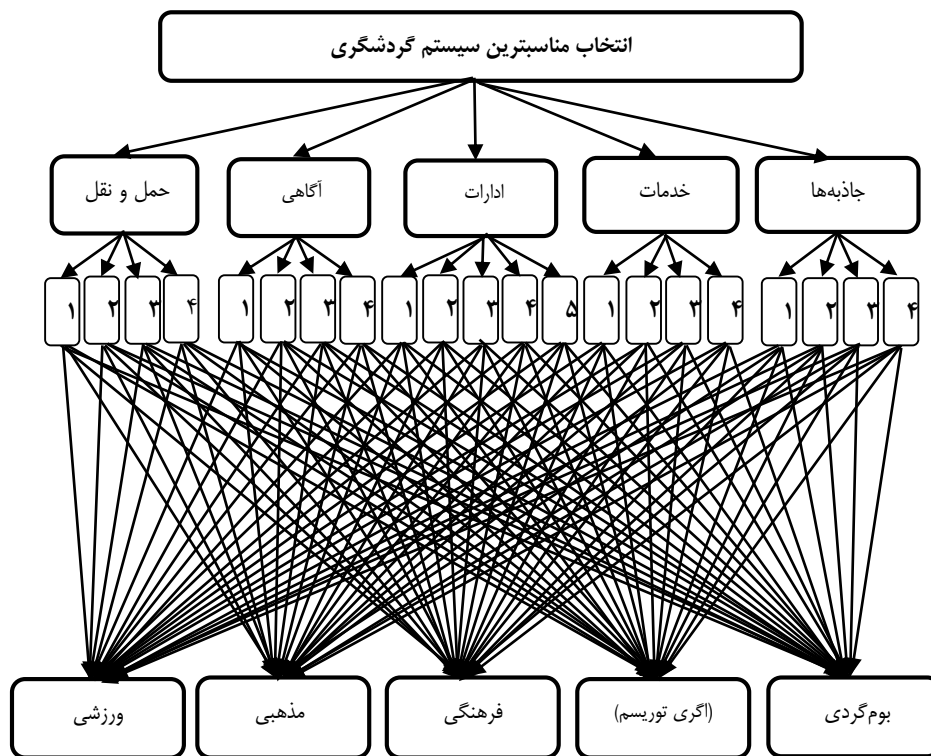

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی شهرستان بویراحمد در استان کهگیلویه و بویراحمد

۴- یافته‌های تحقیق

تعیین ساختار سلسله مراتبی

گام اول در روش AHP ایجاد مدل و تدوین مسئله است. درخت سلسله مراتبی مربوط به این مطالعه از ترکیب ۴ سطح مطابق شکل (۲) تشکیل شده است. که در سطح اول، هدف اصلی پژوهش (انتخاب مناسب‌ترین سیستم گردشگری برای روستاهای هدف گردشگری در شهرستان بویراحمد) قرار دارد. در سطح دوم، معیارها (جاذبه‌ها، خدمات، ادارات، آگاهی، حمل و نقل)، در سطح سوم، زیر معیارها و در سطح چهارم، گزینه‌ها (سیستم‌های گردشگری: بوم‌گردی (اکوتوریسم)، گردشگری کشاورزی (اگری توریسم)، گردشگری ورزشی، گردشگری فرهنگی و گردشگری مذهبی) قرار دارند.

شکل ۲: ساختار سلسله مراتبی مسئله‌ی مورد پژوهش

تعیین وزن‌های نسبی معیارها نسبت به هدف

در ادامه‌ی فرآیند تحلیل سلسله مراتبی مسأله‌ی تحقیق و تحلیل جداول مقایسات زوجی، به منظور تعیین وزن‌های نسبی معیارهای اصلی، اولویت هر یک از معیارها نسبت به هدف تحقیق مشخص شد. ماتریس نرمال شده و اولویت معیارهای اصلی نسبت به هدف در شکل (۳) نشان داده شده است. همان‌گونه که در شکل (۳) آمده است، معیارهای تعیین شده در انتخاب سیستم گردشگری مناسب، دارای ارزش برابر هستند و همه‌ی معیارها به یک اندازه در انتخاب سیستم گردشگری مناسب مؤثر هستند.

۰/۲۰۰	برخورداری از جاذبه‌ها
۰/۲۰۰	فراهم بودن خدمات مختلف
۰/۲۰۰	ادارات و نهادها
۰/۲۰۰	آگاهی، تبلیغات و اطلاع رسانی
۰/۲۰۰	سیستم حمل و نقل مناسب
۰/۰۰	ضریب ناسازگاری

شکل ۳: ضریب اهمیت هر یک از معیارهای پژوهش نسبت به هدف

تعیین ماتریس مقایسه‌ی زوجی زیر معیارها نسبت به معیارها

پس از تعیین ضریب اهمیت هر یک از معیارها نسبت به هدف مطالعه، بایستی وزن و اهمیت هر یک از زیر معیارهای مسئله-ی مورد بررسی نیز نسبت به معیارهای اصلی مشخص شود. برای این منظور، زیر معیارهای هر کدام از معیارهای اصلی موضوع، با یکدیگر به صورت دو به دو مقایسه شدند و پس از نرمال سازی ماتریس مقایسه‌های زوجی ضریب اهمیت هر کدام از آنها مشخص گردید. بر اساس نتایج حاصل از مقایسه زوجی ضریب اهمیت زیرمعیارها از دیدگاه متخصصان، وزن و رتبه‌بندی این شاخص‌ها نسبت به یکدیگر در جدول (۲) نشان داده شده است.

با توجه به نتایج بدست آمده، زیر معیارهای جاذبه‌هایی نظیر رودخانه، جنگل و غیره با وزن ۰/۴۲۸، برخورداری جاده‌ها از کیفیت مناسب نظیر آسفالت، علائم جاده‌ای و غیره با وزن ۰/۴۴۹، دسترسی به پمپ بنزین و پمپ گاز با وزن ۰/۲۹۸، استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و تبلیغات از طریق امکانات فضای مجازی نظیر کانال‌های تلگرامی و غیره با وزن ۰/۳۳۸، هماهنگی فعالیت‌های سازمان‌های مختلف دست اندرکار نظیر میراث فرهنگی، دهیاری، راهداری و غیره با وزن ۰/۲۶۷ در رتبه‌های اول قرار گرفتند و در نتیجه بیشترین درجه‌ی اهمیت را در بین معیارهای خود دارند. همچنین نتایج حاصل از نرخ ناسازگاری نظرات گروه تصمیم‌ساز نیز نشان داد که با توجه به برقراری شرط $CR < 0/1$ در نظرات گروه AHP سازگاری وجود دارد و در نتیجه اولویت-های بدست آمده دارای قابلیت اعتماد می‌باشد.

جدول ۲: وزن و رتبه‌بندی زیر معیارها نسبت به معیارها؛ منبع: یافته‌های پژوهش

زیر معیارها	وزن	رتبه	نرخ ناسازگاری
جاذبه‌هایی نظیر رودخانه، جنگل و غیره	۰/۴۲۸	۱	۰/۰۳
جاذبه‌های اقلیمی نظیر برف، باران، پیست اسکی و غیره	۰/۲۳۳	۲	
جاذبه‌هایی نظیر موسیقی محلی، آواز و غیره	۰/۱۷۵	۳	
فضای بومی و سنتی روستاها	۰/۱۶۴	۴	
برخورداری جاده‌ها از کیفیت مناسب نظیر آسفالت، علائم جاده‌ای و غیره	۰/۴۴۹	۱	۰/۰۶
دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی نظیر تاکسی و غیره	۰/۲۲۸	۲	
در دسترس بودن خدمات تعمیر و نگهداری وسایل نقلیه	۰/۱۷۶	۳	
برخورداری از ایمنی کافی در استفاده از وسایل نقلیه عمومی	۰/۱۴۷	۴	
دسترسی به پمپ بنزین و پمپ گاز	۰/۲۹۸	۱	۰/۰۲
امکانات رفاهی مثل هتل، مسافرخانه، خانه‌های خصوصی و اردوگاه‌های تفریحی	۰/۲۴۶	۲	
امکانات رفاهی نظیر رستوران‌ها و سفره‌خانه‌های سنتی	۰/۲۴۶	۲	
دسترسی به خدمات درمانی نظیر داروخانه و غیره	۰/۲۱۰	۳	
استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و تبلیغات از طریق امکانات فضای مجازی نظیر کانال‌های تلگرامی و غیره	۰/۳۳۸	۱	۰/۰۲
تبلیغات از طریق تابلوها و اعلانات راهنما نصب شده در سطح منطقه	۰/۲۸۸	۲	
تبلیغات از طریق رادیو و تلویزیون (مستند و اخبار)	۰/۲۰۵	۳	
در دسترس بودن بروشورها، کتاب‌های راهنما و مجلات سفر برای گردشگران	۰/۱۶۹	۴	
هماهنگی فعالیت‌های سازمان‌های مختلف دست اندرکار نظیر میراث فرهنگی، دهیاری، راهداری و غیره	۰/۲۶۷	۱	۰/۰۲
ساخت و گسترش تأسیسات زیربنایی نظیر واحدهای پذیرایی و اقامتی، تولید و عرضه صنایع دستی، تفریحی و ورزشی و غیره	۰/۲۲۴	۲	
ارائه تسهیلات بانکی به متقاضیان راه‌اندازی خدمات گردشگری و تسهیل روند آن‌ها	۰/۱۹۲	۳	
احداث بازارهای سنتی و مراکز خرید تخصصی مختلف مثل فروشگاه‌های صنایع دستی و تولیدات روستایی	۰/۱۶۸	۴	
برگزاری تورهای ورزشی عمومی نظیر اسکی، کوهپیمایی، دوچرخه سواری و غیره	۰/۱۵۰	۵	

مقایسه‌ی زوجی گزینه‌ها نسبت به هر یک از زیر معیارها

بعد از تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها، ضریب اهمیت گزینه‌ها نسبت به تک تک زیر معیارها تعیین شد. با توجه به نتایج مندرج در جدول (۳) گروه تصمیم ساز در ارزیابی خود از تأثیر زیر معیارهای مختلف بر انتخاب سیستم گردشگری سه زیر معیار احداث بازارهای سنتی و مراکز خرید تخصصی مختلف مثل فروشگاه‌های صنایع دستی و تولیدات روستایی (۰/۲۵۷)، جاذبه-هایی نظیر رودخانه، جنگل و غیره (۰/۲۳۵) و دسترسی به خدمات درمانی نظیر داروخانه و غیره (۰/۲۲۱) را دارای بیشترین تأثیر و

سه زیر معیار در دسترس بودن بروشورها، کتاب‌های راهنما و مجلات سفر برای گردشگران (۰/۱۷۱)، فضای بومی و سنتی روستاها (۰/۱۶۰) و ساخت و گسترش تأسیسات زیربنایی نظیر واحدهای پذیرائی و اقامتی، تولید و عرضه صنایع دستی، تفریحی و ورزشی و غیره (۰/۱۴۸) را دارای کمترین تأثیر در انتخاب سیستم گردشگری کشاورزی ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۳: وزن گزینه‌ها نسبت به هر یک از زیر معیارها؛ منبع: یافته‌های پژوهش

R	گزینه‌ها (سیستم‌های گردشگری)					زیر معیارها
	اکونومیسم	آگری توریسم	ورزشی	فرهنگی	زیست‌محیطی	
۰/۰۴	۰/۳۶۶	۰/۲۳۵	۰/۰۹۴	۰/۱۶۸	۰/۱۳۷	جاذبه‌هایی نظیر رودخانه، جنگل و غیره
۰/۰۱	۰/۴۱۲	۰/۱۸۵	۰/۰۹۹	۰/۱۹۸	۰/۱۰۶	جاذبه‌های اقلیمی نظیر برف، باران، پیست اسکی و غیره
۰/۰۶	۰/۳۳۵	۰/۱۸۸	۰/۱۳۳	۰/۱۵۵	۰/۱۹۰	جاذبه‌هایی نظیر موسیقی محلی، آواز و غیره
۰/۰۱	۰/۴۴۰	۰/۱۶۰	۰/۱۴۰	۰/۱۰۱	۰/۱۶۰	فضای بومی و سنتی روستاها
۰/۰۳	۰/۲۹۵	۰/۱۹۵	۰/۱۹۵	۰/۱۴۸	۰/۱۶۷	برخورداری جاده‌ها از کیفیت مناسب نظیر آسفالت، علائم جاده‌ای و غیره
۰/۰۲	۰/۳۵۴	۰/۱۹۰	۰/۱۶۲	۰/۱۴۳	۰/۱۵۰	در دسترس بودن خدمات تعمیر و نگهداری وسایل نقلیه
۰/۰۴	۰/۳۷۸	۰/۱۹۳	۰/۱۰۷	۰/۱۴۶	۰/۱۷۷	برخورداری از ایمنی کافی در استفاده از وسایل نقلیه عمومی
۰/۰۱	۰/۳۵۲	۰/۱۸۹	۰/۱۶۳	۰/۱۳۳	۰/۱۶۳	دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی نظیر تاکسی و غیره
۰/۰۴	۰/۳۹۵	۰/۱۹۶	۰/۱۲۶	۰/۱۲۳	۰/۱۶۰	امکانات رفاهی مثل هتل، مسافرخانه، خانه‌های خصوصی و اردوگاه‌های تفریحی
۰/۰۲	۰/۴۳۹	۰/۱۸۲	۰/۱۰۵	۰/۱۱۴	۰/۱۶۰	امکانات رفاهی نظیر رستوران‌ها و سفره‌خانه‌های سنتی
۰/۰۲	۰/۳۲۹	۰/۲۳۱	۰/۱۴۳	۰/۱۴۳	۰/۱۶۵	دسترسی به خدمات درمانی نظیر داروخانه و..
۰/۰۴	۰/۳۵۰	۰/۲۱۴	۰/۱۶۰	۰/۱۵۲	۰/۱۲۵	دسترسی به پمپ بنزین و پمپ گاز
۰/۰۳	۰/۳۷۴	۰/۱۷۱	۰/۱۴۰	۰/۱۲۹	۰/۱۸۵	در دسترس بودن بروشورها، کتاب‌های راهنما و مجلات سفر برای گردشگران
۰/۰۲	۰/۴۰۱	۰/۱۹۳	۰/۱۲۵	۰/۱۲۵	۰/۱۵۷	تبلیغات از طریق تابلوها و اعلانات راهنما نصب شده در سطح منطقه
۰/۰۳	۰/۳۷۹	۰/۱۹۷	۰/۱۵۸	۰/۱۲۶	۰/۱۳۹	تبلیغات از طریق رادیو و تلویزیون (مستند و اخبار)
۰/۰۲	۰/۳۷۸	۰/۱۷۳	۰/۱۵۹	۰/۱۳۰	۰/۱۵۹	استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و تبلیغات از طریق امکانات فضای مجازی نظیر کانال‌های تلگرامی و غیره
۰/۰۲	۰/۳۹۵	۰/۱۸۳	۰/۱۳۸	۰/۱۲۷	۰/۱۵۸	همانگی فعالیت‌های سازمان‌های مختلف دست‌اندرکار نظیر میراث فرهنگی، دهیاری، راهداری و غیره
۰/۰۴	۰/۳۹۸	۰/۱۹۲	۰/۱۵۵	۰/۱۱۰	۰/۱۴۵	ارائه تسهیلات بانکی به متقاضیان راه‌اندازی خدمات گردشگری و تسهیل روند آن‌ها
۰/۰۱	۰/۳۸۱	۰/۱۴۸	۰/۱۶۱	۰/۱۴۸	۰/۱۶۱	ساخت و گسترش تأسیسات زیربنایی نظیر واحدهای پذیرائی و اقامتی، تولید و عرضه صنایع دستی، تفریحی و ورزشی و غیره
۰/۰۳	۰/۲۵۴	۰/۱۹۲	۰/۱۰۸	۰/۲۵۴	۰/۱۹۲	برگزاری تورهای ورزشی عمومی نظیر اسکی، کوهپیمایی، دوچرخه سواری و غیره
۰/۰۲	۰/۳۶۹	۰/۲۵۷	۰/۱۲۳	۰/۱۱۵	۰/۱۳۶	احداث بازارهای سنتی و مراکز خرید تخصصی مختلف مثل فروشگاه‌های صنایع دستی و تولیدات روستایی

تعیین وزن نهایی و اولویت گزینه‌ها

اکنون پس از مشخص شدن وزن‌های محلی (نسبی) سطوح مختلف درخت سلسله مراتبی مسئله‌ای تحقیق، و بدست آمدن ماتریس‌های قضاوت جمعی با سازگاری قابل قبول، وزن نهایی گزینه‌های رقیب محاسبه و مناسب‌ترین گزینه برای سیستم گردشگری انتخاب شد. با توجه به مطالب پیش‌گفته و محاسبه‌ی وزن نهایی، همانطور که در شکل (۴) نمایان است. نتایج نشان داد، که بر اساس تمامی معیارها و زیرمعیارهای مورد بررسی در این تحقیق، سیستم گردشگری بوم‌گردی با وزن نهایی ۰/۳۶۳ از بالاترین اولویت برخوردار بوده و بنابراین، مناسب‌ترین گزینه برای توسعه‌ی گردشگری در منطقه‌ی مورد مطالعه به شمار می‌رود. پس از آن گردشگری کشاورزی با وزن نهایی ۰/۱۹۵ دارای اولویت دوم و گردشگری مذهبی با وزن نهایی ۰/۱۵۷ دارای اولویت سوم می‌باشد و در آخر گردشگری ورزشی با وزن نهایی ۰/۱۴۱ دارای کمترین امتیاز و پایین‌ترین اولویت می‌باشد.

شکل ۴: انتخاب مناسب‌ترین سیستم گردشگری

۵- بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی اهمیت نسبی سیستم‌های مختلف گردشگری و انتخاب مناسب‌ترین سیستم بر اساس معیارهای برخورداری از جاذبه‌های گردشگری، سیستم حمل و نقل مناسب، فراهم بودن خدمات مختلف، آگاهی، تبلیغات و اطلاع‌رسانی و ادارات و نهادها پرداخته است. نتایج حاکی از آن است که از دیدگاه اختصاص حوزه‌ی گردشگری، سیستم گردشگری بوم‌گردی مناسب‌ترین گزینه برای توسعه‌ی گردشگری در منطقه‌ی مورد مطالعه به شمار می‌رود. لذا، با توجه به وجود مزیت‌های نسبی برای توسعه‌ی این نوع توریسم در روستاهای مورد مطالعه پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- ترمیم و بهسازی جنگل‌های تخریب شده یا در حال تخریب و استفاده از جنگل و طبیعت موجود برای بهره‌برداری از پارک‌های جنگلی، مناطق حفاظت شده در همان وضعیت موجود و بدون هر نوع تغییر در منابع طبیعی و وضع موجود در هر محدوده‌ی مورد مداخله.
- رعایت قوانین سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در مورد ساخت و سازها (الحاقات و اضافات) با توجه به نیازهای جدید در حوزه‌ی زیرساخت‌ها و کالبدی‌های فیزیکی مورد نیاز در راستای توسعه‌ی گردشگری در مناطق هدف گردشگری.
- تشکیل کارگروه ویژه‌ی حفاظت منابع طبیعی و تشکیل نهادها، ارگان‌های خصوصی (NGO) در رابطه با حفاظت محیط زیست در وضع موجود.
- رعایت استانداردها و معیارهای زیباشناختی برای تطبیق و همگون‌سازی زیبایی بصری منازل و ابنیه در مناطق هدف گردشگری روستایی.
- تهیه‌ی بروشورها، کاتالوگ‌ها و بسته‌های توضیحی برای گردشگران و اهالی روستا در رابطه با چرایی و چگونگی حفاظت از محیط زیست، بالاخص برای کودکان و نوجوانان.

منابع

۱. استاندارد کیهیلویه و بویراحمد (۱۳۹۰). معرفی استان کیهیلویه و بویراحمد. برگرفته از پورتال استانداری کیهیلویه و بویراحمد.
۲. بابایی‌همتی، روشن و مولائی هشتجین، نصراله (۱۳۹۲) «راهکارهای توسعه گردشگری روستایی در بخش کوهپایه‌ای گیلان»، چشم انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی، سال ۸، شماره ۲۳، صص ۱۱۸-۱۰۳.
۳. بهنام‌مرشدی، حسن؛ احمدی، داریوش؛ فرجی‌سبکبار، حسنعلی و رضوانی، محمدرضا (۱۳۹۵) «پهنه‌بندی فضایی کانون‌های گردشگری به منظور تعیین مناطق بهینه خدمات گردشگری در استان فارس»، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۶، شماره ۲۱، صص ۱۷-۳۰.
۴. حاجی‌نژاد، علی؛ پایدار، ابودر؛ باقری، فاطمه و عبدی، ناصر (۱۳۹۳) «تدوین برنامه‌های راهبردی توسعه گردشگری روستایی ایران»، سیاست‌های راهبردی و کلان، سال ۲، شماره ۸، صص ۱۳۶-۱۱۱.
۵. حسینی، میرزا حسن و سازور، اعظم (۱۳۹۰) «بهبود کیفیت خدمات گردشگری شهر یزد از دیدگاه گردشگران خارجی»، مطالعات جهانگردی، سال ۷، شماره ۱۶، صص ۱۱۷-۱۴۱.
۶. رضوانی، محمدرضا و بیات، ناصر (۱۳۹۳) «تحلیل جایگاه گردشگری روستایی در برنامه‌های کلان توسعه کشور (با تأکید بر برنامه‌های پنج ساله‌ی توسعه‌ی ملی)»، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال ۳، شماره ۹، صص ۳۰-۱۱.
۷. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کیهیلویه و بویراحمد (۱۳۹۵) «معرفی روستاهای هدف گردشگری شهرستان‌های استان». انتشارات معاونت گردشگری، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری استان.
۸. قدسی پور، حسن (۱۳۹۵) «فرآیند تحلیل سلسله مراتبی AHP»، دانشگاه صنعتی امیر کبیر، تهران.
۹. کلاتنری، محسن و ملک، مرضیه (۱۳۹۳) «تحلیل فضایی و سطح‌بندی جاذبه‌های گردشگری و زیرساخت ارتباطی و شبکه‌ی راه در مناطق کویری ایران (مطالعه موردی: شهرستان خور و بیابانک)»، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال ۵، شماره ۱۷، صص ۷۰-۵۳.

۱۰. میرکتولی، جعفر و مصدق، راضیه (۱۳۸۹) «بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی مورد دهستان استرآباد جنوبی، شهرستان گرگان»، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال ۲، شماره ۷، صص ۱۵۴-۱۳۷.

11. Abdurahman, A. Z. A., Ali, J. K., Khedif, L. Y. B., Bohari, Z., Ahmad, J. A., & Kibat, S. A. (2016). Ecotourism Product Attributes and Tourist Attractions: UiTM Undergraduate Studies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 224, 360-367.
12. Chin, C. H., Lo, M. C., Songan, P., & Nair, V. (2014). Rural tourism destination competitiveness: a study on Annah Rais Longhouse Homestay, Sarawak. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 144, 35-44.
13. Dimitrov, N., & Petrevska, B. (2012). Rural tourism development zones: the case of Macedonia. *Researches review of the Department of geography. Tourism and hotel management*, 41, 152-162.
14. Dimitrovski, D. D., Todorovic, A. T., & Valjarevic, A. D. (2012). Rural tourism and regional development: Case study of development of rural tourism in the region of Gruža, Serbia. *Procedia Environmental Sciences*, 14, 288-297.
15. Eruera, A. (2008). Rural tourism development in the eastern Hokianga area. Auckland, New Zealand: Master's thesis, Auckland University of Technology.
16. Fatimah, T. (2015). The impacts of rural tourism initiatives on cultural landscape sustainability in Borobudur area. *Procedia Environmental Sciences*, 28, 567-577.
17. Jazdzewska, I., & Jagnuszewska, A. (2017). Tourism-themed internet portals—are new media creating a new tourist? A case study of Polish students. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 35(35), 35-44.
18. Katsoni, V. C. (2017). An Investigation of the Tourism Distribution Channels in the VFR Segment. *Academica Turistica-Tourism and Innovation Journal*, 9(1).
19. Forbord, M., Schermer, M., & Griessmair, K. (2012). Stability and variety – Products, organization and institutionalization in farm tourism. *Tourism Management*, 33(4), 895-909.
20. Perez, S. (2010). El valor estrategico Del turismo rural Como alternativa sostenible de desarrollo territorial rural [The strategic value of rural tourism as a sustainable alternative for rural territorial development]. *Agronomía Colombiana*, 28(3), 507-513.
21. Rajaratnam, S. D., Munikrishnan, U. T., Sharif, S. P., & Nair, V. (2014). Service quality and previous experience as a moderator in determining tourists' satisfaction with rural tourism destinations in Malaysia: a partial least squares approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 144, 203-211.
22. Rubright, H., Kline, C., Viren, P. P., Naar, A., & Oliver, J. (2016). Attraction sustainability in North Carolina and its impact on decision-making. *Tourism Management Perspectives*, 19, 1-10.
23. Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw-Hill, New York.
24. Sharpley, R., & Sharpley, J. (1997). *Rural tourism. An introduction*. London: International Thomson Business Press.

Evaluation and selection of Rural Tourism Systems: the Case of Boyer Ahmad County

Abstract

Tourism development planning can stimulate economic growth, as well as land use planning and attracting people to areas where tourism has developed there. To develop rural tourism, identifying the appropriate tourism system is essential. Therefore, the present study was conducted with the aim of analyzing the dynamics of tourism systems and selecting the most appropriate tourism system in terms of experts. Required data were obtained by a survey of tourism experts (n = 12) and analyzed using Expert Choice software. The results of this study showed that the eco-tourism system had a higher weight and position than other tourism systems and is the most suitable option for tourism development in the study area. After that, agricultural tourism, religious and cultural tourism were in the second to fourth priorities respectively, and sport tourism was in the lowest priority.

Keywords: Tourism System, Rural Tourism, Boyerahmad

بررسی تاثیر توانمندسازی بافت فرسوده شهری بر ارتقای گردشگری بوم‌گرا؛ نمونه موردی: شهر ساحلی قشم

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۴

کد مقاله: ۶۰۰۳۶

اسماعیل قنبری^{۱*}، مهدیه حسینی نیا^۲

چکیده

بی‌ثباتی در بافت‌های فرسوده شهری، موضوعی است که توجه بسیاری از محققین را به خود جلب کرده است. به نظر می‌رسد توانمندسازی بافت‌های فرسوده از عوامل مؤثر بر ارتقاء گردشگری و پیشرفت نواحی فرسوده باشد. در تحقیق حاضر، در بخش اول مطالعه، پرسشنامه‌ای تدوین و در میان کارشناسان و مدیران شهری و گردشگری (شامل ۱۱۸ نفر) پیمایش گردیده است. سپس، با بهره‌مندی از روش تحلیل رگرسیون و همبستگی در نرم‌افزار SPSS به تعیین نقش هر یک از شاخص‌های استخراج شده توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم در جهت توسعه گردشگری بوم‌گرا پرداخته شد. نتایج به‌دست‌آمده نشان دادند که شاخص‌های اقتصادی با نمره ۴,۱۵ و پس از آن شاخص فرهنگی با نمره ۳,۶۶ بیشترین نقش در توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم جهت ارتقای گردشگری بوم‌گرا را دارند. شاخص‌های اقتصادی و فرهنگی با ضرایب ۰,۶۳۱ و ۰,۶۰۱ بیشترین همبستگی از نظر اثر توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده بر ارتقای سطح گردشگری بوم‌گرا در قشم را از خود نشان داده‌اند. همچنین، معیارهای اقتصادی و فرهنگی به ترتیب با نمره‌های $F=1.91$ و $F=1.75$ بیشترین نقش در توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم در جهت ارتقای گردشگری بوم‌گرا را دارا هستند.

واژگان کلیدی: بافت فرسوده، توانمندسازی، گردشگری بوم‌گرا، قشم.

۱- دانشجوی دکتری، رشته شهرسازی، دانشگاه آزاد سیرجان (نویسنده مسئول)

۲- استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زرنده، کرمان، ایران.

برنامه‌ریزی و مدیریت بحران شهری در بخش بافت فرسوده از مسائل مهم دنیای امروز محسوب می‌شود که با توجه به گسترش جمعیت در رفع و یا بروز مشکلات تأثیرگذارند. با بررسی ابعاد بحران در بافت‌های قدیمی ضرورت‌های مداخله در بافت‌های فرسوده به شکلی روزافزون حس می‌گردد. این مداخله تأثیری مستقیم بر روی مسئله گردشگری داشته و می‌تواند توسعه در این بخش را به همراه داشته باشد. بنابراین، ضرورت مداخله و توانمندسازی این بخش از شهرها به دلایل مختلفی مانند ضرورت‌های اجتماعی و اقتصادی و امنیتی بر کسی پوشیده نیست (فلکس، ۲۰۱۹). از نظر اجتماعی، بافت قدیمی شهر به دلیل قدمت و فرسودگی و تخریب ناشی از آن، کمبود تجهیزات و تأسیسات شهری دچار نارسایی‌ها در پاسخگویی به نیازهای امروز زندگی شده است، به همین دلیل جمعیت بومی ساکن این بافت‌ها به حاشیه شهر مهاجرت کرده و مهاجران و اقشار کم درآمد جایگزین آنها شده‌اند، در نتیجه بافت‌های قدیمی مناسب‌ترین مکان برای کج روی‌های رفتاری، ناهنجاری‌های اجتماعی و بزهکاری را فراهم کرده‌اند. زندگی در چنین مکان‌هایی با افسردگی، اغتشاش، هرج و مرج و فقدان مشارکت اجتماعی همراه است (فلکس، ۲۰۱۹). از نظر اقتصادی از آنجا که بافت قدیمی و فرسوده بیشتر در بخش مرکزی شهر واقع شده است و عمدتاً بازار را در خود جای داده است، در مجموعه شهری امتیاز و موقعیت مکانی بسیار خوبی دارد، به همین دلیل بحث مدیریت در این گونه بافت‌ها در این قسمت از شهر می‌تواند مؤثر واقع شده و سودآوری بالایی داشته باشد (Amundsen و همکاران، ۲۰۱۵). در نهایت، امنیت یکی از اساسی‌ترین توقعاتی است که از جوامع انسانی انتظار می‌رود. از این روی نقش بسزایی بر سرزندگی و پایداری اجتماعات انسانی ایفا می‌کند و به عنوان یکی از نیازهای اساسی شهروندان در ساختارهای شهری به شمار رفته و از اهمیت ویژه‌ای به واسطه در برگیری احساس آرامش و آسایش محیطی برای شهروندان برخوردار است. همچنین بافت‌های فرسوده به دلیل عدم توجه و از بین رفتن حس تعلق، زمینه‌ی لازم را برای آسیب‌های اجتماعی را فراهم آورده‌اند. سرمایه اجتماعی در بافت‌های فرسوده و استفاده از این سرمایه برای توسعه متوازن شهر، مورد توجه برنامه‌ریزان شهری است. توانمندسازی، زمینه‌سازی برای ارتقای شرایط اجتماع محلی از راه گسترش و به کارگیری ظرفیت‌های موجود است (Amundsen و همکاران، ۲۰۱۵). بر اساس رویکرد توانمندسازی، دولت‌ها زمینه و تسهیلات بهبود شرایط فقرا را شکل داده و این اجتماعات فقیر هستند که «خود»، راه ارتقای خود را می‌یابند. در واقع توانمندسازی، ایجاد چارچوب‌های قانونی، نهادی، اقتصادی، مالی و اجتماعی برای افزایش کارایی اقتصادی و کارآمدی اجتماعی در توسعه است.

این مطالعه به صورت یک تحقیق موردی و در شهر قشم انجام شده است. براساس برآورد مسئولان وزارت مسکن و شهرسازی در بیش از ۱۰۰ شهر ایران حدود ۵۰ هزار هکتار بافت فرسوده‌ی شهری وجود دارد. تنها دولت قادر به تأمین حدود ۱۱/۱۲ درصد از اعتبار نوسازی این بافت‌های فرسوده است و بقیه بایستی از طریق مشارکت شهروندان تأمین شود. در این میان بخش‌های قابل توجهی از قشم مخصوصاً در حاشیه‌های شمالی و در سمت دریا با ناکارآمدی‌های قابل توجهی مواجه هستند (طرح جامع قشم، ۱۳۹۷). در این منطقه، ناکارآمدی مربوط به شرائط کالبدی بافت و ابنیه و رکود در بازار زمین به موازات همدیگر قابل مشاهده هستند. بافت فرسوده قشم با مشکلاتی مانند ناسازگاری با نیازهای روز، ناسازگاری عملکردها و عدم توازن وضع موجود با این نیازها و از طرفی افزایش فقر روزافزون مواجه است. برخی از این محدوده‌ها به دلیل موانع توسعه‌ای مانند پیشروی بیش از اندازه رو به دریا و عدم رعایت حریم ساحل، با رکود توسعه‌ای و یا خروج جمعیت مواجه هستند (طرح جامع قشم، ۱۳۹۷). از طرفی مسئله گردشگری و بویژه اکوتوریسم در این شهر ساحلی به عنوان اصلی‌ترین شاخص در توسعه شهر قشم مطرح است (طرح جامع قشم، ۱۳۹۷). بر اساس اصول و قوانین سازمان بین‌المللی بوم‌گردی، اکوتوریسم نقش قابل توجهی در متحد کردن و حفاظت از جوامع مختلف از طریق سفرهای پایدار را بر عهده دارد (TIES، ۲۰۱۹). فعالیت‌های اکوتوریسمی در قشم می‌تواند همزمان با احترام به حیطه فیزیکی، اجتماعی، رفتاری و روانی منجر به ایجاد آگاهی محیطی و فرهنگی و احترام گردد و به ارائه تجربیات مثبت هم برای بازدیدکنندگان و هم برای میزبان منتهی شود. تولید منافع مالی مستقیم و ایجاد منافع مالی هم برای مردم محلی و هم برای صنعت خصوصی از دیگر مزایای بوم‌گردی در شهر قشم است. در مطالعاتی که در این شهر ساحلی انجام شده، علی‌رغم وجود پتانسیل‌های توانمند در سطح شهر، نشان داده شده است که قشم نتوانسته آن گونه که انتظار می‌رود گردشگر و مسافر به سوی خود جذب کند (کیانی، ۱۳۹۵). بنابراین، انجام پژوهش حاضر و پژوهشهای مشابه برای شناخت بافت‌های فرسوده و آسیب‌پذیر و پتانسیل آنها در برنامه‌ریزی‌های توسعه ضروری است. در این مقاله سعی شده است به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

- توانمندسازی بافت فرسوده شهری چه تأثیری بر ارتقای گردشگری بوم‌گرا دارد؟
 - چه عواملی از توانمندسازی بافت فرسوده شهری می‌تواند نقش بیشتری در گردشگری بوم‌گرا در قشم را دارا باشد؟
- در زمینه توانمندسازی بافت فرسوده تحقیقات مختلفی صورت پذیرفته و فاکتورها و عوامل متفاوتی در این خصوص استخراج شده است. تحقیقات نشان می‌دهند که یکی از موفق‌ترین روش‌ها برای بهبود شرایط زندگی در محلات فقیرنشین شهری، بهسازی محلات شامل ایجاد زیرساخت‌های مناسب زیست محیطی مانند شبکه بندی آب، سیستم تخلیه فاضلاب، سیستم زهکشی، برق و نظایر آنهاست (هادیزاده بزاز، ۱۳۹۷). همچنین، از آنجا که سرمایه اجتماعی تبلور اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی یا سازمانی مبتنی بر اعتماد و مشارکت افراد در بافت‌های فرسوده است، بنابراین هرگونه اقدامی از طرف مدیران برای غنی‌سازی

فرهنگ سازمانی می تواند موجب افزایش سرمایه اقتصادی در بافت های فرسوده گردد (نیازی و نصرآبادی، ۱۳۸۸). در تحقیقات انجام شده در زمینه گردشگری بوم گرا، بر زمینه روش های استراتژیک گردشگری پایدار متمرکز شده و این تحقیقات نشان می دهند که باید بر روی مدیریت رویدادها، داشتن تصویری از مقصد گردشگری، سیستم مدیریت وبسایت، مشارکت و همکاری متمرکز و پیشنهاداتی در زمینه هر یک از این حوزه ها برای تحقق توسعه پایدار در گردشگری زیستی متمرکز شد (کیسی، ۲۰۱۹). در زمینه راه های مستقل در توسعه و آینده گردشگری بوم گرا، نشان داده شده است که اقتصاد حاصل از توریست، میزان اقامت توریست ها، محل های انتخاب شده توسط توریست ها از پارامترهای مرتبط با توسعه حمل نقل در آینده گردشگری می باشند (کوهن و هاپکینز، ۲۰۱۹). مطالعات تحلیلی و جمعیت شناختی در زمینه گردشگری و فرصت های آینده گردشگری بوم گرا نشان می دهند که فاکتورهای اقتصادی و فرهنگی از اثرگذارترین فاکتورها در ارتقای سطح گردشگری بوم گرا به شمار می آیند (هلنا و همکاران، ۲۰۱۹). در تحقیق حاضر بر اساس تحقیقات کتابخانه ای پیشین و مطالعه مقالات فوق و سایر مطالعات مرتبط با مسئله تحقیق، در زمینه شاخص های مختلف توانمندسازی ساکنین بافت های فرسوده، به نظر می رسد، پنج بعد فرهنگی، محیطی، کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در زمینه بررسی مسئله تحقیق از اهمیت بالاتری در زمینه تاثیرگذاری بر ارتقای سطح توریسم برخوردار هستند. جدول ۱ ارائه دهنده این پنج مؤلفه و زیر مجموعه های مربوط به هر یک از آنها می باشد.

جدول ۱- برخی مطالعات انجام شده در در زمینه فاکتورهای موثر بر توانمندسازی بافت فرسوده در راستای ارتقای گردشگری

متغیرهای شناسائی شده	هدف مطالعه	نویسندگان و سال
ساختار زیربنایی	بررسی بافت های فرسوده ی شهری، فرصتی برای توسعه ی گردشگری	بابائی فرد و همکاران (۱۳۹۴)
قوانین مطلوب کار		
فرهنگ		
اجتماعی؛		
زیرساختها		
کالبدی		
مدیریتی		
حمل و نقل	تأثیر باز زنده سازی بافت تاریخی بر توسعه گردشگری	مجتبی زاده و همکاران (۱۳۹۴)
امنیتی		
اقتصادی		
بهداشتی		
اقتصادی - اجتماعی	شناسایی پتانسیل های زمینه ساز توسعه خلاق در بافت فرسوده - تاریخی با تاکید بر ارتقای گردشگری	عبداللهی و همکاران (۱۳۹۴)
کالبدی		
مدیریتی		
اقتصادی	بازفرینی بافت های فرسوده شهری با رویکرد گردشگری پایدار با تلفیق مدل های برنامه ریزی استراتژیک و تحلیل شبکه - (ANP) (SWOT مطالعه موردی: بافت فرسوده شهر خوی	یزدانی (۱۳۹۶)
مدیریتی		
رقابتی		
محیطی		
اجتماعی؛	تاثیر توانمندسازی ساکنین در توسعه توریسم بخش های حاشیه ای و فرسوده	شفیعی و همکاران (۲۰۱۷)
اقتصادی		
فرهنگی		
زیرساختها		
تعاملات شهری	بررسی تاثیر بازآفرینی شهری بر گردشگری شهری؛ مطالعه موردی منطقه سه شهر اصفهان	تقوایی و همکاران (۱۳۹۹)
احساس تعلق		
سرزندگی و شادابی		
کالبدی	تحلیل عوامل موثر بر مشارکت مردمی در باززنده سازی بافت شهری با رویکرد توسعه گردشگری	عبدالملکی و همکاران (۱۳۹۸)
مدیریتی		
فضایی		
اقتصادی		
فرهنگی		

- 1 Kisi
- 2 Cohen and Hopkins
- 3 Helena

از دهه ۱۹۸۰، گردشگری بوم گرا به عنوان یک تلاش حیاتی توسط محیط بانان مطرح بوده است، به طوری که نسل‌های آینده ممکن است مقاصد نسبتاً دست نخورده توسط انسان را تجربه کنند (ASWITA و همکاران، ۲۰۱۸). گردشگری بوم گرا ممکن است بر آموزش مسافران در محیط‌های محلی و محیط طبیعی با توجه به حفاظت از محیط زیست متمرکز شود. به طور کلی، گردشگری بوم گرا به تعامل با اجزای زیستی و محیط‌های طبیعی می‌پردازد. بنابر تعریف، گردشگری بوم گرا به عنوان "سفر مسئولانه به مناطق طبیعی همراه با حفظ محیط زیست را شامل می‌شود که رفاه مردم محلی را حفظ کند" تعریف می‌شود (TIES، ۲۰۱۹). جنبه اصلی در گردشگری بوم گرا، به حداقل رساندن اثرات زیست محیطی بر مناطق بازدید شده است. گردشگری بوم گرا علاوه بر تقویت احترام به محیط طبیعی، به ایجاد مزایای اجتماعی-اقتصادی برای جوامع منطقه مورد بازدید نیز کمک می‌کند. به این دلیل، گردشگری بوم گرا اغلب مورد توجه طرفداران مسئولیت زیست محیطی و اجتماعی است (ASWITA و همکاران، ۲۰۱۸). به بیانی دیگر، گردشگری بوم گرا یک بخش در حال رشد سریع در صنعت گردشگری است که حفاظت از محیط طبیعی را در اولویت قرار می‌دهد. در مورد بسیاری از کشورها، گردشگری بوم گرا بخش قابل توجهی از تولید ناخالص داخلی و فعالیت اقتصادی را تشکیل می‌دهد. در بهترین حالت، گردشگری بوم گرا با درگیر کردن گردشگران با دنیای طبیعی به روشی پایدار به تلاش‌های حفاظتی کمک می‌نماید در حالی که در بدترین حالت، گردشگری بوم گرا به شکلی غیرمسئولانه با جذب گردشگران ناآگاه به تجربیات زیان‌بار محیط زیست یا اقتصادی با شستشوی سبز، اقدامات مضر را تداوم می‌بخشد. با بررسی مطالعات مختلف انجام شده در زمینه گردشگری و نقش بافت‌های فرسوده بر ارتقای آن، به نظر می‌رسد، ابعاد مختلفی می‌توانند در ارتباط میان این دو پارامتر نقش داشته باشند (TIES، ۲۰۱۹).

جدول ۲- مولفه‌های مختلف توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای محقق

مولفه توانمندسازی	شاخصه‌های مختلف توانمندسازی
فرهنگی	روحیه همکاری و مشارکت ساکنین بافت فرسوده
	مهارت‌های ارتباطی ساکنین در بافت فرسوده
	سطح کیفیت زندگی زنان در بافت‌های فرسوده
	کمبود فضای فرهنگی برای توریست در بافت فرسوده
محیطی	ایجاد نهادهای همیار توریسم در بافت فرسوده به عنوان سرمایه محیطی
	انتشار آلودگی محیطی به دلیل عدم رعایت بهداشت در بافت فرسوده
	توسعه سیستم دفع فاضلاب شهری
	بهبود کیفیت جوی‌ها و کانیوها در سطح معابر و کوچه‌های بافت فرسوده
کالبدی (زیرساختی)	سهولت دسترسی به امکانات زیرساختی کافی و مناسب محیطی برای گردشگران
	عدم توسعه کافی حمل و نقل محیطی بویژه در بافت فرسوده در شهر قشم
	وجود فضاها و محیط‌های طبیعی-زیستی با پتانسیل‌های بالا
	وجود سیستم‌ها و زیرساخت‌های بهداشتی به اندازه کافی برای گردشگری
اجتماعی	کاهش ظرفیت نظارت مناسب بر پیاده‌سازی طرح جامع شهری
	بهره‌مندی از فرصت جوانی و پویایی جمعیت بومی در بافت فرسوده قشم
	تشکیل کمیته ویژه توانمندسازی و ساماندهی جهت ارائه خدمات به ساکنان محله
اقتصادی	تهیه نقشه ثبت املاک جهت تسهیل در صدور مالکیت
	برگزاری دوره‌های آموزشی-اقتصادی گردشگری در بافت فرسوده
	ارائه ابزار کار و پرداخت وام برای ساکنین بافت‌های فرسوده در زمینه صنایع دستی
	کاهش عوارض نوسازی واحدهای مسکونی در بافت‌های فرسوده

بررسی مطالعات مختلف انجام شده در این زمینه از سوی محقق، و نیز مطالعه بر روی فراتحلیل‌های انجام شده بر روی تحقیقات پیشین نشان می‌دهد که عوامل و مولفه‌های شناسایی شده در جدول ۱ از اصلی‌ترین مولفه‌هایی هستند که در خصوص ارتباط میان توانمندسازی بافت‌های فرسوده و ارتقای گردشگری مطرح هستند. بررسی متغیرهای شناسایی شده در این دسته از مطالعات، نشان می‌دهد که پنج فاکتور از تکرار شونده‌ترین عوامل در توانمندسازی هستند که میت‌وانند بر روی گردشگری نواحی مختلف نیز موثر باشند. بنابراین این گونه به نظر می‌رسد که اقدام به توانمندسازی مولفه‌هایی مانند فرهنگی، محیطی، کالبدی، اجتماعی و اقتصادی رویکردهای مختلف می‌تواند در افزایش ارتباط میان این دو پارامتر نقش قابل توجهی را

ایفا نماید. بنابراین، این مولفه ها در مطالعه حاضر، به عنوان متغیر مستقل مسئله مطرح هستند که تاثیر این عوامل بر ارتقای سطح گردشگری بوم گرا در قشمر در مطالعه حاضر بررسی شده است. از طرفی نظر به ماهیت مسئله مورد بررسی، می توان اهمیت هر یک از راهبردها در توسعه گردشگری بوم گرای قشمر را به عنوان متغیر وابسته مسئله برشمرد. در جدول ۲، فاکتورهای اشاره شده ارائه و برای هر کدام از عوامل، شاخصه های مختلفی بیان گردیده است. در این بین، شاخصه های مربوط به هر عامل بر اساس نظرات کارشناسی و مرور ادبیات و تحقیقات استخراج شده اند.

۲- بافت فرسوده

بعد از جنگ دوم جهانی اصول لوکوربوزیه مورد تأیید دولت های جهانی قرار گرفت که از آن به عنوان مبلغ حقیقی شهرسازی مدرن انتخاب کردند. ویرانی های مراکز شهری ناشی از جنگ جهانی دوم، الگوهای بازسازی بزرگ مقیاس را تقویت کرد، به دنبال آن از دهه ۱۹۶۰ تجدید نظری در الگوهای نوسازی مراکز شهری و گذار از نوسازی به الگوی های بهسازی و حفاظت، اهمیت یافت، در واقع برنامه ریزی های اجتماعی اقتصادی و تکیه بر مردم به جای تکیه بر کالبد و تقدم میراث و فرهنگ بر اقتصاد مطرح شد و به تدریج از دهه ی ۱۹۷۰ ترجیح یکی از دو الگوی توسعه به بیرون (گسترش افقی) و توسعه از درون (رشد هدمند) ذهن متخصصان برنامه ریزی شهری را به خود مشغول داشته است. به طوری که در انگلیس تمرکز توسعه شهری، بر داخل نواحی شهری موجود و استفاده مجدد از زمین های گسترش یافته سابق و تبدیل ساختمان های خالی به کاربری های جدید است (Widiati, ۲۰۱۷). در آمریکا زمینه احیای مراکز شهری در قالب نظریه اصالت بخشی، والی و هامل (۲۰۰۱) سه موج اصالت بخشی را، که از دهه ۱۹۵۰ شروع شده، شناسایی کرد اند. عمده ترین ویژگی موج سوم (موج فعلی) این است که اصالت بخشی در این دوره جزئی از سیاست مسکن عمومی فدرال و محلی شده است. مهمترین ویژگی این موج از نظر والی و هامل آماده کردن سرمایه رهنی خصوص برای توانمندی اقلیت های نژادی و قومی و گروه های کم درآمد برای مشارکت در فرآیند اصالت بخشی است (peerapun, 2012). سابقه بازسازی و نوسازی شهرها در گذشته های دور تاریخی ایران نیز همچون تحولات جهانی دارای قدمت طولانی است. تغییرات فضایی-کالبدی قابل تأملی مقارن با دوره رنسانس اروپا (قرن ۱۷ میلادی) در اصفهان صورت می گیرد که در نوع خود می تواند سرآغاز فعالیت های نوسازی مدرن شهری در ایران باشد. در همان دوران و دوره های بعد، و تا اواخر دوره قاجار نیز اقداماتی در جهت تحولات کارکردی-کالبدی شهرها صورت گرفته که عموماً بطئی بوده و در طیفی از نوسازی های شهری قابل بررسی هستند (اسدی و همکاران، ۱۳۹۸).

جدول ۳- تاریخچه مقابله با پدیده اسکان غیررسمی در جهان؛ منبع: شیدا حیدریان و محمود رحیمی با تعدیل و تغییر

دوره	الگوها	اقدامات	نتایج
دهه ۱۹۶۰	برنامه خانه سازی اجتماعی	اتخاذ سیاست خانه سازی اجتماعی در بسیاری از کشورها، احداث مسکن ارزان قیمت	کمبود منابع مالی دولتی، تشدید مهاجرت روستا شهری و بی نصیب ماندن گروه های فقیر (هدف) از مسکن احداثی پرهزینه با استانداردهای بالا، منجر به شکست این راه حل شد.
دهه ۱۹۷۰	طرح زمین خدمات	ارائه زمین تفکیکی همراه با خدمات به گروه های فقیر، بهره گیری از توانایی های مالی افراد، به همراه ارائه وام های احداث مسکن و تحت پوشش قرار دادن بیشتر خانوارهای حاشیه نشین	کمبود زمین عمومی برای عرضه توسط مقامات دولتی، مشکلات دسترسی به مشاوره های فنی، ناتوانی بازپرداخت وام ها از دلایل شکست این طرح به شمار می رود.
دهه ۱۹۸۰	برنامه بهسازی زاغه ها	محدودیت مالی در زمینه سیاست خانه سازی و مشکلات عرضه زمین و خدمات، مسؤولان دولتی اقدام به سرمایه گذاری در زمینه بهسازی زاغه های حاشیه شهر، سکونتگاه های غیررسمی و تثبیت مالکیت نمودند	نبود حق تملک تضمین شده، معامله نادرست اراضی مسکونی، نظام های مالی انعطاف ناپذیر در زمینه مسکن، مقررات نامطلوب در زمینه ساخت و ساز و طراحی از مشکلات طرح است.
دهه ۱۹۸۰	توانمندسازی	بسیج امکانات بالقوه و منابع موجود برای ایجاد مسکن و بهبود شرایط زندگی گروه های فقیر، مشارکت فعال ساکنان فقیر، جلوگیری از تخریب حداقل سرپناه، تکیه بر روش های مشارکتی برای تأمین سرپناه کافی برای همه	نبود حق تملک تضمین شده، معامله نادرست اراضی مسکونی، نظام های مالی انعطاف ناپذیر در زمینه مسکن، مقررات نامطلوب در زمینه ساخت و ساز و طراحی از مشکلات طرح است.
روند کنونی	پیکار جهانی برای تضمین حق اقامت و سکونت (شهرهای بدون زاغه)	تضمین حق مالکیت لازمه توسعه اقتصادی است. مشارکت قشر فقیر شهری در طراحی راه حل هایی برای حل مشکل مسکن، حق مسکن برای همه تضمین حق مالکیت، مشارکت به عنوان وسیله ای برای تضمین توسعه پایدار، اسکان مجدد بدون اعمال زور بجای تخلیه اجباری، دسترسی قشر فقیر شهری به زمین برای سکونت	تلاش برای توانمند سازی حاشیه نشینان و مشارکت آنها در تصمیم گیری برای زندگی خود.

از نظر آکادمیک و علمی، از ابتدای سده بیستم مسئله سکونتگاه‌های غیر رسمی مورد توجه جدی برنامه ریزان و سیاست‌گذاران قرار گرفت، علاوه بر تمرکز بر سیاست‌های فقرزدایی و افزایش متوسط درآمد ساکنین این محلات، ایجاد عدالت اجتماعی در حوزه مختلف شهری مانند آموزش و بهداشت مورد توجه جدی قرار گرفت و به نوعی رویکرد توانمندسازی که از دهه ۱۹۸۰ شروع شده بود در این دوره به شکل کامل‌تری مورد توجه متخصصین حوزه شهرسازی قرار گرفت (جدول ۳).

۳- روش تحقیق

۳-۱- ابزار گردآوری و تحلیل اطلاعات

در تحقیق حاضر، به منظور گردآوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز برای بررسی مسئله تحقیق از پرسشنامه محقق-ساخته ارائه شده در جدول ۱ استفاده خواهد شد. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از تحلیل رگرسیون می‌باشد. واژه رگرسیون به معنای بازگشت است و نشان می‌دهد که مقدار یک متغیر به متغیر دیگری بر می‌گردد. رگرسیون به دنبال برآورد رابطه‌ای ریاضی و تحلیل آن بوده، به طوری که با آن بتوان کمیت متغیر مجهول را با استفاده از متغیرهای معلوم تعیین کرد. همبستگی به دنبال نوع رابطه و میزان ارتباطی است که متغیرها را به هم ربط می‌دهد. رگرسیون، به دنبال یافتن رابطه‌ای بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل است. این رابطه ممکن است از نوع خطی یا غیر خطی باشد. تابعی که ارتباط بین متغیرهای مستقل و وابسته را بیان می‌کند، به تابع رگرسیون موسوم است. در این تحقیق از نوع رگرسیون چند گانه استفاده شده است. شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای، پیمایشی است و نظرسنجی از متخصصان و افراد مجرب در حوزه شهرنشینی، مدیریت شهری، کارمندان شهرداری و منطقه آزاد و اساتید دانشگاه انجام شده است. بنابراین فلوجارت شکل ۱ نشان‌دهنده مراحل و متدولوژی انجام تحقیق حاضر خواهد بود:

شکل ۱- فلوجارت روش و متدولوژی تحقیق

۳-۲- جامعه آماری

همانطور که گفته شد، جامعه‌ی آماری مطالعه‌ی حاضر شامل کارشناسان و متخصصان امور شهری، زیست محیطی و برنامه‌ریزی و طراحی شهری در قشم هستند. بر اساس فرمول کوکران، با در نظر گرفتن حاشیه‌ی اطمینان ۹۵٪ ($z = 1.96$) و نیز انحراف معیار ۰/۵ (s) و حاشیه‌ی خطای ۵٪ (d) حجم نمونه مورد نیاز برای استنتاج نتایج آماری از رابطه‌ی زیر تعیین می‌شود (Freedman, 2009):

$$n = \frac{z^2 s^2 / d^2}{1 + 1/N(\frac{z^2 s^2}{d^2} - 1)} \quad (۱)$$

در این رابطه n ، حجم نمونه و N حجم جامعه و s و d و z نیز به ترتیب انحراف معیار و حاشیه ی خطا و حاشیه ی اطمینان هستند. با توجه به تقریب های موجود، تعداد کارکنان و کارشناسان مجرب در این حوزه 170 نفر تخمین زده می شود که بر اساس فرمول فوق نمونه ی آماری برابر ۱۱۸ نفر خواهد بود. اعتبار یک ابزار توسط آزمون هم برای ثبات و هم سازگاری بکار گرفته می شود. سازگاری دلالت می کند بر اینکه پرسش هایی که یک مفهوم را اندازه گیری می کنند تا چقدر به عنوان یک مجموعه با هم مربوط می باشند. آلفای کرونباخ یک ضریب اعتبار است که میزان همبستگی مثبت اعضای یک مجموعه را با هم منعکس می کند، هر قدر آلفای کرونباخ به عدد ۱ نزدیکتر باشد اعتبار سازگاری درونی بیشتر است (Freedman, 2009). آلفای کرونباخ باید بیش از ۰/۵ باشد و برای اطمینان بیشتر، حداقل آن را ۰/۶ قرار داده اند. مقدار آلفای کرونباخ برای هر یک از متغیرهای زیر محاسبه شده است (Mathieu, ۲۰۱۳). جدول ۴ نشان می دهد ابزار مورد استفاده و زیرمجموعه های آن از ثبات و یا پایایی مناسبی برخوردار هستند. به منظور بررسی سازگاری یاروایی ابزار، از مشورت با کارشناسان و متخصصین در این حوزه بهره گیری شده است.

جدول ۴- مقدار آلفای کرونباخ متغیرها

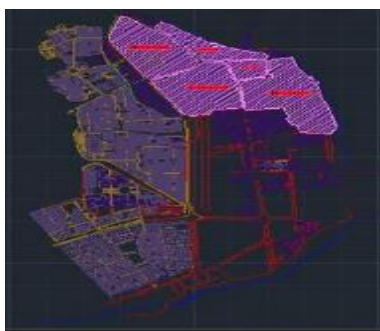
ردیف	نام شاخص اصلی	آلفای کرونباخ	تعداد سئوالات
۱	فرهنگی	۰/۸۸۰	۴
۲	محیطی	۰/۸۲۱	۴
۳	کالبدی	۰/۷۹۱	۴
۴	اجتماعی	۰/۷۸۲	۳
۵	اقتصادی	۰/۹۰۱	۴

۳-۳- محدوده مورد مطالعه

قسمت یکی از شهرستان های استان هرمزگان محسوب می شود. موقعیت این شهرستان و نواحی گردشگری آن در شکل زیر آمده است (شکل ۲). بافت فرسوده قسم به صورت متراکم در شمال شرق شهر واقع گردیده است. با توجه به رشد و توسعه شهر طی دوره های مختلف و قدمت بیشتر این بخش از شهر؛ با ورود زندگی ماشینی و عدم امکان نفوذ درست و مناسب دسترسی سواره، بافت از تکامل رشد تدریجی سایر نقاط شهر بازمانده و به محدوده های فرسوده تبدیل شده است (شکل ۳).

شکل ۲- گستره جزیره قسم و نواحی گردشگری آن (ناحیه مطالعه)

شکل ۳- محدوده بافت فرسوده قسم

۳-۴- شرکت کنندگان

در این بخش، آمارهای توصیفی مربوط به جنسیت، سابقه کار به همراه میزان تحصیلات شرکت کنندگان در مطالعه ارائه گردیده است. همانطور که اشاره شد، شرکت کنندگان در تحقیق حاضر را ۱۱۸ نفر از کارکنان، کارشناسان و مهندسين مجرب در حوزه های شهری و ساختمانی و مدیریتی و گردشگری تشکیل می دهند. جداول ۴ الی ۶ ارائه دهنده آمار توصیفی شرکت کننده ها در تحقیق حاضر می باشد. جدول ۵ نشان می دهد بر اساس داده های بدست آمده از توزیع شرکت کنندگان تحقیق جنسیت آنها متعادل بوده و در حدود ۵۴ درصد مرد و ۴۶ درصد زن هستند. همچنین جدول ۶ نشان می دهد که اکثر پاسخ دهندگان حداقل از تحصیلات لیسانس به بالاتر برخوردار هستند. آمار جدول ۷ نیز نشان می دهد که شرکت کنندگان در این تحقیق از سابقه کار و تجربه ای مناسب جهت پاسخ به سئوالات تحقیق برخوردار هستند.

جدول ۵- آمار توصیفی مربوط به جنسیت افراد شرکت کننده در تحقیق

درصد	تعداد	جنسیت	نظر سنجی
۵۴,۲۳	۶۴	مرد	کارشناسان
۴۵,۷۶	۵۴	زن	
۱۰۰	۱۱۸	مجموع	

جدول ۶- آمار توصیفی مربوط به تحصیلات افراد شرکت کننده در تحقیق

درصد	تعداد	تحصیلات	نظر سنجی
۰	۰	فوق دیپلم	کارشناسان
۴۷,۴۵	۵۶	لیسانس	
۳۲,۲۰	۳۸	فوق لیسانس	
۲۰,۳۳	۲۴	دکتری	
۱۰۰	۱۱۸	مجموع	

جدول ۷- آمار توصیفی مربوط به سابقه کار مرتبط افراد شرکت کننده در تحقیق

درصد	تعداد	سابقه کار	نظر سنجی
۶,۷۷	۸	کمتر از ۵ سال	کارشناسان
۱۷,۷۹	۲۱	بین ۵ تا ۱۰ سال	
۲۶,۲۷	۳۱	بین ۱۰-۱۵ سال	
۴۹,۱۵	۵۸	بالای ۱۵ سال	
۱۰۰	۱۱۸	مجموع	

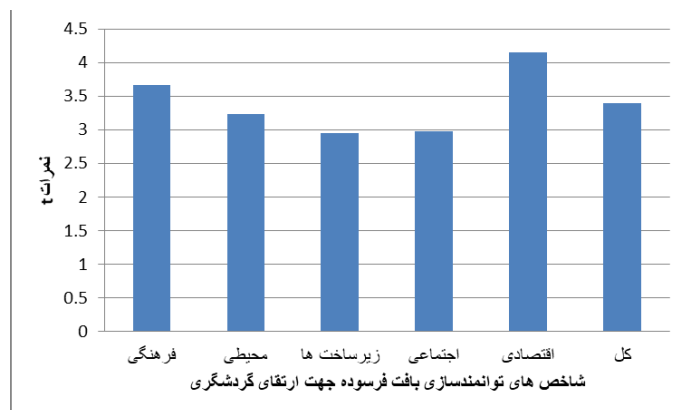
۴- نتایج

۴-۱- آزمون t

به منظور تحلیل داده های بدست آمده از پرسشنامه پژوهش و استنباط آماری از سه روش تحلیل آماری بهره گیری شده است. ابتدا به منظور بررسی وضعیت متغیرهای مربوط به مسئله تحقیق (شاخص های توانمندسازی)، از آزمون t تک نمونه ای استفاده شده است. شاخص های توانمندسازی در پنج فاکتور اصلی در پرسشنامه دسته بندی شدند. آزمون t به عنوان یک آزمون استاندارد در پژوهش های علمی مطرح است که با استفاده از آن می توان بررسی نمود که آیا متغیرهای مورد نظر به طور میانگین در یک جامعه آماری معنادار هستند یا خیر. همانطور که از نتایج بدست آمده برای شاخص های مختلف توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم در شکل ۴ مشهود است، تمامی شاخص ها در جامعه آماری مورد تحقیق معنادار هستند. در این میان، شاخص های اقتصادی با نمره ۴,۱۵ و پس از آن شاخص فرهنگی با نمره ۳,۶۶ بیشترین نقش در توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم جهت ارتقای گردشگری را دارند (جدول ۸).

جدول ۸- خلاصه نتایج بدست آمده از آزمون t بر روی شاخص های مختلف

راهبردها	تعداد	نمره t	میانگین	انحراف معیار	بیشینه	کمینه	معناداری
فرهنگی	۱۱۸	۵۹/۵۸	۳/۶۶	۳۰۶.	۳/۹۷۲۱	۲/۰۷۳۹	۰,۰۰۰
محیطی	۱۱۸	۶۲/۴۷	۳/۲۳	۵۱۳.	۳/۳۸۳۴	۲/۹۸۰۹	۰,۰۰۰
کالبدی	۱۱۸	۵۱/۶۲	۲/۹۵	۵۰۲.	۳/۳۶۹۴	۲/۱۲۰۶	۰,۰۰۰
اجتماعی	۱۱۸	۵۵/۰۶	۲/۹۸	۳۵۴.	۳/۱۸۹۶	۲/۵۶۷	۰,۰۰۰
اقتصادی	۱۱۸	۶۱/۵۶	۴/۱۵	۴۳۹.	۳/۴۰۹۳	۴/۴۳۹	۰,۰۰۰
کل	۱۱۸	۱۳۳/۸۱	۳/۳۹	۳۱۲.	۳/۹۹۵۲	۳/۸۷۲۳	۰,۰۰۰

شکل ۴- میانگین نمره بدست آمده از تحلیل آزمون t برای شاخص های توانمندسازی بافت فرسوده

۴-۲- تحلیل رگرسیون

همانطور که اشاره شد، تحلیل رگرسیون یک تحلیل آماری قوی است که با استفاده از آن می توان تأثیر متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش بر روی همدیگر را مورد بررسی قرار داد. برای برگزاری آزمون آماری رگرسیون دو فرض به نام فرض های صفر و یک به آزمون گذاشته می شوند.

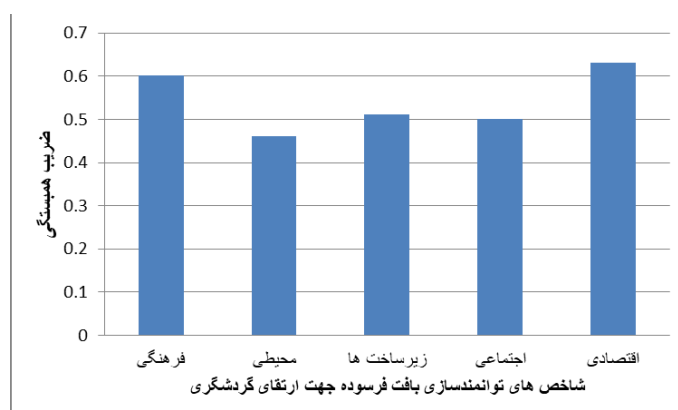
فرض صفر: رگرسیون معنادار نیست.

فرض یک: رگرسیون معنادار است.

در صورتیکه سطح معناداری بدست آمده از آزمون کمتر از سطح معناداری ۰,۰۵ باشد، فرضیه صفر رد و فرضیه یک مبنی بر معنادار بودن رگرسیون پذیرفته می شود. هرچه مقدار ضریب R بزرگتر و به عدد یک نزدیک تر باشد، همبستگی بسیار خوب و معنادار بین متغیرهای تحقیق وجود خواهد داشت. همانطور که از نتایج بدست آمده برای شاخص های مختلف توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم در جدول ۹ مشهود است، تمامی راهبردها در جامعه آماری مورد تحقیق دارای رگرسیون معنادار هستند. براساس جدول ذیل و نمودار شکل ۵ شاخص های اقتصادی و فرهنگی با ضرائب ۰,۶۳۱ و ۰,۶۰۱ بیشترین همبستگی از نظر اثر توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده بر ارتقای سطح گردشگری در قشم را از خود نشان داده اند (شکل ۶).

جدول ۹- نتایج بدست آمده از تحلیل رگرسیون داده ها

راهبردها	ضریب همبستگی R	ضریب تعیین R2	میانگین مربعات	F	معناداری	تائید فرضیه
فرهنگی	۰,۶۰۱	۰,۳۶۱	۰,۹۶۵	۱۹,۶۲	۰	فرض یک
محیطی	۰,۴۶۱	۰,۲۱۳	۰,۶۵۹	۱۵,۶۲	۰,۰۰۱	فرض یک
کالبدی	۰,۵۱۲	۰,۲۶۲	۱,۱۰۲	۱۶,۱۴	۰,۰۰۳	فرض یک
اجتماعی	۰,۵۰۱	۰,۲۵۱	۰,۱۸۶	۱۲,۳۱	۰,۰۴۵	فرض یک
اقتصادی	۰,۶۳۱	۰,۳۹۸	۰,۷۵۲	۲۷,۱۴	۰	فرض یک

شکل ۶- ضریب همبستگی بدست آمده از تحلیل رگرسیون برای شاخص های توانمندسازی بافت فرسوده

۳-۴- آنالیز واریانس

هدف از انجام آنالیز واریانس تعیین این مسئله است که آیا میانگین پاسخهای مربوط به سؤالات (ریز فاکتورهای پرسشنامه) هر بعد از شاخص های توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده در جهت ارتقای سطح گردشگری، با هم برابرند یا خیر. با انجام آنالیز واریانس یک طرفه، میزان اثر هر یک از عوامل مطرح شده در سؤالات مربوط به هر راهبرد مشخص می شود. برای انجام آزمون، فرضیه صفر و فرضیه مقابل به ترتیب زیر مطرح می گردند.

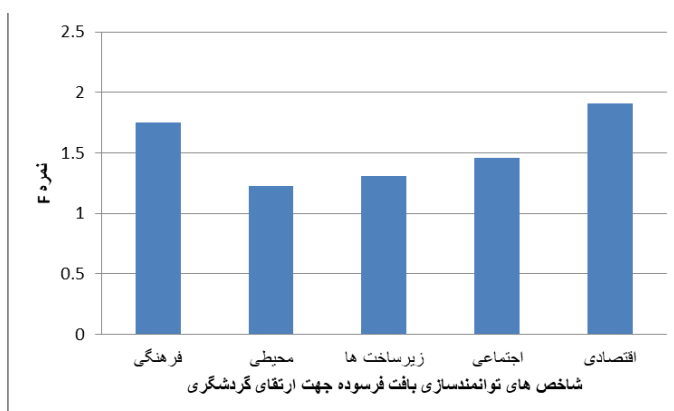
H0: بین زیرمعیارهای راهبرد مورد نظر و توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم رابطه منفی و معناداری وجود ندارد.

H1: حداقل یک زوج با هم اختلاف معنادار دارند.

همانطور که نتایج و داده های ارائه شده در جدول ۱۰ نشان می دهند، از نظر کارشناسان شرکت کننده در تحقیق، زیرمعیارهای مربوط به راهبرد اصلی محیطی درجه معناداری بیشتر از ۰,۰۵ بوده و بنابراین سؤالات مطرح شده در این راهبرد از نظر پاسخ دهندگان همبستگی با هدف اصلی تحقیق (توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده برای ارتقای گردشگری) ندارد. با در نظر گرفتن داده های شکل ۶ آنالیز واریانس نشان دهنده اهمیت معیارهای اقتصادی و فرهنگی به ترتیب با نمره های $F=1.91$ و $F=1.75$ است.

جدول ۱۰- خلاصه محاسبات آماره آزمون آنالیز واریانس برای شاخص های مختلف در دو بخش تحقیق

راهبردها	مجموع مربعات	درجه آزادی	F	معناداری	تائید فرضیه
فرهنگی	۱۲,۶۳	۱۱۷	۱,۷۵	۰,۰۴	H0
محیطی	۱۵,۳۲	۱۱۷	۱,۲۳	۰,۲۳	H1
کالبدی	۱۴,۲۳	۱۱۷	۱,۳۱	۰,۰۴۲	H0
اجتماعی	۱۳,۶۲	۱۱۷	۱,۴۶	۰,۰۴۴	H1
اقتصادی	۱۰,۶۹	۱۱۷	۱,۹۱	۰,۰۳	H0

شکل ۷- ضریب F بدست آمده از آنالیز واریانس برای شاخص های توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده

۵- نتیجه گیری

مطالعه حاضر با بهره مندی از روش تحلیل رگرسیون و آنالیز واریانس صورت پذیرفت و در آن شاخص های توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده در جهت توسعه گردشگری بوم گرا قشم مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج بدست آمده به طور خلاصه شامل موارد زیر هستند:

- توانمندسازی از رویکردهای موثر در توسعه و ارتقای سطح گردشگری بوم گرا در شهر قشم است.
- بر اساس آزمون t، شاخص های اقتصادی با نمره ۴,۱۵ و پس از آن شاخص فرهنگی با نمره ۳,۶۶ بیشترین نقش در توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم جهت ارتقای گردشگری بوم گرا را دارند.
- شاخص های اقتصادی و فرهنگی با ضرائب ۰,۶۳۱ و ۰,۶۰۱ بیشترین همبستگی از نظر اثر توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده بر ارتقای سطح گردشگری بوم گرا در قشم را از خود نشان داده اند.
- با در نظر گرفتن داده های بدست آمده از آنالیز واریانس معیارهای اقتصادی و فرهنگی به ترتیب با نمره های $F=1.91$ و $F=1.75$ بیشترین نقش در توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم در جهت ارتقای گردشگری بوم گرا را دارا هستند.

به طور خلاصه، نتیجه بدست آمده از تحلیل حاضر نشان می دهد که شاخص های اقتصادی و فرهنگی و سپس شاخص های اجتماعی به عنوان مهمترین شاخص در توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده قشم در جهت توسعه گردشگری بوم گرا مطرح هستند. بعد از آن شاخص های کالبدی و محیطی در رتبه های بعدی قرار دارند. این، نتیجه ای قابل انتظار در نواحی بافت فرسوده شهرها به شمار می آید. برای ارتقاء کیفیت زندگی و رفاه شهروندان، نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده و حاشیه ضرورت دارد. برای این منظور در ابتدا نیاز به توسعه اقتصادی و سپس زمینه های فرهنگی و پذیرش در میان افراد ساکن در این نواحی وجود دارد. وسعت زیاد این بافتها و پیچیدگی ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن، نوسازی و بهسازی را جزء با حضور و درگیر کردن مردم در این فرایند غیرممکن می نماید. در بخش اقتصادی دولت درکنار شهرداری می تواند با الزامات و حمایت های مالی و قانونی مناسب در جریان نوسازی بافت های فرسوده و توانمندسازی ساکنین بافت فرسوده موثر واقع شود. در بخش فرهنگی، مسئله مهم و عمده در توانمندسازی و تغییر کالبد بافت فرسوده مسئله پذیرش از سوی افراد محلی است که عموماً افرادی سنتی هستند. عدم توسعه فرهنگی و وجود افرادی با تعصبات خاص در این بافتها و سکونتگاههای غیرمجاز در کشور، یکی از مشکلات شهری است که سدی در برابر توانمند شدن این بافت ها و منشاء بسیاری از ناهنجاری های موجود است. همچنین مطالعه نشان داد که شاخص های اجتماعی و کالبدی و در نهایت محیطی نیز در توانمندسازی بافت فرسوده از اهمیت قابل توجهی برخوردار هستند. نقش مدیران شهری در توجه به نوسازی ساختار بافت های فرسوده داخلی شهر و عدم خروج از چرخه رشد و توسعه در صورتی که دارای توانایی های نهفته و ظرفیت های لازم هستند، در اینجا اهمیت به سزایی می یابد. می توان با ایجاد ارتباط مؤثر میان قوانین شهرداری ها در نحوه برخورد با بافت های حاشیه شهری و استفاده از سیاست گذاری های اجرایی، مدیریت شهری را به عنوان ابزار پیاده سازی در راستای نیل به این هدف یاری نمود.

منابع

۱. نیازی، محسن، تبیین رابطه انسجام اجتماعی و مشارکت شهروندان شهر کاشان، فصلنامه امداد پژوهان.
۲. پورموسی، موسی، معصومی، سلمان، (۱۳۸۹)، ساماندهی و توانمندسازی محله های آسیب پذیر با تاکید بر نقش مدیریت شهری، ماهنامه شهرداریها، سال یازدهم، شماره ۹۹.
۳. هادی زاده بزاز، مریم (۱۳۸۲)، «حاشیه نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان»، انتشارات شهرداری مشهد.
۴. شیخی، محمد، دادوندی، طاهره. (۱۳۹۰). تبیین الگوی مداخله در اسکان غیررسمی (نمونه موردی محله چاهستانها در شهر بندرعباس). (هفت شهر) ۳، شماره ۳۳ و ۳۴، ۷۲-۵۹.
۵. طرح جامع قشم، ۱۳۹۷. سازمان منطقه آزاد قشم.
۶. کیانی، سجاد، کیانی، واحد. (۱۳۹۸). مقایسه تحلیلی قشم و آنتالیا به منظور ارائه راهبردهای توسعه گردشگری. انسان و محیط زیست، ۱۷(۴): ۴۷-۶۵.
۷. عبدالملکی، حمید رضا و زارعی، شهرام، ۱۳۹۸، تحلیل عوامل موثر بر مشارکت مردمی در باززنده سازی بافت شهری با رویکرد توسعه گردشگری. نمونه موردی سندرچ <https://civilica.com/doc/1162801>
۸. عبدالهی، علی اصغر و بهداشت، سعیده، (۱۳۹۴) شناسایی پتانسیل های زمینه ساز توسعه خلاق در بافت فرسوده - تاریخی با تاکید بر ارتقای گردشگری (نمونه موردی: محله میدان ارگ، منطقه ۱ شهر کرمان).
۹. مجتبی زاده خانقاه، حسین و رحمتی ملایی، علی و رحمتی ملایی، معصومه و شاهی پور، سونا، ۱۳۹۵، تأثیر باز زنده سازی بافت تاریخی بر توسعه گردشگری (مطالعه موردی: ناحیه ۲ منطقه ۱۲)، اولین کنفرانس بین المللی و سومین کنفرانس ملی معماری و منظر شهری پایدار، مشهد.
۱۰. اسداله بابایی فرد، یاسمن پاشا، سمیرا آتش افروز، بافت های فرسوده ی شهری، فرصتی برای توسعه ی گردشگری (با نگاهی به وضعیت و قابلیت های گردشگری بافت های فرسوده ی شهر کاشان). «، وارثی، حمیدرضا؛ تقوایی، مسعود؛ رضایی، نعمت الله، (۱۳۹۴)، ساماندهی بافت های فرسوده ی شهری؛ نمونه موردی: شهر شیراز، سال دوم، شماره دوم». علمی تخصصی برنامه ریزی فضایی.
12. David A. Freedman (27 April 2009). Statistical Models: Theory and Practice. Cambridge University Press. ISBN 978-1-139-47731-4.
13. Amundsen, S. & Martinsen, L., linking empowering leadership to job satisfaction, Work Effort, and Creativity: The Role of Self-Leadership and Psychological Empowerment. Journal of Leadership and Organizational Studies, 22(3), pp. 304–323, 2015.
14. Kosak, N., Collaboration and Rural Development in the Tourism Context Tourism Development, Cambridge Scholar Publishing, pp. 161–175, 2015.
15. ASWITA, D, SURYADARMA, I & SUYANTO, S (2018). "Local Wisdom of Sabang Island Society (Aceh, Indonesia) in Building Ecological Intelligence to Support Sustainable Development". GeoJournal of Tourism and Geosites, 22(2), pp.393–402.

16. Maria Helena, Pestanaab Alfonso, Vargas Sánchezcd, Luiz Moutinhoef. ۲۰۱۹, The network science approach in determining the intellectual structure, emerging trends and future research opportunities – An application to senior tourism research. *Tourism Management Perspectives*
17. Nermin Kisi, 2019. A Strategic Approach to Sustainable Tourism Development Using the A'WOT Hybrid Method: A Case Study of Zonguldak, Turkey. *Sustainability*, 11, 64; doi:10.3390/su11040964.
18. Scott A. Cohen, Debbie Hopkins, 2019. Autonomous vehicles and the future of urban tourism. *Annals of Tourism Research*.
19. Widiati, I.R (2017). Application of GIS in The Spatial Analysis to Assessing the Infrastructure Dynamics of Slum in Papua, Indonesia, *Informatics and Computing (ICIC)*, 2017 Second International Conference on, pp. 1-6.
20. Peerapun, W (2012). Participatory Planning Approach to Urban Conservation and Regeneration in Amphawa Cummunity, *Social and Behavioral Sciences*, 36: 243.
21. The International Ecotourism (TIES) 2019.
22. Felix, M. & El-Daghar, KH. (2019). Historical Urban Fabrics and the Effect of New Building Shadings on Social Activities—Case Study Tripoli Lebanon, *Journal of Springer Nature Switzerland AG* 2019.
23. Shafiei Sabet Naser & Haratifard Saeideh, 2017. Impact Of Empowering Local Stakeholders In Tourism Development And Sustainability Of Marginal Rural Settlements In Iran. *Sustainable Development And Planning* 19 493

معرفی یک مدل کاربردی برای ارزیابی اثرات اکوتوریسم بر آلودگی‌های محیط زیست

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۰۴

کد مقاله: ۸۶۹۰۸

میترا چراغی^{۱*}

چکیده

مدل‌های موجود که تأثیر اکوتوریسم را بر آلودگی محیط زیست اندازه‌گیری می‌کنند، دقت بالایی ندارند و نتایج با خطای نسبتاً بالایی گزارش می‌شود اما در این مدل جدید که در این مقاله به معرفی آن پرداخته خواهد شد، در واقع مدلی برای ارزیابی بهتر تأثیر اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست است. برای اجرای این مدل، ابتدا لازم است داده‌های آلودگی محیط زیست از مناطق دیدنی اکوتوریسم جمع‌آوری شوند. سپس بر اساس پارامترهای اولیه نقاط دیدنی، ضرایب آلودگی تعیین می‌شوند و از تبدیل داده‌های جمع‌آوری شده برای ساخت مدلی برای ارزیابی تأثیر آلودگی اکوتوریسم استفاده می‌شود. در نقاط دیدنی بر اساس تجزیه و تحلیل مقادیر انتشار کربن، ارزش پولی آلودگی محیط زیست تعیین می‌شود. نتایج تجربی در مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که مدل پیشنهادی در این مطالعه، بهتر از سایر مدل‌های موجود عمل می‌کند.

واژگان کلیدی: واژه کلیدی، واژه کلیدی، واژه کلیدی، واژه کلیدی، واژه کلیدی،

۱- استادیار گروه مهندسی طبیعت، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملاثانی

cheraghi.mitra@asnrukh.ac.ir

۱- مقدمه

بهبود استانداردهای زندگی انسان و رشد گردشگری اکولوژیکی طبیعی به ناچار منجر به تولید زباله خواهد شد و در نتیجه آلودگی محیط زیست را به دنبال خواهد داشت (Guo et al. 2018). از اینرو محققان در تلاش هستند تا بتوانند اثرات اکوتوریسم را بر آلودگی های محیط زیست با استفاده از مدل های کاربردی بسنجند که در این تلاش، دسترسی به جدیدترین و قابل اطمینان ترین داده ها برای تنظیم وضعیت آلودگی ضروری است (Jing et al. 2018). مطالعات مرسوم در مورد مدل های اندازه گیری آلودگی محیطی بر اساس ارزیابی جامع فازی است. این مدل ها برای یک برنامه کاربردی توسعه داده شده اند که در آن ها محققان با تبدیل ارزیابی کیفی آلودگی محیط زیست به ارزیابی کمی، یک مدل کارآمد را استخراج می کنند (Guo 2019). اگرچه این مدل ها می توانند تا حدودی میزان اثرات اکوتوریسم بر آلودگی های محیط زیست را تخمین بزنند اما از دقت بالایی برخوردار نمی باشند. از اینرو در این مطالعه، با استفاده از مدل اقتصادسنجی نسبی، روش های مختلف تحلیل زیست محیطی را ادغام کرده و یک مدل جامعی در این زمینه ارائه می شود. در این راستا، داده های آلودگی محیط زیست به عنوان دیتابیس قوی برای مدل مورد نیاز می باشد که بتوان اهداف اکوتوریسم را نیز پوشش دهد. به طور کلی اکوتوریسم دو هدف اصلی را دنبال می کند: حفاظت از محیط طبیعی و توسعه اقتصاد گردشگری محلی. در اکوتوریسم سنتی اغلب نگرانی های زیست محیطی نادیده گرفته می شود اما در این مدل توسعه اکوتوریسم محلی با در نظر گرفتن اثرات آن بر آلودگی های محیط زیست انجام خواهد شد. به عبارت دیگر توسعه اکوتوریسم پایدار مورد توجه خواهد بود.

۲- اکوتوریسم

بنابر آخرین تعریف ارائه شده توسط جامعه بین المللی اکوتوریسم (TIES : The International Ecotourism Society) در سال ۲۰۱۵ بوم گردی یا اکوتوریسم "سفری است مسئولانه به جاذبه های طبیعی برای لذت بردن، ادراک و قدر طبیعت را دانستن (و همراهی کردن با ویژگی های فرهنگی متعلق به گذشته و حال حاضر) به طوری که حافظ زیست بوم بوده، سبب پایداری کیفیت زندگی مردم منطقه شده، شامل آموزش بوده و در آن گردشگر و در فعالیت های سودآور اجتماعی-اقتصادی مردم محلی مشارکت داشته باشد." در بوم گردی کلمه ی آموزش بسیار مورد تاکید قرار داشته، هم شامل مسافران و هم شامل مردم محلی می شود. اکوتوریسم، نوعی رویکرد گردشگری است که در آن گردشگران با اهداف مشخص به سفری مسئولانه از مناطق طبیعی نامسکون و دست نخورده جهان می پردازند. هدف از رویکرد بیشتر آموزش و تربیت مسافران برای حمایت از اکوسیستم و منابع طبیعی، احترام به فرهنگ ها و عقاید مختلف و حقوق بشر و توسعه اقتصادی و سیاسی جوامع محلی می باشد. از دهه ی ۸۰ تا به حال، اکوتوریسم به عنوان یکی از دغدغه های اصلی طرفداران محیط زیست در نظر گرفته می شود بنابراین نسل های آینده ممکن است که مقصدهایی را تجربه کنند که نسبتا بکر و دست نخورده است. به طور کلی، اکوتوریسم با قسمت های زنده محیط های طبیعی سر و کار دارد و تمرکز آن بر روی موضوعاتی چون «مسئولیت اجتماعی در سفر»، «رشد شخصیتی»، و «محیط طبیعی با دوام» می باشد. اکوتوریسم شامل سفرها و مقصدهایی می شود که جاذبه های اصلی آنها «زیست گیاهی و جانوری» و «میراث فرهنگی» آن مناطق می باشد. این نوع خاص از صنعت گردشگری، قصد دارد تا به گردشگران بینشی درباره اثر انسان بر روی محیط ارائه دهد و به آنها یاد بدهد که برای زیست بوم های طبیعی ارزش بزرگتر و بیشتری قائل شوند.

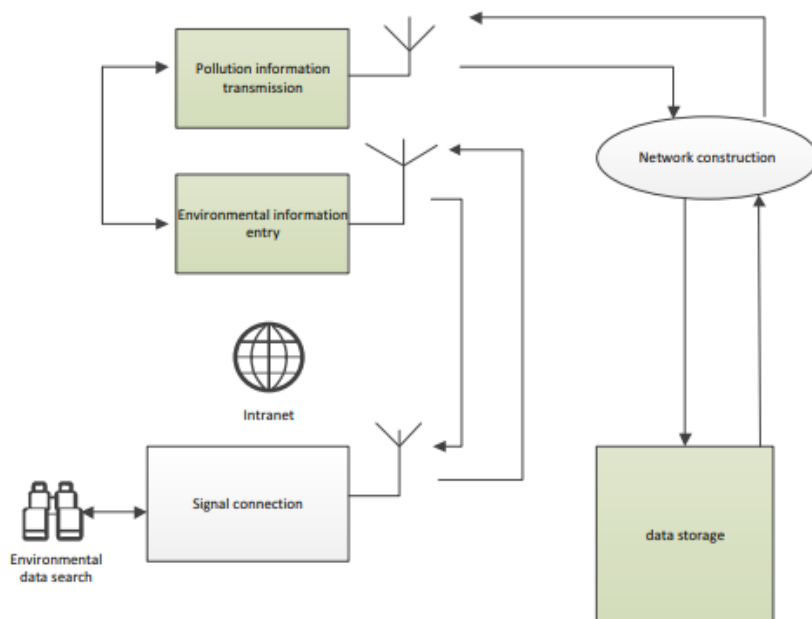
۳- شاخص های مورد نیاز برای اجرای مدل

در ابتدا، یک الگوی مناسب برای بررسی داده ها به منظور تنظیم پارامترهای اساسی مختلف انتخاب می شود. موقعیت های جغرافیایی همه پارامترهای واجد شرایط را ثبت کنید. با توجه به شرایط مختلف اکوسیستم، داده های مختلف را جمع آوری و سپس عملیات تبدیل داده را شروع کنید. مدل مربوطه را مطابقت دهید. با توجه به اصول انتخاب شاخص، داده های اصلی را وارد کنید. وضعیت های مختلف اطلاعات فرمول مدیریت وضعیت اطلاعات به شرح زیر است:

$$P = \sqrt{A^3} - \frac{1}{Q} \quad (1)$$

در رابطه (۱)، P مدیریت وضعیت اطلاعات است. پارامتر، A داده های مربوط به وضعیت محیطی داخلی با توجه به اهداف اکوتوریسمی است. Q میزان آلاینده های زیست محیطی تولید شده توسط گردشگران است. ما از معادله (۱) برای تجزیه و تحلیل وضعیت مدیریت یک اکوسیستم تحت شرایط مختلف و در نتیجه کسب جایگاه واقعی گردشگران استفاده می کنیم. سپس با توجه به ساختار محیطی، داده ها را کالیبره کرده و ردیابی را ادامه می دهیم. سپس برای ایجاد یک پایگاه داده هدف برای نشان دادن مسیر حرکت داده های آلودگی به صورت واقعی، هر گونه مانع در مسیرها و کانال ها را حذف می کنیم (شکل ۲). سپس داده های

جمع‌آوری شده را بر اساس شاخص های مدل اقتصادسنجی فیلتر می‌کنیم—یعنی داده‌هایی که با داده‌های واقعی ناسازگار هستند—حذف می‌شوند. بدین ترتیب، امکان انتخاب شاخص های مدل اقتصادسنجی فراهم می‌شود (Ouyang et al., 2018).

شکل ۲- دیاگرام ذخیره داده

۴- فرضیات مدل اندازه گیری

رابطه بین توسعه اکوتوریسم و آلودگی محیط زیست پیچیده است. برای ساخت یک مدل اندازه گیری، باید فرضیات زیر را در مورد آن انجام دهیم:

- اکوتوریسم و گردشگران که بر اساس رفتار آنها انواع مختلفی از زباله ها را تولید می کنند.
- رابطه ورودی-خروجی به کاوش و تحلیل کمک خواهد کرد.
- مقدار منابع طبیعی متعلق به اهداف اکوتوریسمی و پسماندهای مختلف فاضلاب، مایع و صنعتی تولید شده در طول حفاظت و نگهداری اکوسیستم (Zhang and Chai 2018)

۵- ساخت مدل اندازه گیری

آلودگی محیطی ناشی از اکوتوریسم عمدتاً از آگروز خودروها تشکیل شده است. بر اساس تعداد وسایل نقلیه، نرخ انتشار نیز متفاوت خواهد بود. دود خروجی از آگروز خودروها، در درجه اول از SO₂، CO و NO_x تشکیل شده است. فرض کنید K_i و Q_i، C_i مقدار تعداد مسافران را نشان می دهند، فاصله مقصد و منابع مصرفی سرانه به ترتیب I و jE_j است. قیمت مصرف انرژی، V_i مقدار خاص است. آلاینده های تخلیه شده توسط گردشگران سرانه در مقصد، S_i و داده های هزینه انتشار گاز خروجی برای وسیله نقلیه و تعداد واقعی گردشگران در وسیله نقلیه به ترتیب I و B_i است (Zhao 2018).

با توجه به پارامترهای فوق، مدل اندازه گیری ترافیک برای تأثیر وسایل نقلیه تردد کرده به مقصد اکوتوریسمی بر آلودگی محیط زیست به شرح زیر ساخته شده است:

(۲)

$$L_{\text{traffic}} = \sum C_i \times Q_i \times K_i \times j_E + V_i \times S_i \times n \times B_i$$

پس از تجزیه و تحلیل تأثیر آلودگی وسایل نقلیه بر محیط زیست، اکنون به بررسی تأثیر اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست می پردازیم. فرض کنید که Sh و Ch نرخ تخریب اکوسیستم ناشی از گردشگران و هزینه تعمیر آسیب های اکوسیستم باشد و Jc و Ic به ترتیب. مقدار زباله و خرده زباله تولید شده توسط گردشگران و در حین نظافت و نگهداری است.

سپس، مدل Lsightsee را بسازید که اثر محل اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست را نشان می دهد (معادله ۳).

$$L_{\text{lightsee}} = S_h \times C_h + J_c \times I_c \quad (3)$$

مدل اندازه گیری تأثیر وضعیت اسکان در اطراف محل اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست به شرح زیر است:

$$L_{\text{hotel}} = \sum \sum 365 \times K_r \times H_r + 365 \times N_r \times D_r \quad (4)$$

در رابطه (۴)، K_r ، H_r و N_r و D_r شرایط اطراف محل اقامت اکوتوریسم هستند. پارامترهای محل اقامت توریستی به ازای هر منطقه و ارزش پیش بینی شده اقامتگاه خواهد بود. بر اساس موارد فوق، بر اساس داده های مختلف در مورد آلودگی محیط زیست تأثیر آن ارزیابی می شود. و سپس ترکیب نتیجه داده های فوق، مدل نهایی تأثیر اکوتوریسم بر آلودگی را نشان می دهد (رابطه ۵).

$$L = L_{\text{traffic}} + L_{\text{lightsee}} + L_{\text{hotel}}$$

بنابراین مدل اقتصادی ارزیابی اثرات اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست بدست می آید (Liu et al. 2018).

۶- نتیجه گیری

اکوتوریسم پدیده ای نسبتاً تازه در صنعت گردشگری است که تنها بخشی از کل این صنعت را تشکیل می دهد و بسیاری از کشورهای جهان را بر آن داشته است که سرمایه گذاری های خود ایراد این بخش (اکوتوریسم) به لحاظ درآمدزایی فراوان اختصاص دهند و همچنین در بین مردم نقش موثری ایفا کند. اکوتوریسم ارتباط عمیقی با حفاظت محیط زیست دارد و همچنین نمی توان طبیعت گردی را بدون در نظر گرفتن ویژگی های توسعه پایدار، اکوتوریسم (بوم گردی) نامید. لذا آگاهی از میزان اثرات اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست اکوسیستم بسیار حائز اهمیت است که برای نیل به این هدف از مدل های ارزیابی اثرات استفاده می کنند. در این مطالعه، مدل اقتصادی جدیدی را برای سنجش اثرات اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست پیشنهاد شد. مدلی برای تعیین تأثیر اکوتوریسم بر آلودگی محیط زیست در مقایسه با مدل های سنتی، می تواند به طور مؤثر داده های اندازه گیری آلودگی محیطی را از طریق تخصیص فضای مدیریت به دست آورد. مناطق آلوده را علامت گذاری کرده و سنجش کنید. بعد از آن، با تعیین پارامترهای اساسی نقاط دیدنی اکوتوریسم، می توان ضریب آلودگی را با توجه به ویژگی های مختلف جاذبه های گردشگری تعیین کرد.

منابع

- Guo X, Huang S (2018) Research on the influence of regional industry transfer on industrial green efficiency in the context of "Beautiful China" – based on SBM-Undesirable models and spatial econometric models [J]. J Chongqing Univ (Social Science edition) 24(04):7–17.
- Guo S, Hua Z, Guo J (2018) Evaluation of environmental pollution in China and analysis of influencing factors based on spatial econometric model [J]. J Ecol 37(2):471–481.
- Jing D, Yan F, Rui (2018) Research hotspots and trend analysis of nonpoint source pollution models based on CNKI and WOS [J]. J Ecol 38(11):4077–4087.
- Liu J, Shangjun L, Baolong T (2018) Study on the impact of environmental pollution level and economic development level on employment – from the perspective of employment scale and employment structure [J]. Ecol Econ 34(6):79–83
- Ouyang W, Yingchun L, Siwen L (2018) Analysis of the development trend of research on non-point source pollution in the past 30 years [J]. J Agric Environ Sci 37(10):150–157.
- Zhang X, Chai M (2018) Mechanism analysis of nearby pollution transfer under environmental regulation – empirical research from prefecture-level city level [J]. Ecol Econ 34(11):188–193.

نقش اندیشه‌های دینی در شکل‌گیری معماری تخت سلیمان تکاب

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۰۵

کد مقاله: ۸۳۱۸۰

فرخ عبودی^{۱*}، صابر زارعی^۲، ادریس عبودی^۳
زهره محمدی مستان^۴

چکیده

محوطه تاریخی تخت سلیمان یکی از باقیمانده تاریخی باستانی می‌باشد که در منطقه کوهستانی سرشار از جاذبه‌های کم‌نظیر طبیعی در جنوب استان آذربایجان غربی در شهر تکاب واقع شده است. تخت سلیمان به‌عنوان یک مرکز معنوی و دینی در قبل و بعد از اسلام همواره مطرح بوده است. فارغ از اینکه مجموعه‌ی یاد شده مولود موقعیت جغرافیایی آن است که خاصیت ژئومورفولوژی ساختمانی و دینامیک محل با ترکیب آب، آتش‌فشان و ... مجموعه حاضر را به وجود آورده است. واژه گنزگ یا گنزا در آذربایجان نام آشنایی برای برخی مکان‌های مقدس است، این چنین فضاهایی به‌واسطه‌ی عملکردهای علمی و مذهبی و داشتن گنجینه‌های علمی و دینی به‌ویژه کتاب و کتابخانه، شهرت پیدا کردند. به همین دلیل گنج شیزیکان به محل تخت سلیمان فعلی، اطلاق گشته است؛ با این حال، بیشتر اوقات در اذهان مردم فقط جنبه‌های عبادتگاهی و مذهبی این مجموعه‌ها مورد توجه قرار می‌گرفته است. با اندک دقتی در مفهوم بیتی از حکیم توس معلوم می‌شود که: آتشکده‌ها صرفاً محلی برای عبادت نبوده است، بلکه در آن مکان‌ها، آموزه‌های علمی نیز رایج بوده است و ایرانیان از پیشروان تعلیم و تربیت در عرصه‌های دینی و علمی بوده‌اند. همواره در مورد آن تحلیل‌هایی دینی و دین‌محورانه به کار رفته است. شناخت شاخصه‌های تفکر دینی، سیر تطور تاریخی و کیفیت آن‌ها و همچنین تأثیری که در فضاهای ساخته‌شده داشته‌اند یکی از موضوعات اصلی معماری ادیان می‌باشد. در تحقیق حاضر که با روش تلفیقی کمی و کیفی انجام شده است، سیر تحول اندیشه‌های دینی در تخت سلیمان طی ۳۰۰۰ سال اخیر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که قبل از اسلام در دوره ساسانیان و بعد از اسلام در دوره ایلخانیان اوج توجه به معماری و مدنیت این نقطه فرهنگی- تاریخی و البته معنوی بوده است. تحلیل سه‌هزارساله‌ی تخت سلیمان مؤید این واقعیت است که دین و معنویات در طول تاریخ همواره بر معماری تأثیرگذار بوده است و لازم است در طراحی آثار معماری نوین، همواره به فاکتور اندیشه‌های دینی توجه شود.

واژگان کلیدی: معماری، اندیشه‌های دینی، تخت سلیمان، تکاب

۱- دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)
farokhobodi@gmail.com

۲- دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران

۳- دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، تهران، ایران

۴- فارغ التحصیل کارشناسی ارشد معماری منظر، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

۱- مقدمه

تخت سلیمان (واقع در شهرستان تکاب) یک مکان دینی و معنوی با جاذبه‌های کم‌نظیر طبیعی می‌باشد. در قلب مجموعه یاد شده، بقایای آتشکده آذرگشنسب «آتشکده پادشاهان و جنگاوران» بر پیرامون دریاچه‌ای همیشه جوشان و بر روی صخره‌ای سنگی ناشی از رسوبات دریاچه، محصور در برج و باروی سنگی، آثار معماری خاص مانند چهارطاقی آتشکده و تأسیسات مذهبی وابسته‌بدان، معبد منسوب به آناهیتا، کاخ‌های دوران ساسانی و بناهای مربوط به سلاطین ایلخانی قرار دارد. (هاشمی نژاد، ۱۳۶۹ص ۳۲). آتشکده آذرگشنسب تخت سلیمان نه تنها بازمانده منحصر بفرد یکی از سه آتشکده مهم دوران ساسانی بلکه بزرگترین مرکز نیایش ایرانیان در تمام دوران آئین زرتشتی به حساب می‌آید. (امان‌اللهی، ۱۳۸۵، ص ۲). آتشکده آذرگشنسب که در دوران اسلامی به تخت سلیمان شهرت یافت، از وسیع‌ترین مجموعه بناهای دوره ساسانی است که تاکنون شناسایی و از زیر خاک بیرون آورده شده است. این محوطه و بناهای موجود آن در تاریخ ۲۹ آذر ۱۳۱۶ به شماره ۳۰۸ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است (پازوکی و شادمهر ۱۳۸۴، ۴۷). این مکان تاریخی به علت وجود یکی از سه آتشکده بزرگ دوره ساسانی در زمان خود بسیار مورد توجه بوده و آتش جاویدان آن به مدت هفت سده به‌عنوان اقتدار آئین زرتشت و عامل وحدت سیاسی و اجتماعی حکومت ساسانی نقش بسزایی داشته است. همچنان که پاسارگاد و تخت جمشید نیز یادآور شکوه ایران دوره ساسانی است (حیدری، ۱۳۸۲). ارامنه، زرتشتیان و مسلمانان همواره برای این مکان تاریخی ارزش و احترام ویژه قائل بوده‌اند. می‌توان چنین فرض کرد که تخت سلیمان در طول تاریخ تنها مورد توجه یک دین و مذهب خاص نبوده بلکه مورد توجه همه ی ادیان بوده است. تخت سلیمان مجموعه‌ای به هم پیوسته از جاذبه‌های جغرافیای طبیعی و انسانی می‌باشد که دارای ابعاد مختلفی است. در تحقیق حاضر تلاش شده تا تأثیر اندیشه‌های دینی بر جایگاه تخت سلیمان در دوره‌های مختلف تاریخی مورد بررسی قرار بگیرد. و رابطه‌ی این اندیشه‌های دینی با تخت سلیمان سنجیده شود.

۲- مبانی نظری

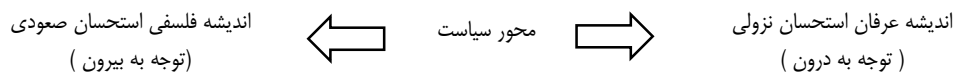
با توجه به بررسی‌های انجام گرفته و تحلیل تاریخی روند فراز و فرود در ۳۰۰۰ سال اخیر می‌توان گفت تخت سلیمان همواره محوطه‌ای مهم بوده است و ادیان زرتشتی، میتراپی، اسلام و ... به آن توجه نموده‌اند و مذهب در هر دوره نقش پر رنگ تری داشته است و معماری آن نیز شکوفا بوده است. در اینجا به طور مختصر تحلیل روند تاریخی تخت سلیمان، زیویه و غار کرفتو و نقش اندیشه‌های دینی در آن ارائه گردیده است. تخت سلیمان: دوره ی هخامنشی دوره بسیار مجهولی از تخت سلیمان برای ماست. تنها گمانه زنی محدودی انجام شده است و یک محوطه مسکونی هخامنشی (شاید دهکده مسکونی) تشخیص داده شده است. البته از آنجایی که لایه هخامنشی در زیر لایه ساسانی قرار دارد، حفاری کامل آن امکان پذیر نمی‌باشد؛ گمانه حفر شده نیز مجدداً پر شده است. به همین دلیل مبهم است دوران تسلط یونانیان بر ایرانیان نیز در این منطقه کاملاً مشهود است اما به هر حال دوره‌ای بوده که سکونت در این محل وجود داشته است. معلوم نیست شیز هخامنشی نیز آیا نقش مذهبی داشته یا نه؟ زیرا تشخیص استحکامات یا بنایی مربوط به آیین مذهبی میسر نیست. (ناومان، ۱۳۸۲ص ۱۵). به اعتقاد ناومان بر اساس یافته‌های باستان‌شناسی خود عنوان کرده است، در هیچ کجای تخت سلیمان لایه مسکونی پارتی آشکار تشخیص داده نشده است. ناومان نتیجه‌گیری می‌کند که یک محوطه مسکونی پارتی در اراضی هموار دره در حوالی تخت سلیمان وجود داشته است، همانگونه که امروز روستای تازه کند نزدیک‌ترین دهکده مسکونی، بیرون از تخت قرار دارد. اما آنچه از استحکامات شهر شیز نمایان است (استحکام بیضی شکل) احتمال دوره استقرار اشکانی در تخت سلیمان را مطرح می‌باشد (ناومان، ۱۳۸۶ص ۳۱). هرچند دیرتیش هوف استاد به این دلیل را جهت پارتی بودن شیز نمی‌پذیرد. او حصار مدور تخت سلیمان را یک حالت استثنایی که به علت توپوگرافی خاص تپه‌ای که شیز بر فراز آن بنا شده است می‌داند (هوف، ۱۳۶۵) از دوران اشکانیان به بعد مظهر آب (آناهیتا) در کنار آتش مقدس قرار می‌گیرد و در کنار آتشکده‌ها چشمه دیده می‌شود (حبیبی، ۱۳۸۲ص ۲۸). شیز ساسانی آنچنان پراهمیت بوده است که بسیاری شیز را فقط ساسانی می‌دانند. در دوره ساسانیان بر خلاف دوره‌های قبلی، تعصبات مذهبی توسط موبدان، دستگاه رسیدن‌های حاکم به بالاترین حد خود، تعداد بسیاری آتشکده ساخته شده است، به طوری که حتی روستاها نیز صاحب آتشکده شدند (سلطان زاده، ۱۳۶۵ص ۱۴). آتش واقع در شیز یکی از سه آتش مقدس متعلق به سه طبقه والای جامعه بود. نظام کاستی دوران ساسانی برای طبقات برتر اجتماعی آتش‌های مخصوص تدارک دیده بودند. بالاترین نقطه در هرم قدرت موبدان و روحانیان (آتش آذر فرنیغ) را در تسلط خویش داشتند و طبقه بعد از آنها جنگاوران و سپاهیان آتش آذرگشنسب را به خود اختصاص داده‌اند. در آغاز روحانیان نیروی عمده و حاکم به شمار می‌آمدند، ولی به تدریج عرصه از سوی بزرگان و جنگیان بر آنها تنگ شد و آتش آذرگشنسب مهم‌ترین آتش سرزمین ساسانی شد. پس از سرکوب جنبش مزدکیان وضع شیز به‌عنوان مرکز دینی استحکام یافت. اردشیر بابکان پس از ارائه "کارنامک" خود که در واقع اولین سند عقیدتی - سیاسی حکومت و دولت در دوره‌های پیش از اسلام است، دین کهن مزدایی را آیین رسمی قرار داد. اردشیر دوم با وارد کردن پرستش ناهید (آناهیتا) آن را متحول ساخت. مرکز اصلی این آئین در شمال غربی کشور در شیز-جایی که معبد آناهیتا و آتشگاه در آن مرتبط بودند قرار گرفته است (گیرشمن، ۱۳۵۵ص ۴۱). شهر شیز به عنوان «شهر-معبد» یک نماد اتحاد و یگانگی دین و دولت بود.

۲-۱- تعاریف اندیشه‌ها

الف (اندیشه فلسفی: اندیشه فلسفی بعد از اندیشه دینی، تحت لوای اندیشه دینی که بیشترین کنش را در ارتباط با امور عملی بشر و همچنین تفکر او داشته است. در حوزه هنر و معماری، فلسفه بیشتر از آنچه که در ساختارهای درونی معماری تأثیرگذار باشد بر ساختار بیرونی آن توجه و دقت می‌کند، یعنی تمرکز بر نوع عملکرد بنا، موقعیت مکانی آن، نحوه ارتباط آن با هستی، زمین و آسمان. همان طوری که هایدگر در تحلیل فلسفی خود از معبد یونانی آن را در ارتباط با هستی و از بیرون توصیف می‌کند: یک بنا، یک معبد یونانی چیزی را به تصویر نمی‌کشد. این بنا فقط در آنجا، در دل دره صخره خراش ایستاده است. بنا، تمثال رب النوعی را در خود پنهان کرده و در این پنهان کاری به آن اجازه می‌دهد تا از صحن مقدس مقابل معبد و از خلال رواق گشوده به آسانی دیده شود. ساختمان معبد در آنجا ایستاده، جهانی را گشوده و در همان حال بار دیگر این جهان را به جای خود در زمین باز می‌گرداند، به زمینی که تنها از این طریق به عنوان «بومی» پدیدار می‌شود. معبد با ایستادنش در آنجا، در وهله نخست به چیزها چشم‌انداز آنها را و به آدمیان بر خود چشم انداز داشتن را پیشکش می‌دارد.

ب (اندیشه سیاسی: سیاست به معنای دانشی است که از شهر (مدینه در عرف فیلسوفان دوران اسلامی مانند فارابی) و مناسبات شهروندی (مدنی) بحث می‌کند (طباطبایی، ۱۳۸۷، ۲۳). تنوع سیاست به تنوع جهان‌نگری، معرفت‌شناسی و نگاه آدمی به انسان و ارزش‌ها بر می‌گردد و از آنجایی که جهان‌نگری‌ها در کلیت خود متعدد هستند، می‌توان از انواع سیاست سخن به میان آورد. با چنین تعبیری اندیشه سیاسی از نوع جهان‌نگری یک جامعه خط و مشی می‌گیرد و به عبارتی می‌تواند در تعامل با فلسفه گام بردارد (غزالی، ۱۳۵۱، ۵۵). اندیشه سیاست می‌تواند موتور محرکه تجلی اندیشه‌ها در آثار باشد و مسیر را برای چنین اهدافی فراهم سازد. اندیشه سیاسی برای چنین اهدافی نیاز به ابزارهای متفاوتی دارد و اثر، سایر اندیشه‌ها در جامعه بر اساس همین سیاست گام برمی‌دارند.

ج (اندیشه عرفانی: اگر فلسفه علم استدلالی و عقلی نامیده شود، اندیشه عرفانی، علم حضوری و شهودی یک قوم را نسبت به دین و اسطوره شامل می‌شود. عرفان باید مکمل فلسفه باشد چرا که وجود هر یک بدون دیگری، اندیشه سیاسی فردی و اجتماعی را مختل می‌کند. بنابراین با توجه به بررسی‌هایی که انجام گرفته است، اندیشه عرفانی مستقیماً به عنوان یک عامل زیبایی‌شناسی وارد حوزه معماری نشده است. رمز مناسب‌ترین زبان برای بیان تجربه عرفانی، یعنی پیوستن مشروط به مطلق و محدود به نامحدود است (ریوسفی، ۱۳۸۸). رمز زبان عرفان است و در عرفان تلاش می‌شود روح رمز و تمثیل نگاه داشته شود و از آنجا که رمز زبان عرفان است، می‌توان هنر معماری را به عنوان قالب رمز، زبان عرفان و تمثیل دانست. باتوجه به تعاریف اندیشه‌های سه گانه می‌توان رابطه هر ۳ اندیشه را در نمودار زیر تبیین نمود (نمودار ۱).

نمودار ۱. بررسی روابط اندیشه‌های سیاسی، عرفانی و فلسفی

با توجه به بررسی‌های انجام گرفته و تحلیل تاریخی روند فراز و فرود در ۳۰۰۰ سال اخیر می‌توان گفت تخت سلیمان همواره محوطه‌ای مهم بوده است و ادیان زرتشتی، میترایی، اسلام و ... به آن توجه نموده اند و مذهب در هر دوره نقش پر رنگ تری داشته است و معماری آن نیز شکوفا بوده است. در جدول ۱ به طور مختصر تحلیل روند تاریخی و نقش اندیشه‌های دینی در آن ارائه گردیده است.

جدول ۱، تحلیل روند تاریخی و نقش اندیشه‌های دینی؛ منبع: نگارندگان ۱۴۰۰

دوره	توضیحات
هخامنشیان	دوره هخامنشی دوره بسیار مجهولی از تخت سلیمان برای ماست. تنها گمانه زنی محدودی انجام شده است و یک محوطه مسکونی هخامنشی (شاید دهکده مسکونی) تشخیص داده شده است. البته از آنجایی که لایه هخامنشی در زیر لایه ساسانی قرار دارد، حفاری کامل آن امکان پذیر نمی‌باشد؛ گمانه حفر شده نیز مجدداً پر شده است. به همین دلیل مبهم است دوران تسلط یونانیان بر ایرانیان نیز در این منطقه کاملاً مشهود است اما به هر حال دوره ای بوده که سکونت در این محل وجود داشته است. معلوم نیست شیز هخامنشی نیز آیا نقش مذهبی داشته یا نه؟ زیرا تشخیص استحکامات یا بنایی مربوط به آیین مذهبی میسر نیست. (ناومان، ۱۳۸۲: ۱۵)
اشکانیان	به اعتقاد ناومان بر اساس یافته‌های باستان شناسی خود عنوان کرده است، در هیچ کجای تخت سلیمان لایه مسکونی پارتی آشکار تشخیص داده نشده است. نظر او در مورد قطعات پراکنده سفالی اشکانی که در محل به دست آمده، این است که این قطعات با مصالح ساختمانی دوره معماری خشتی از جای دیگر به اینجا آمده است. ناومان نتیجه گیری می‌کند که یک محوطه مسکونی پارتی در اراضی هموار دره در حوالی تخت سلیمان وجود داشته است، همانگونه که امروز روستای تازه کند نزدیک ترین دهکده مسکونی، بیرون از تخت قرار دارد. اما آنچه از استحکامات شهر شیز نمایان است (استحکام بیضی شکل) احتمال دوره استقرار اشکانی در تخت سلیمان را مطرح می‌باشد (ناومان، ۱۳۸۶: ۳۱). هرچند دتیریش هوف استناد به این دلیل را جهت پارتی بودن شیز نمی‌پذیرد. او حصار مدور تخت سلیمان را یک حالت استثنایی که به علت توپوگرافی خاص تپه ای که شیز بر فراز آن بنا شده است می‌داند (هوف، ۱۳۶۵) از دوران اشکانیان به بعد مظهر آب (آناهیتا) در کنار آتش مقدس قرار می‌گیرد و در کنار آتشکده‌ها چشمه دیده می‌شود (جیبی، ۱۳۸۲: ۲۸).

دوره	توضیحات
ساسانیان 	شیز ساسانی آنچنان پراهمیت بوده است که بسیاری شیز را فقط ساسانی می‌دانند. در دوره ساسانیان بر خلاف دوره های قبلی، تعصبات مذهبی توسط موبدان، دستگاه رسید های حاکم به بالاترین حد خود، تعداد بسیاری آتشکده ساخته شده است، به طوری که حتی روستاها نیز صاحب آتشکده شدند. (سلطان زاده، ۱۳۶۵: ۱۴). آتش واقع در شیز یکی از سه آتش مقدس متعلق به سه طبقه والای جامعه بود. نظام کاستی دوران ساسانی برای طبقات برتر اجتماعی آتش های مخصوص تدارک دیده بودند. بالاترین نقطه در هرم قدرت موبدان و روحانیان (آتش آذر فرنیغ) را در تسلط خویش داشتند و طبقه بعد از آنها جنگاوران و سپاهیان آتش آذرگشنسب را به خود اختصاص داده اند. در آغاز روحانیان نیروی عمده و حاکم به شمار می آمدند، ولی به تدریج عرصه از سوی بزرگان و جنگیان بر آنها تنگ شد و آتش آذرگشنسب مهم ترین آتش سرزمین ساسانی شد. پس از سرکوب جنبش مزدکیان وضع شیز به عنوان مرکز دینی استحکام یافت. اردشیر بابکان پس از ارائه "کارنامک" خود که در واقع اولین سند عقیدتی- سیاسی حکومت و دولت در دوره های پیش از اسلام است، دین کهن مزدایی را آیین رسمی قرار داد. اردشیر دوم با وارد کردن پرستش ناهید (آناهیتا) آن را متحول ساخت. مرکز اصلی این آیین در شمال غربی کشور در شیز-جایی که معبد آناهیتا و آتشگاه در آن مرتبط بودند قرار گرفته است (گیرشمن، ۱۳۵۵: ۴۱). شهر شیز به عنوان «شهر-معبد» یک نماد اتحاد و یگانگی دین و دولت بود.

۳- چارچوب تحقیق

۳-۱- بیان مسئله

مسئله اصلی این تحقیق سرنوشت یک اثر معماری با تغییر نگرش دینی در طول زمان می‌باشد که نیاز به تحلیلی دقیق و علمی دارد. در این مسیر لازم است اندیشه های دینی در رابطه با تحلیل موجودیت و کارکرد مجموعه تخت سلیمان به درستی بررسی و طبقه بندی شود. اندیشه های دینی یک منبع الهام بخش برای معماری هستند و نادیده گرفتن آن، بخشی از هویت معماری را با خود خواهد برد. اگر بر روی این مسئله کار علمی، مستند و مستدلی انجام نگیرد راه برای دامن زدن به افسانه ها و روایت های غیر علمی باز خواهد شد که تحقیق حاضر در راستای حل این مسئله انجام گرفته است. موضوع حاضر در حوزه دین شناسی و مطالعات تطبیقی دینی و تاثیر آن در معماری بسیار مهم می‌باشد. بررسی این موضوع می تواند نتایج بسیار مهمی در شاخص سازی معماری دین محور داشته باشد. همچنین با انجام این تحقیق کیفیت اندیشه دینی و میزان تاثیر گذاری آن در معماری مشخص می شود که می تواند در حوزه کارکرد دین مورد توجه قرار گیرد.

۳-۲- روش تحقیق

روش تحلیلی-تطبیقی و مقایسه ای با استفاده از روش تحلیل جریان رویکرد غالب انجام تحقیق حاضر بوده است. برای شناخت باورهای دینی منطقه از منابع کتابخانه ای و علمی استفاده شده است و آثار مختلف دینی در کنار یکدیگر تطبیق داده شده است تا تحلیل جریان به صورت کامل و درست انجام بگیرد. برای ارتباط سنجی اندیشه های دینی با تخت سلیمان ۵۰ نسخه پرسشنامه بین متخصصین و صاحب نظران توزیع و تکمیل گردیده است. و سپس ماحصل نظرات با روش همبستگی پیرسون مورد آزمون قرار گرفته است.

۳-۳- سوالات تحقیق

- بین اندیشه های دینی و معماری تخت سلیمان چه رابطه ای وجود دارد؟
- بنای تخت سلیمان در طول تاریخ چه کارکردهایی داشته است؟
- چگونه می توان از اندیشه های دینی به عنوان یک منبع الهام بخش در خلق آثار معماری بهره گرفت؟

۳-۴- پیشینه تحقیق

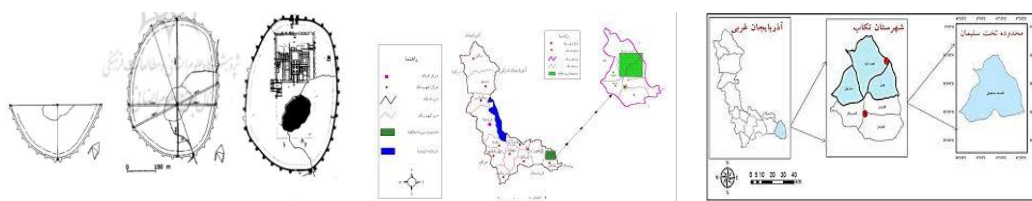
تخت سلیمان به عنوان یک مرکز دینی و معنوی شناخته شده است و این مساله را می توان با قدم گذاشتن در تخت سلیمان برای اولین بار بدون هیچگونه واسطه ای درک کرد. در شروع هزاره اول قبل از میلاد وجود یک محوطه مسکونی به ویژه متمرکز احتمال داده می‌شود، چون در این دوره در گرد مخروط زندان سلیمان اولین جایگاه مقدس (جایگاه مقدسی که مرکز قرار گرفتن آن در دره سرسبز، از دور قابل مشاهده است) ساخته شده است. دو «تومولوس» بزرگ در فاصله قابل دید از زندان نیز به همین زمان تعلق دارند. یکی از آنها روی انشعابی از طولیله سلیمان در بالادست دهکده احمدآباد بالا قرار دارد و دیگری در شمال زندان روی یک تیشه مرتفع در موقعیتی خاص قرار دارد که اذدور قابل مشاهده است. تحقیق ما در ناحیه ای هست که در آن زمان متعلق به قلمرو مانایی‌ها بوده و از ۸۳۰ تا ۶۶۰ قبل از میلاد وجود داشته و جمعیت آن از ترکیب بخشی از بومیان «کوری» و «کاسی» تشکیل شده است. (جعفری، ۱۳۸۵ص ۱۴). با اهمیت ترین بناها در روی تخت متعلق به دوره ساسانی است و ما از همین زمان

به دوره تاریخی اصلی قدم می‌گذاریم، چون در متون ساسانی از محل کراراً یاد می‌شود. بدون تردید ثابت شده است که آتشکده آذرگشنسب در اینجا قرار داشته است. این آتشکده در اصل محلش در «گنزک» بوده و به عنوان «شیز» معروفیت داشته است. (جعفری، ۱۳۸۵ ص ۱۱). آتشکده آذرگشنسب موقعیت جنگجویان را حفظ می‌کرده و به عنوان نماد وحدت کشور از احترام والایی برخوردار بوده است. منابع فارسی، عربی محتوای اخبار زیادی در مورد هدایایی بسیار هستند که پادشاهان از غنایم جنگی به آتشکده آذرگشنسب اهدا می‌کردند. بعد از اسلام تمام منطقه بین دریاچه ارومیه و دریای خزر جزو قلمرو حکومتی عباسیان محسوب می‌شد. این محل در زمان ایلخان «ستوریق» نام داشته است، نامی که در رودخانه ساروق امروزی منعکس است. در قرن ۱۴ میلادی به نظر می‌رسد که این محل دیگر از اهمیت برخوردار نبوده است. بناها فرو ریخته و تزیینات آن به مرور زمان سرقت رفته است. ابتدا در قرن ۱۸ میلادی دهکده جدیدی میان ویرانه تخت سلیمان و زندان سلیمان، نزدیک نصرت‌آباد بنا نهاده می‌شود که نام بنیانگذارش را بر آن می‌نهند، ولی از نام «تازه کند» (دهنو) که کاربرد آسانتری دارد استفاده می‌کنند. ویرانه‌هایی روی تخت اکنون فقط جای راحتی برای به دست آوردن آجر می‌باشد. (جعفری، ۱۳۸۵ ص ۱۴).

۴- منطقه‌های مورد مطالعه

۴-۱- تکاب (افشار)، تخت سلیمان

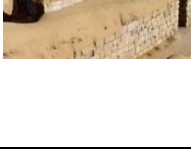
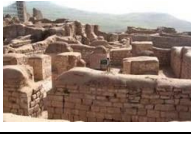
منطقه تخت سلیمان در شمال غربی ایران، در استان آذربایجان غربی، در طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۵ دقیقه، و ۱۲ ثانیه تا ۴۷ درجه، ۱۷ دقیقه و ۳۱ ثانیه طول شرقی، و ۳۶ درجه، ۳۱ دقیقه و ۱۷ ثانیه تا ۳۶ درجه ۴۰ دقیقه و ۵۰ ثانیه عرض شمالی واقع شده است. و ارتفاع آن از سطح دریا ۲۵۰۰ متر می‌باشد (مقصودی، ۱۳۹۳) مجموعه آثار باستانی تخت سلیمان در ۴۵ کیلومتری شمال شرقی شهرستان تکاب، یکی از محوطه‌های باستانی ارزشمند کشور می‌باشد که در منطقه‌ای کوهستانی سرشار از جاذبه‌های کم نظیر طبیعی تاریخی واقع شده است. با بررسی تمام دوره های تاریخی سه هزار سال گذشته ی ایران قبل و بعد از اسلام متوجه خواهیم شد که دین و معنویت یکی از شاخصه های اصلی این سرزمین بوده است و مردم ایران زمین ذاتاً انسان های دین گرای بوده اند. این ویژگی مردم ایران بر فرهنگ، تمدن، دستاوردهای مادی و معنوی آنان و به تبع آن در معماری نیز موثر بوده است. با بررسی تمام دوره های تاریخی سه هزار سال گذشته ی ایران قبل و بعد از اسلام متوجه خواهیم شد که دین و معنویت یکی از شاخصه های اصلی این سرزمین بوده است و مردم ایران زمین ذاتاً انسان های دین گرای بوده اند. این ویژگی مردم ایران بر فرهنگ، تمدن، دستاوردهای مادی و معنوی آنان و به تبع آن در معماری نیز موثر بوده است. تخت سلیمان به عنوان یک مرکز دینی و معنوی شناخته می شود و این مساله را می توان با قدم گذاشتن در تخت سلیمان برای اولین بار بدون هیچگونه واسطه ای درک نمود. در شروع هزاره اول قبل از میلاد وجود یک محوطه مسکونی به ویژه متمرکز احتمال داده می‌شود، چون در این دوره در گرد مخروط زندان سلیمان اولین جایگاه مقدس (جایگاه مقدسی که مرکز قرار گرفتن آن در دره سرسبز، از دور قابل مشاهده است) ساخته شده است. دو «تومولوس» بزرگ در فاصله قابل دید از زندان نیز به همین زمان تعلق دارند. یکی از آنها روی انشعابی از طولیه سلیمان در بالادست دهکده احمدآباد بالا قرار دارد و دیگری در شمال زندان روی یک تپه مرتفع در موقعیتی قرار دارد که از دور قابل مشاهده است. مقصودی، ۱۳۹۳).

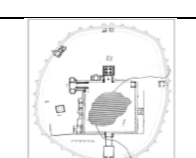

نقشه ۱- موقعیت جغرافیایی تخت سلیمان ۱۴۰۰

۵- یافته های تحقیق

جدول ۲- بررسی معماری تخت سلیمان؛ منبع: نگارندگان ۱۴۰۰

ردیف	عنوان	تصویر	توضیحات
۱	ورودی و دروازه		دروازه شمالی با نوع قرار گیری خود نسبت به حصارهای داخلی قلعه و محوریت آتشکده آذر گشنسب از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. از این دروازه همیشه به عنوان دروازه اصلی قلعه در دوران ساسانیان نام برده اند. محوری که این دروازه در منتهی الیه شمالی آن قرار دارد دقیقاً از وسط فرم تقریبی بیضی حصار عبور کرده و حتی تعداد برج های هر طرف این محور به تعدادی مساوی هستند. به عبارتی در هر طرف ۱۹ برج قرار گرفته است. (علیرضا شاه محمد پور، ۱۳۸۵).
۲	برج و بارو و حصار		در دوره ساسانی یک حصار مستحکم دفاعی به طول ۱۱۲۰ متر که نمای بیرونی آن از سنگ های پاک تراش به صورت کله و راسته می باشد و دارای ۳۸ برج و بارو و دو دروازه شمالی و جنوب شرقی که ارتفاع آن در بلندترین قسمت ۱۸ متر است و عرض آن بین ۳٫۵ تا ۴ متر است که پیرامون این مجموعه کشیده شده و در دوره ایلخانی با شکاف قسمتی از این حصار در قسمت جنوب، دروازه جنوبی ایلخانی احداث شده است.
۳	دریاچه		طول دریاچه ۱۱۰ متر و عرضی به طول ۸۰ متر دارد. آبی که از چشمه کف دریاچه می جوشد در ابتدا ۴۰ درجه سانتی گراد دما دارد اما با رسیدن به سطح دریاچه این عدد به ۲۱ درجه می رسد. دمای دریاچه در تمامی طول سال ثابت و بدون تغییر می باشد.
۴	آتشکده آذر گشنسب		آذر گشنسب به معنای آتش اسب نر است. بر اساس شواهد موجود، این آتشکده با پلانی چهار طاقی مربع شکل زمانی دارای سقفی گنبدی شکل بوده که پیرامون این فضا دالان هایی وجود دارند و ابعاد فضای آتشکده با احتساب رواق های پیرامون ۲۱×۲۱ متر بوده و مصالح غالب در ساخت و ایجاد این بنای مذهبی، آجرهای چهار گوش ۳۰×۳۰ به دست آمده است.
۵	معبد آناهیتا		مصالح به کار رفته در معبد آناهیتا شامل سنگ های تراشدار منظم در قسمت تحتانی تا شروع پاکار قوسها و از این قسمت به بعد پوشش بوسیله آجر چهار گوش با ملات گچ انجام شده اند، برخی از قوس سردرهای ورودی سالم باقی مانده اما تمامی سقف بخش آجری یعنی قوس حد فاصل جزرها و سقف رواق های پیرامون سالن مرکزی فرو ریخته است. در ایران باستان اردوی سور آناهیتا فرشته نگهبان آب و فراوانی، زیبایی و باوری است که این ایزد بانو در آیین زرتشت نیز از جایگاه بالایی برخوردار است که به همین جهت معابدی احداث و وقف این ایزد بانو شده است که معبد آناهیتا نام گرفته است و معبد منسوب به آناهیتا در تخت سلیمان در شمال شرق چهار طاقی آتشکده آذر گشنسب قرار دارد.
۶	منازل مسکونی		هندسه بناها، بقایای دیوار ها ی سنگی به شکل اتاق های مستطیل شکل با حیاط ، سکونی از سنگ در داخل خانه که بر روی گورها قرار می داده اند، در مرکز اتاق نیز محراب به ابعاد ۲/۵ در ۲/۵ متر ساخته شده است.
۶	چهار تاقی		چهار طاقها به تناسب نیاز در بالای بلندی ها در کنار آنها و در میان مراکز مسکونی ساخته شده اند، که تا امروز حدود ۳۹ نمونه از آن که بیشتر در مراکز غرب و جنوب غرب کشور پراکنده شده اند شناسای شده است.
۶	چهار تاقی		چهار طاق به ۳ صورت در معماری مذهبی ساسانی ظهور می کند ۱- وقتی که به صورت منفرد بکار رفته است. ۲- وقتی که به صورت منفرد و در پیرامون آن دالانی در برگرفته است. ۳- وقتی که در میان مجموعه از بناها و تاسیسات دیگر قرار دارد چهار طاقی مجموعه تخت سلیمان از نوع سوم می باشد که چهار طاق آن همراه با مجموعه از بناهای دیگر تعریف شده است.
۷	تاسیسات عمومی		مجموعه تاسیسات کاملاً بدون تبعیت از استحکامات بیضی شکل از دو مربع که تشکیل یک مستطیل بزرگ را داده، ساخته شده است. دیوارهای بیرونی آن با ارک های نیمدایره، دژ مانند تجهیز شده اند. از این استحکامات داخلی تاکنون فقط بخش شمالی یک گذرگاه طاقدار که از داخل ۲/۳۰ متر عرض داشتند، ساخته شده است.

ردیف	عنوان	تصویر	توضیحات
۸	دهلیز حفاظتی تخت سلیمان		یکی از مهم‌ترین تأسیسات معماری باقی‌مانده از دوره ساسانی در تخت سلیمان، دهلیزهای حفاظتی است که دارای دو بخش شرقی و غربی می‌باشد و آتشکده و محوطه و بناهای پیرامون آن را در بر می‌گیرد. ورودی این دهلیزها در راستای محور اصلی دروازه شمالی بوده و در طول دهلیز دسترسی‌های فرعی در دیوارهای دو طرف آن ایجاد شده است که این خروجی و ورودی‌ها حدود ۱۰ متر از هم دیگر فاصله دارند و به صورت ضربدری مقابل هم دیگر قرار گرفته است. عرض دهلیز ۲,۴۰ متر و ضخامت دیوارهای آن حدود ۱,۲۰ متر است و از جهت سهولت دسترسی به بناهای مجموعه و حفاظت از این بناها اهمیت به سزایی داشته است.
۹	تالار ستون دار		در غرب آتشکده آذرگشنسب و شمال ایوان خسرو تالاری ستون‌دار به ابعاد ۱۷×۲۴ متر با دو ردیف چهار ستونی قرار دارد که مصالح این بنا را سنگ‌های تراش‌دار و آجر و تزیینات گچ‌بری تشکیل داده است. کف این تالار در زمان ساسانیان به تخته‌سنگ‌هایی مسطح فرش شده اند که بر روی آن‌ها علائم سنگ تراشان دوره ساسانی نیز مشاهده می‌شود و بقایای چند جوی و حوض آب نیز در کف این تالار برجای‌مانده است.
۱۰	ایوان خسرو		این ایوان با عرض دهانه حدود ۱۲ متر و عمق ۲۷ متر و ارتفاع (باقیمانده سالمترین بخشی از دیوار ضلع شمالی) حدود ۱۸/۵ متر می‌باشد (در مقابل ابعاد ایوان مدائن با عرض ۲۶ متر، عمق ۴۳ متر ارتفاع ۳۷ متر) است. در سمت شمال غربی دریاچه قرار دارد که از آجر قرمز و ملاط ساروج ساخته شده است.
۱۱	کوه زندان سلیمان		کوه بلقیس با دو قله نزدیک به هم و ۳۲۰۰ متر ارتفاع در ۷/۵ کیلو متری شمال شرقی تخت واقع شده است. بر فراز بلندترین قسمت کوه ساخت و سازهای دفاعی و نظامی قرار دارد. زندان سلیمان به صورت تپه مرتفع و دایره شکل به ظاهر آتشفشانی به قطر ۷۰ متر آنجاست. در قرن ۸ ق.م زمانی که نیاپیشگاهی در گرد قله زندان ساخته می‌شده، اینجا آب داشته است. مخروط مرتفع زندان ابتدا در اثر یک زلزله شکاف پیدا می‌کند. افسانه‌ها می‌گویند چهل دیو از حضرت سلیمان نا فرمانی کرده‌اند و برای همیشه در این کوه که آتشفشانی بوده به بند کشیده شده‌اند.
۱۲	تالار ۴ ستون (شورا)		در نیمه غربی مجموعه بقایای معماری یک تالار ۴ گوش با ابعاد ۲۰.۵ متر در ۲۰.۵ متر وجود دارد که آثار پایه و شالی و بخش‌هایی از ۴ ستون در داخل این تالار وجود دارند که این بنا محل برگزاری مجالس مشورتی ایلخانان برای تصمیمات مهم حکومتی با عنوان مجلس قوریلنای یا قورولنای بوده است.
۱۳	دروازه جنوبی شرقی		متأسفانه بر اثر گذشت زمان، مشکلات اجرایی اولیه، دخالت‌های انسانی و تاثیر عوامل جوی، همانند دیگر بخشها صدمات زیادی به سنگهای تراشدار درنمای خارجی، بویژه برج و باروهای حصار محیطی وارد شده است بطوریکه برخی از قسمتهای آن به کلی منهدم شده و در اکثر قسمتهای باقیمانده حصار، سنگهای تراشیدار نمای خارجی فرو افتاده است و تنها در جبهه جنوبی حصار محیطی، نمای خارجی سه باروی ۱,۲,۵ و سردر ورودی دروازه جنوب شرقی نسبتاً سالم بجای مانده است.
۱۴	بنای هشت ضلعی		در طرفین غرب ایوان خسرو دو بنای هشت ضلعی با مشخصات معماری این دوره با مصالح سنگ و آجر و ملات گچ احداث شده و در تزیینات داخلی این هشت ضلعی‌های شمالی و جنوبی از هنر کاشی‌کاری و گچ بری استفاده کرده‌اند. این دو بنا بخشی از مجموعه کاخ‌های ایلخانی در مجموعه است که از نظر پلان و چگونگی الحاق به مجموعه ایوان خسرو، تزیینات داخلی، درب‌های کشویی بسیار پراهمیت است.
۱۵	حمام ایلخانی		در مجاور محور اصلی دروازه شمالی و ورودی دهلیز شرقی بقایای یک حمام قدیمی موجود است که متعلق به اواخر دوره ایلخانی می‌باشد و مصالح مورد استفاده در ساخت این حمام لاشه‌سنگ، آجرهای ساسانی و گچ است در این محل گرم‌خانه، هشتی، ورودی، گریه‌رو، طاقچه‌های درون دیوارها، انواع کاشی‌های لمبادار، کانال‌های آب‌رسانی، سیستم فاضلاب منتهی به چاه و چندین موارد دیگر شناسایی شده اند و کف این حمام غالباً سنگ‌فرش بوده و پوششی از طاق آجری داشته است.
۱۶	کاخ شکار ایلخان آباقا		در دوره های اسلامی مخصوصاً عصر ایلخانی و صفویه این منطقه به‌عنوان شکارگاه و بیلاق حاکمان وقت این دو سلسله مورد استفاده قرار گرفته است.

در جدول اثر تاریخی تخت سلیمان از لحاظ مکانیابی، ویژگی های فنی معماری، کاربری و شاخص های آن مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۳: دسته بندی بنا از لحاظ (مکانیابی، ویژگی های معماری و کاربری)؛ منبع: نگارندگان ۱۴۰۰

تخت سلیمان	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
مرکزیت	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
موهبت های طبیعی	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
حسن تقدس	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
حسن تعلق مکانی	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
سکوت و ژرف اندیشی	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
افتای حس قدرت	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
ترکیب عناصر نا متجانس مثل آب و سنگ	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
ترکیب دین و دنیا در یک قالب	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
افتای حس معنویت	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
مذهبی	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
حکومتی (سیاسی)	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری
گردشگری	مکانیابی	ویژگی های فنی معماری	کاربری

۶- تحلیل یافته های تحقیق

شاخص سازی اندیشه های دینی: هنگامی که از اندیشه های دینی بحث می شود، یک عنوان کلی به ذهن متبادر می شود که جهت بررسی آن نیاز به شاخص سازی علمی و قابل تحقیق می باشد. در ادامه روش تحقیق، شاخص های پاسخ گویی به سوالات مطرح شده بدین شرح می باشد:

جدول ۴: شاخص های اندیشه های دینی تاثیرگذار در معماری؛ ماخذ: محاسبات نگارندگان بر اساس مطالعات میدانی و

بررسی کیفی محیط ۱۴۰۰

ردیف	شاخص	وزن	اولیت	تطبیق پذیری
۱	آرامش مکانی	۰/۸۵۱	۱	۰/۸۵
۲	تقرب گرایی	۰/۷۷۹	۲	۰/۶۲
۳	وحدت	۰/۶۸۲	۳	۰/۶۶
۴	ترکیب نفس	۰/۶۵۵	۴	۰/۸۵
۵	زیبایی شناسی	۰/۵۷۱	۵	۰/۸۰
۶	عبادت محوری	۰/۵۵۵	۶	۰/۶۶
۷	عدالت گرایی	۰/۵۲۱	۷	۰/۷۱
۸	نظم هندسی	۰/۵۱۰	۸	۰/۸۸
۹	اوج گرایی	۰/۵۰۲	۹	۰/۸۰
۱۰	مردم گرایی	۰/۵۰۰	۱۰	۰/۵۵

فارغ از اینکه مجموعه ی یاد شده مولود موقعیت جغرافیایی آن است که خاصیت ژئومورفولوژی ساختمانی و دینامیک محل با ترکیب آب، آتشفشان و ... مجموعه حاضر را به وجود آورده است، همواره در مورد آن تحلیل هایی دینی و دین محورانه به کار رفته است. شناخت تفکرات دینی، سیر تطور تاریخی و همچنین تأثیری که در فضاهای ساخته شده داشته اند یکی از موضوعات اصلی معماری در ادوار تاریخی می باشد. با توجه به بررسی های انجام گرفته و تحلیل تاریخی روند فراز و فرود های تخت سلیمان در ۳۰۰۰ سال اخیر می توان گفت تخت سلیمان همواره محوطه ای مهم بوده است و ادیان زرتشتی، میترایی، اسلام و... به آن توجه نموده اند و در هر دوره که تخت سلیمان نقش مذهبی پر رنگ تری داشته است معماری آن نیز شکوفا بوده است. در اینجا به طور مختصر تحلیل روند تاریخی تخت سلیمان و نقش اندیشه های دینی در آن ارائه گردیده است.

ارتباط اندیشه های دینی و معماری تخت سلیمان: برای سنجش رابطه ی اندیشه های دینی و معماری تخت سلیمان از آزمون ضریب همبستگی پیرسون که یک آزمون استاندارد رابطه سنجی در جهان می باشد، استفاده شده است. برای این کار پرسشنامه ای تدوین و در آن شاخصه های مشترک اندیشه های دینی قبل و بعد از اسلام مشخص شده و ۵۰ نفر از متخصصین به سوالات جواب داده اند. نتایج پرسشنامه ها در نرم افزار SPSS وارد شده و آزمون آماری پیرسون گرفته شده است. نتایج پیرسون عددی بین صفر و یک به دست می دهد و هرچه نتیجه به یک نزدیک تر باشد نشان از همبستگی قوی بین دو مقوله مورد تحقیق می باشد و عدد صفر به معنی عدم رابطه و عدد منفی نیز به معنای رابطه ی معکوس می باشد.

جدول ۵- تحلیل همبستگی بین اندیشه های دینی و آثار معماری تخت سلیمان؛ منبع: نگارندگان ۱۴۰۰

آزمون ضریب همبستگی پیرسون		اندیشه های دینی	معماری تخت سلیمان
اندیشه های دینی	ضریب همبستگی پیرسون	-	۰/۸۳۱
	سطح معناداری		۰/۰۰۰
	تعداد	۵۰	۵۰
معماری تخت سلیمان	ضریب همبستگی پیرسون	۰/۸۳۱	۱
	سطح معناداری	۰/۰۰۰	-
	تعداد	۵۰	۵۰

با توجه به جدول فوق می توان گفت چون ضریب همبستگی با لاتر از ۰/۵ می باشد، مشخص می گردد که اندیشه های دینی اثر مستقیم و مثبتی در معماری تخت سلیمان داشته اند.

۶-۱- نتایج روش کیفی دلفی

نتایج روش دلفی نیز نشان می دهد که رابطه ای قوی و مستقیم بین شاخص های اندیشه های دینی و معماری و مکانیابی تخت سلیمان وجود دارد. با ۵۰ نفر از متخصصین حوزه ی معماری و معرفت شناسی دینی مصاحبه ی حضوری صورت گرفته و به سوالات کیفی جواب داده اند که نتایج آزمون های آماری کیفی را نیز تایید می نماید.

۶-۲- پاسخ به سوالات تحقیق

سوالات مطرح شده ی تحقیق از متخصصین پرسیده شد و ضمن مصاحبه ی حضوری به موارد مطرح شده پاسخ داده اند. در خصوص سوال اول تمامی متخصصین بر این باور بودند که اصولاً پیشرفت و تعالی تخت سلیمان در راستای اندیشه های معنوی و دینی بوده است و این رابطه را قوی و به نسبت بالاتر از ۸۰٪ می دانستند. در خصوص سوال دوم متخصصین بر این باور بودند به ترتیب کارکردهای زیر با اوزان خاص برای تخت سلیمان می توان تصور نمود:

کارکرد	دینی	حکومتی	مسکونی	گردشگری	سایر
وزن	۰/۸۸۱	۰/۷۵۲	۰/۵۵۵	۰/۴۴۱	۰/۲۲۱
رتبه	۱	۲	۳	۴	۵

همان طور که از جدول فوق استنباط می گردد می توان گفت که کارکرد دینی و حکومتی به ترتیب بالاترین کارکرد را در تخت سلیمان داشته اند و یک نوع شهر- معبد و شهر- قدرت محسوب می شود که معماری نیز حول این اندیشه شکل گرفته است. در رابطه با سوال سوم متخصصان بر این باور بودند که در رابطه با معماری ادیان لازم است کارهای علمی دقیقی صورت بگیرد و با شاخص سازی بتوانیم شاخصه های جذاب و پر کارکرد معماری ادیان را استخراج و وزن بندی کنیم تا بتوانیم در معماری آثار آتی از آن بهره ببریم.

۷- بحث و نتیجه گیری

حضور فرهنگ در چهارچوب زندگی امری واجب و ضروری است، بدین ترتیب پیوند دولت با دین اکثریت پیروان آیین زرتشت را، که در آن ایام در پارس و ماد و حتی در نواحی شرقی نفوس بسیاری را تشکیل می داده است، به خاندان او علاقمند کرد (زربن کوب، ۱۳۷۵، ۱۷۱). در دوره سلسله ساسانیان اردشیر معتقد بود که دین شاهی دو برادرند که یکی از دیگری بی نیاز نیست. دین شالوده شاهی است و پادشاه نگهبان دین است. پیوند دین و دولت در نخستین پایتخت های ساسانیان مانند گور و بیشاپور نیز کاملاً نمایان است و در آنها، معابد دینی با کاخ های شاهی برابری می کند (مهرآفرین، ۱۳۹۰، ۷۷). دین ساسانیان دین توحیدی زرتشتی بود. نظام فرهنگی جامعه ساسانی متکی بر ارزش های خاص و ایدئولوژی رسمی بود. برخلاف عهد تکثر و پراکندگی مذهبی دوره پارتیان، دولت ساسانی در جهت اتحاد با دین زرتشتی حرکت نمود. بازگشت به اصل فره از مهم ترین آرمان های مذهبی این دولت به شمار می رفت. به گفته کریستین سن: «اگر تمرکزگرایی بازگشت به سنت های زمان داریوش کبیر به شمار آید، ایجاد دین رسمی حتماً از ابتکارات ساسانیان بوده است» (کریستن سن، ۱۳۷۴). تاثیر اندیشه زرتشتی بر اندیشه فلسفه عصر مادها و بعد از آن یعنی سلسله ساسانی را می توان در سه بنیاد اجتماعی آن عصر بررسی کرد. (جدول شماره ۶).

جدول ۶: سه بنیاد اجتماعی آن عصر یعنی (آرمان شهری، شاهی آرمانی و طبقات آرمانی)؛ منبع: نگارندگان ۱۴۰۰

آرمان شهری	به نوعی آرزوی بهشت از دست رفته انسان دانست. چنانچه شهر در اندیشه آرمانی ایرانیان باستان معرف مقطعی خاص از زندگی انسن هاست که در نقاط مختلف از یک شبکه فضایی همری شکل جایگزین شده اند. در نتیجه ارزش های الهی و فرهنگ اجتماعی اساس و حکمت این هرم را تضمین می کنند. (میرزایی، ۱۳۸۸)
شاهی آرمانی	در اندیشه مزدایی اهورا مزدا خیر مطلق و پاسدار نظم حاکم بر کیهان است. او در برابر شر می ایستد تا جهان راهش را به سوی کمال طی کند. برای اینکه نظم عالم انسانی با نظم کیهانی قرین باشد باید (شاهی آرمانی) بر آن فرمانروایی کند.
طبقات آرمانی	چرخاندن امور کیهانی در اندیشه مزدایی بر دوش ایزدان است ایزدانی که هر یک وظیفه ای بر دوش دارند که با خویشکاری خود از اختلال در نظم کیهان جلوگیری خواهند کرد. طبقه آرمانی با خویشکاری تعریف می شود: یعنی هر کس به جایگاه خود و دیگران احترام بگذارد و همواره طبقات مطیع سرکردگان خویش باشند و وظایف معین شده خود را به نحو احسن انجام دهند(همان).

بر این اساس، نظم، سلسله مراتب، وجود فره ایزدی در تمام اندیشه های آن زمان و اندیشه ایران شهری (پیوند دین و دولت) از مفاهیم جدا نشدنی فلسفی دوران قبل از اسلام و علل الخصوص ساسانیان می باشد. اعتقاد به نظم از طرفی و نگرش وحدت گرای توحیدی همواره مفهوم مرکز و قطب را در آثار متجلی ساخته است. دین در تمام شئونات زندگی طبقات مختلف معماری، علم، فن و هنر همگی در خدمت دو اصل بوده است: ۱- اصل دینداری ۲- اصل حکومتداری.

در جدول زیر نقش اندیشه های سیاسی، فاکتورهای تلفیقی (طبیعی، انسانی) و اندیشه های فلسفی دینی بر وضعیت و خلق معماری مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

جدول ۷. کنش بین اندیشه های سیاسی با وضعیت معماری تخت سلیمان

نوع سیاست	وضعیت معماری
سیاست متمرکز	شکوفا شدن در معماری و شهر
پیوند سیاست و دین	وجود الگو و مرکز در طرح ها و پلان معماری
آرمان ایران شهری	الگوی ایرانی در ساختار اثر و محوریت تخت - آتشکده
اندیشه طبقاتی	وجود سلسله مراتب در فضای کالبدی
آرمان احیاء هخامنشیان	ساختارهای عظیم در معماری
تأثیرپذیری سیاست از عرفان	توجه به مرکز و نظم در مجموعه
قدرت	حداکثر استفاده از زاویه تابش آفتاب

جدول ۸. مهم ترین فاکتورهای تلفیقی (انسانی و طبیعی) موثر در ساختار بنای مورد مطالعه

تلفیق ویژگی های ژئومورفولوژی ساختمانی (ارتفاع نسبی)
ترکیب ویژگی های توپوگرافی با احساسات نور گرایی
ترکیب قدرت محوری با ایجاد برج و باروی غیر قابل تسخیر
استفاده از امتیازات جغرافیای طبیعی به جهت کاهش هزینه های دفاعی

جدول ۹. مقایسه بین نقش (اندیشه فلسفی، علمی) با (اندیشه دینی، عرفانی) در ادراک و خلق معماری

اندیشه فلسفی و علمی	اندیشه دینی و عرفانی
توجه به فاکتورهای بیرونی	توجه به فاکتورهای درونی
اقتدار گرایی	انزوا طلبی
دوام و پایداری فیزیکی	ماندگاری ذهنی
توجه به گشتالت برون	توجه به گشتالت درون
دعوت و استقرار	کشش و جاذبه
توجه به فر و شکوه قدرت	خدا گرایی
قدرت	ذکر
ارتباط علم و منطق	زیبایی شناسی
طراحی معماری با توجه به منبع محور بودن	طراحی معماری با توجه به مساله محور بودن
معماری نشانه اقتدار است	معماری راهی برای رسیدن به حس تعلق مکانی
عملکرد بنا	زیبایی بنا

به نظر میرسد که آثار معماری در تخت سلیمان در دوره مادها و علل الخصوص در دوره ساسانی به علت استقلال حکومتی و آرامش کشور، معماری از یک شکوفایی خاصی بر خوردار بوده است که این شکوفایی را مرهون کنش سه اندیشه (سیاسی، فلسفی - علمی و دینی - عرفانی) آن دوره است، چرا که رابطه دین و سیاست وقتی قوی می گردد این اندیشه ناگزیر رابطه تنگاتنگی باهم خواهند داشت که به تبع آن در معماری بر اساس رابطه سیاست با هر کدام از مقوله های فلسفه و عرفان تجلی یک فرم و نماد در معماری است که حاصل تاثیر پذیری سیاست از فلسفه نظم و ساختار کامل یک مجموعه را به ارمغان آورده است و در اثر رابطه با عرفان دارند که بر این اساس می توان صورت معماری این دوره را در جز کامل و کل کامل خلاصه نمود و اندیشه غالب را همان اندیشه های سه گانه مطرح نمود.

منابع

۱. امان الهی، حمید(۱۳۸۵) مروری بر پیشینه تاریخی، فرهنگی و پژوهشی محوطه تاریخی تخت سلیمان، فصلنامه علمی، فنی هنری، هنر های زیبا، شماره ۶۹
۲. اومان، رودلف(۱۳۸۲)، ویرانه های تخت سلیمان و زندان سلیمان، ترجمه فرامرز سمیعی، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
۳. پیوتروفسکی، بوریس(۱۳۸۳) تمدن اورارتو، ترجمه خطیب شهیدی، انتشارات سازمان میراث فرهنگی(پژوهشگاه)، تهران.
۴. جعفری، ابودر(۱۳۸۵) شیز :تحلیلی تاریخی و کالبدی؛ و بررسی انطباق مکانی آن با تخت سلیمان، نشریه هنر های زیبا شماره ۲۵
۵. چارلز ورث، مارتین ف(۱۳۵۹) پلاک عاج از زیویه، ترجمه دکتر یوسف مجیدزاده، مجله کد و کاو شماره ۳؛
۶. حبیبی، محسن(۱۳۸۲) از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران.
۷. دیاکونف(۱۳۸۲) تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، انتشارات پیام، تهران.
۸. رضا، عنایت الله .ایران و ترکان در روزگار ساسانیان .تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵
۹. زرین کوب، عبدالحسین .تاریخ مردم ایران قبل از اسلام .تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۴
۱۰. سلطان زاده، حسین(۱۳۶۵) مقدمه ای بر تاریخ شهر نشینی در ایران، نشر آبی، تهران.
۱۱. فیروزمندی، بهمن و سرفراز، علی اکبر (۱۳۸۲) استان شناسی و هنر دوران ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی، انتشارات عفاف.
۱۲. قدری، محمدرضا(۱۳۸۲) پژوهشهای ژئومورفولوژی منطقه تخت سلیمان با تأکید بر ویژگی سنگهای آهکی، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای طبیعی گرایش ژئومورفولوژی به راهنمایی دکتر محمدحسین رضای مقدم، دانشگاه تبریز
۱۳. گیرشمن، رومن(۱۳۵۵) ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
۱۴. محمدی، علی .تکاب افشار .تهران: ناشر مؤلف، ۱۳۶۹
۱۵. معتمدی، نصرت ا... (۱۳۵۶) گزارش مقدماتی اولین فصل کاوش در تپه زیویه و گورستان چنگبار، وزارت فرهنگ و هنر.
۱۶. مقصودی، مهران(۱۳۹۳) ارزیابی کمی ژئومورفوسایت های منطقه تخت سلیمان با استفاده از روش فاسیلوس با تاکید بر توسعه ی ژئوتوریسم، پژوهش های ژئومورفولوژی سال سوم، شماره ۳
17. Coratza, p. Giusti, C. (2005) a method for the evaluation of impacts on scientific quality of geomorphology, 11, quaternario, 18(1), 306-312.
18. Fassoulas, C & Mouriki, D & Dimitriou -Nikolakis, P & Iliopoulos, G (2011); Quantitative Assessment of Geotopes as an Effective Tool for Geoheritage Management; geoheritage, V 4, Issue 3, pp 177-193.
19. Kantor j. Helen (1960) "A fragment of a gold applique from Ziwie and some remarks on the artistic traditions of Armenia and Iran during the early first millennium B.C". Journal of Near Eastern Studies volume 19, pp: 1-14.
20. Levine, Levis D. (2004) "Politics and Geographic Scale in Iron-Age Iran", Proceeding of the International Symposium on Iranian Archaeology Northwestern Region, Tehran, Iranian Center for Archaeological Research, PP: 55-61.
21. Marcus , Michelle(1989) "Emblems of Authority, the seals and Sealings from Hasanlu 4Bb", Expedition., pp. 53- 63.
22. Overlaet Bruno (2003), The Early Iron Age of the Pusht-i Kuh, Luristan, Acta Iranica. Porda Edith (1965) The Art of Ancient Iran, New York, , pp. 140-147. Rezvani H & Roustaei K. (2007) "A preliminary report on two seasons of Excavations at Kull Tarike Cemetery, Kurdistan, Iran", Iranica Antiqua, vol. XLII, pp. 139 – 184. Sabrina. Maras. (2005) "Notes on Seals and Seal use in Western Iran from 900- 600 B.C"., Iranica Antiqua vol. XL, pp. 133-147.
23. Pereira, P & Pereira, D & Caetano, A (2007); Geomorphosite assessment in Montesinho Natural Park (Portugal); Geographica Helvetica, V 62, P 159-168

توانمندی‌های بومگردی در روستاهای تاریخی ایران؛ مطالعه موردی روستای چشام در استان خراسان رضوی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۰

کد مقاله: ۸۶۶۱۸

احمد ربانی خواه^۱

چکیده

روستای چشام در استان خراسان رضوی و از توابع شهرستان نوبی داورزن در حوزه سبزوار بزرگ، یکی از کهن ترین روستاهای تاریخی ایران است که ضمن برخورداری از روایت‌های تاریخی در تایید هویت و جغرافیای فعلی، بافتاری پیوسته، زنده و قابل بازشناسی و بهره‌وری امروزی از معماری سنتی ایرانی دارد که نمونه‌هایی از آن به ثبت میراث فرهنگی ایران رسیده و نمونه‌های دیگری نیازمند معرفی، ثبت، احیاء و بهره‌وری جامع تر است. این روستا با قرار داشتن در حاشیه کویر مرکزی ایران، دارای جاذبه‌های طبیعی و با زنده ماندن حیات روستایی تاریخی خود، دارای جنبه‌های ارزشمندی از مردم شناسی خراسان دیروز است. شناخت و معرفی صحیح و کارشناسانه این توانمندی‌های منحصر بفرد، افزون بر اینکه می‌تواند در بسیاری از ماه‌های سال، گردشگران علاقمند به ایران شناسی، طبیعت گردی و مردم شناسی را جذب نماید و به رونق پایدار اقتصاد محلی و منطقه ای خراسان یاری شایانی نماید، موجب آن خواهد بود تا بخشی مهم از تاریخ فرهنگ و تمدن ایران به در سطحی ملی و حتی جهانی بازشناسی و معرفی شود. این پژوهش می‌کوشد تا مهم ترین سرمایه‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی روستای چشام را در راه این هدف با رویکردی تاریخی، مردم شناسانه، آماری و توصیفی معرفی نماید.

واژگان کلیدی: روستای چشام، بوم گردی، تاریخ، فرهنگ، مردم شناسی، طبیعت.

۱. استادیار دانشگاه پیام نور، تهران، ایران Rabbani_kh@pnu.ac.ir

توسعه پایدار در جهان امروز می تواند از مزایای دو عنصر تاریخ و طبیعت و یا تلفیقی از این دو بهره مندی وافر داشته باشد، زیرا این دو عنصر می توانند زمینه جذب گردشگران و سرمایه های ناشی از حضور آنان را فراهم سازد. از سوی دیگر و در جنبه ای شاید حتی زیربنایی تر، شناخت بهتر داشته های تاریخی - فرهنگی هر منطقه، سرمایه های فرهنگی لازم از هویت محلی و به تبع، هویت ملی را فراهم می سازد که خود در جهان امروز از مؤلفه ها مهم اقتدار هر ملتی در شمار است. در این راستا، ایران با تاریخی درخشان، از اجزای بسیار غنی و متنوع تواریخ محلی و مردم شناسانه برخوردار است که تمامی ضمن داشتن شناسنامه های هویتی مستقل، در فرهنگی ملی ایرانی جذب بوده و کارکردهای طراوت سازی را در پویایی این فرهنگ بازی می کنند.

خراسان بزرگ و تاریخی، یکی از کلان فرهنگی های مهم ایرانی است که خود از اجزای مختلف و ارزشمندی در درون تشکیل شده است. این شاکله داخلی در شکل جغرافیای و کالبدی خویش، در روستاها و معماری تاریخی این ناحیه قابل بازشناسی است. شناخت دقیق این عناصر چه در ابعاد کالبدی مانند جلوه های معماری و چه در ابعاد صرفاً فرهنگی مانند جلوه های مردم شناسانه و ادب عامه، همگی به این موضوع یاری می رساند تا فرهنگ دوستان و گردشگران این حوزه علاقمند به حضور در کالبدهای جغرافیایی این زیست بومهای فرهنگی باشند. روستای چشم از عین برخورداری از حیات روستایی و خلوت فارغ از حیات شهری، مجموعه پیوسته ای از بافتار تاریخی است که آثار معماری کلان و یا بافتاری عمومی خانه ها و باغهای آن می توانند جذب کننده مناسبی از انگیزه های ایران گردی فرهنگی باشند، به شرط ایجاد زیرساخت های مناسب گردشگری و حمایتها و سیاستگزاریهایی که لازمه خود آنان نیز شناخت دقیق تاریخی و معارفی صحیح میراث تاریخی این روستا خواهد بود. در این پژوهش به معرفی مهم ترین جنبه های معماری و آثار باستانی این روستا مشغول خواهیم بود و ضمن آن نگاهی اجمالی به برخی روایات تاریخی، جنبه های طبیعی و امکانات گردشگری این روستا نیز خواهیم داشت.

۲- هویت تاریخی

چشم یا چشم که در زبان و منابع عربی معمولاً چشم ضبط شده، امروزه روستایی از توابع دهستان کاه، بخش باشتین، شهرستان داورزن و جزئی از استان خراسان رضوی است. این روستا در دشتی مسطح و هموار، در ۶۵ کیلومتری جنوب غربی سبزوار، ۴۳ کیلومتری جنوب داورزن و در محدوده جاده باستانی ابریشم واقع شده است. طول جغرافیایی ۵۷/۲ و عرض جغرافیایی ۳۶/۱۰ موقعیت مکانی این روستا را مشخص می سازد. ظاهراً تلفظ صحیح این نام همان چشم باشد که از واژه باستانی تیشن^۱ برگرفته شده و بعدها چشم را نیز برای آن به کار برده اند.^۲

ذکر نام این روستا در برخی از مهم ترین منابع تاریخی و جغرافیای تاریخی جهان اسلام، به خوبی نشان از رونق این روستا در قرون گذشته دارد. از این نمونه ها می توان به تاریخ بیهقی اثر نامدار ابوالحسن علی بن زید بیهقی معروف به ابن فندق، مورخ مشهور قرن ششم، نام برد که چشم (چشم) را مرکز ربع کاه (منزل = دهستان یا بخش امروزی) نهمین ربع از ارباع دوازده گانه بیهقی ذکر می کند.^۳ اشارات مورخان به نام ها و جای های جغرافیای این ناحیه، نشان از آن دارد که در آن دوران ها، رونق یکجانشینی، آبیاری و تمدنی مطلوبی در این نواحی برقرار بوده است. دهستان «کاه» که امروزه نیز نام خویش را در این ناحیه حفظ کرده است، نامی مشهور در این ناحیه بوده است، چنانکه ابن فندق کاه را دهستانی از یحیی آباد منزل - که خرابه های آن در جنوب کوه های مغیسه است - تا بادغوس (منطقه ای کهن در غرب روستای چشم پس از چوبین با فاصله ای کمتر از ده کیلومتر) امروزی می داند. به نظر می رسد که این نام برگرفته از واژه «گاه» باشد که خود مختصر نام زردی گاه است که نام قناتی پر آب بوده از شمال چشم تا چوبین (روستایی در غرب چشم). پر آبی این قنات ظاهراً چندان بوده که مردمان امروزی روستای چشم گویند برای تغییر مسیر آب این قنات از درهای بزرگ استفاده می شده است. نام این قنات و شهر همان آن حتی در تاریخ بیهقی ذکر شده است که وی گوید: «در قدیم [زردی گاه] شهری بوده و از سال ۳۲۴ هجری کاریز آن به تمام جاری بوده است.»^۴ نام فاریاب دیگر نام جغرافیایی مهم این ناحیه است که از جمله در باب آن نیز بیهقی گوید: «از این دیه در سبزوار به

۱. لغت شناسان و فرهنگ نامه نویسان به این ارتباط معنایی اشاره داشته اند. برای نمونه در فرهنگ فارسی عمید از گیاهی به نام چشمیزک (č(a)šmizak) و همنشین های آن (چشمیزک، تشمیزک، تشمیزج) یاد می کند که دانه ای سیاه و براق بوده که برای معالجه چشم درد به کار می رفته است. در ادامه از واژگان همین خانواده به چشم؛ چشم؛ چشمخام؛ تشن و ... اشاره می کند. (فرهنگ فارسی عمید ذیل واژه چشمیزک) و ذیل عنوان این واژگان نیز به چشمیزک ارجاع می دهد. شبیه همین نگاه زبان شناسانه را می توان در لغت نامه دهخدا، معین، فرهنگ اندراج و ناظم الاطباء هم دید. گفتنی است این گیاه اکنون با نام محلی «چشموک» در حومه چشم می روید و بیشتر برای علوفه دام استفاده می شود.

۲. تاریخ بیهقی، ص ۳۳۱.

۳. همان، ص ۳۸.

۴. همان، ص ۳۸.

جز کاریزی نمانده و کاریز فاریاب اکنون معتبرترین کاریز چشم است.^۱ حتی تا به امروز نیز قناتی به نام فاریاب در چشم جاری است که احتمالاً با همان قنات فاریاب تطبیق کند. بیهقی^۲ از چشم به عنوان قصبه یاد می کند که نشان از وسعت و اهمیت شهرنشینی آن در آن دوران دارد که نه دیه یا روستا، بلکه مرکزی برای شماری از روستاهای اطراف بوده است. ابن فندق^۳ با ذکر برگزاری خطبه و نماز جمعه در چشم که موضوعی مختص مراکز مهم شهری بوده است، بر این امر تأیید دیگری می نهد. اهمیت منطقه ای چشم در عصر غزنوی موجب شد تا غزنویان در سال ۳۴۴ هجری، کرسی یعنی مرکز تشکیلاتی این ناحیه را از خسروجرد به چشم انتقال دادند.

افزون بر این، با مرگ ابوالفضل زیاد (۳۹۱ هجری)، آخرین والی سامانی بر بیهق که در سال های آغازین حکومت غزنویان هم‌چنان این مقام را در دست داشت، خواجه ابوالحسن چشمی به جانشینی او برگزیده می شود و پس از او، بزرگان چشم یکی پس از دیگری تا یکچند بر مسند قدرت بیهق تکیه داشتند. از اهالی و خاندانهای دیوانسالار چشم، افزون بر ابوالحسن چشمی، کسانی مانند محمد بن یحیی چشمی نیز تا دوران اولیه سلطنت سلاجقه در نظام دیوانساری این نواحی صاحب اقتدار بودند.^۴ افزون بر منابع تاریخی، یاقوت حموی، جغرافی نگار مشهور سده هفتم نیز از چشم با عنوان یکی از «دیه‌های بیهق، از ولایات نیشابور در خراسان» نام برده است.^۵ طی قرون اولیه و میانی اسلام، چشم به مانند بسیاری از دیگر آبادی‌های بیهق ناحیه ای شیعه‌مذهب بود. وجود بقعه امامزاده سید ناصر، از نوادگان امام سجاد، حاکم چشمی، مفسر و متکلم و فقیه زیدی مذهب قرن پنجم و خواجه شمس الدین علی چشمی، از امرای نهضت شیعی سربداران، از یادگارها و نشانه‌ها دلبستگی چشمیان به تشیع و خاندان اهل بیت علیهم السلام است.

۳- آثار تاریخی

به رغم ورود جامعه ایرانی به دنیای مدرن در دهه های اخیر، خوشبختانه چشم هنوز بخش مهمی از بافت قدیمی و معماری سنتی خود را حفظ نموده است. شاید یکی از مهم ترین جلوه‌ها و جنبه‌های اهمیت معماری تاریخی چشم این موضوع باشد که این روستا، بخش اصلی و مرکزی از معماری سنتی خود را به صورت یکپارچه و بدون تخریب در اثر ورود کوچه سازی‌ها و خیابان کشی‌های معاصر حفظ کرده است. خانه‌ها، باغ‌ها، کوچه‌ها و به طور کلی، کالبد عمومی این روستا، پیوندی زنده و بی واسطه است با تاریخ فرهنگی ایران طی قرون متمادی گذشته و این موضوع حتی می تواند فضای عمومی چشم را به نامزدی برای ثبت به عنوان یکی از آثار ملی ایران تبدیل سازد. افزون بر این کالبد عمومی، برخی از بناهای ویژه چشم را می توان چنین فهرست نمود: مسجد جامع مربوط به دوره صفوی، بنای خشتی دوره سربداران یا بقعه امامزاده سید ناصر، حمام قدیمی روستا (که هر سه به ثبت آثار ملی رسیده است)، قلعه قدیمی و خندق، تپه باستانی فاریاب و کلروون در شمال روستا با آثار کشف شده متناوب از ادوار هخامنشی، سلوکی، پارتی و ساسانی که نشان از استمرار یکجانشینی در این ناحیه طی تمامی این ادوار دارد و یخدان و سرای فاریابی. در بافت قدیمی روستا نیز اماکنی مانند سرکیچه، سولاخ (سوراخ) کینه‌ی کیچه (آخر کوچه)، کوچه لاله‌ها، قلعه‌ی قدیمی و خندق دارای اهمیت ویژه ای هستند. بافتار اصلی کوچه‌های قدیمی، بسیار تنگ و باریک است، ظاهراً از آن روی تا در مواجهه با مهاجمان، توانایی دفاع مطلوبی از خود نشان دهند. باری، برخی از مهم‌ترین آثار تاریخی چشم را می توان بدین ترتیب شرح کرد:

۳-۱- جامع چشم

جامع روستای چشم که درگذشته در مرکز آن قرار داشته و امروز به دلیل توسعه‌ی روستا در جنوب غربی آن قرار گرفته، یکی از چند مسجد تک ایوانی عصر صفویه است که به عنوان دومین اثر ملی روستا در تاریخ ۱۶ فروردین ۱۳۷۷ با شماره‌ی ثبت ۱۹۸۶ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. تنها ایوان این مسجد جنوبی است که محرابی در آن قرار دارد. سقف قدیمی این ایوان فروریخته و در دو سوی شرق و غرب ایوان شبستان‌های چهار غرفه‌ای (روی هم رفته ۸ غرفه) قرار گرفته است. این مسجد دارای دو درب ورودی، یکی از شرق و دیگری از شمال غرب و حیاطی مربع شکل به اضلاع ۳۵ متر است. دیوارهای جانبی حیاط را غرفه‌های تزئینی با طاق‌نماهای آجری پوشانده است. هر شبستان این مسجد دارای دو ستون آجری به ابعاد ۱×۱ متر و ایوان اصلی به ابعاد ۹/۵×۷/۲۰ متر است. قرینه سازی در احداث شبستان‌ها کاملاً رعایت شده است. امروزه شبستان غربی به علت الحاق سالن بزرگ در امتداد شبستان و محوطه، محل برگزاری نماز جماعت و سایر مراسم مذهبی است.

مسجد جامع چشم از لحاظ اسلوب معماری و طرح پلان مستطیلی و جزئیات قوس‌های شبستان‌ها گویای فرم معماری عصر صفوی است و شباهت بسیار زیادی با مسجد پائین قلعه مزینان، از آثار دوره صفوی، دارد. البته قوس‌های شبستان‌های جامع چشم

۱. همان، ص ۳۴۱.
۲. همان، ص ۳۸، ۷۸، ۹۳، ۱۱۶، ۱۶۳، ۱۷۵.
۳. همان، ص ۲۲۷.
۴. همان، ص ۹۰، ۹۱، ۹۲.
۵. معجم البلدان، ج ۲، ص ۱۴۱.
۶. فرهنگ امکن و جغرافیای تاریخی بیهق (سبزوار)، ص ۷۷ و ۷۸.

بازتر و گسترده‌تر از مسجد پائین قلعه مزینان است. گذشته از مختصات معماری، شاهد دیگری که ساخت این بنا را به دوره صفوی می‌رساند، کتیبه آن است. بر دیواره محراب کوچک شبستان غربی کتیبه‌ای با خط زیبای نسخ بر زمینه گچ نگاشته شده که مشتمل بر هشت بیت شعر در قالب قطعه و یک جمله به عربی است. این ابیات تاریخ احداث بنا و تکمیل آن، بانی ساختمان و تکمیل کننده آن را معلوم می‌نماید. بانی این جامع، شخصی به نام حاجی ملک بوده که توفیق بنای اولیه آن را پیدا کرده و فردی به نام حسین در اتمام بنا سعی وافیه نموده است. متن کتیبه چنین است:

به دور سلیمان صاحبقران	شهنشاه دین‌پرور پارسا
سلیمان شکوهی که در عهد او	بود پایه دین ملت به پا
ز حق یافت توفیق حاجی ملک	بنا مسجدی کرد بهر دعا
بنا کرد و بعد از وی اتمام یافت	رود پیش پیشش صواب از قفا
نخستین خلف بود او را حسین	که کردی در اتمام آن سعی‌ها
ندا داد ثاقب بگفتا بیا	ببین کعبه را در چشم باصفا
چه مسجد که در جان رکن جهان	ندیده چنین معبدی کس به جا
خرد سال تاریخ اتمام آن	طلب کرد از فکر کلک قضا

کتبه الاثم المترصد للموت ملک محمد فی ۱۱ شهر ذی الحجه الحرام. حاضر الوقت بتاریخ (عبارت ناخوانا)

هرچند تاریخ کتابت این کتیبه ناخواناست اما بر اساس ماده تاریخ ذکر شده در بیت پایانی یعنی «کلک قضا» به حساب حروف ابجد، تکمیل بنا سال ۹۷۱ هجری قمری و مصادف با سلطنت شاه طهماسب صفوی است. اساس و بنیان این مسجد همچنان دست‌نخورده باقی مانده است. از دهه شصت به همت اهالی روستا ابتدا سقف فروریخته تنها ایوان آن با ظرافتی بسیار ستودنی و در همخوانی غیر قابل بازشناسی از اصل بنا و به دست یکی از معماران ستنی روستا بازسازی شد. سپس حیاط مسجد مرمت شد و در سالیان اخیر به علت جمعیت زیاد روستا و حضور پررنگ اهالی در مناسبات مختلف مذهبی، سالی در امتداد شبستان غربی تا انتهای سمت غربی حیاط بنا گردیده است.

۳-۲- بقعه متبرکه سید ناصر معروف به «گلمیتو»

آرامگاه سید ناصر بن محمد در حاشیه جنوبی روستای چشم واقع است. اهالی روستا این بقعه‌ی متبرکه را در گویش محلی خود «گلمیتو» (گلم به تو = گلم در داخل) می‌نامند. این آرامگاه متعلق به «ناصر بن محمد بن احمد بن حسین علوی حسینی» است. این بنا به عنوان اولین اثر ملی روستا در تاریخ دوم اسفند سال ۱۳۷۶ با شماره‌ی ثبت ۱۹۶۳ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

تاکنون تحقیقی ویژه‌ای در خصوص شخص سید ناصر بن محمد صورت نگرفته است، اما با توجه به تمرکز علویان در نواحی بیهقی، اصالت خاندان علوی وی قابل تردید نیست. از زمان حیات و ممات وی نیز اطلاعی دقیقی تا کنون به دست نیامده است، اما می‌دانیم که وفات وی قبل از قرن ششم زنده بوده است؛ زیرا ابن فندق در تاریخ بیهقی ضمن شرح احوال ساداتی که در بیهقی مدفون اند، از سید ناصر یاد می‌کند و می‌آورد: «بر قصبه چشم بر جانب قبله، مشهد الناصر بن محمد بن احمد بن الحسین العلوی الحسینی الاصری است.»^۱

از این سخن برمی‌آید که در زمان حیات بیهقی (یعنی بین سال‌های ۴۹۳ تا ۵۶۵) سید ناصر در چشم مدفون بوده است، اما بعید به نظر می‌رسد، بنای آرامگاه متعلق به قرن ششم یا پیش از آن باشد. بنای این امامزاده از لحاظ فرم بیرونی گنبد و برخی اجزای دیگر، شبیه مصلاهی سبزوار، از آثار قرن هشتم و عصر سربداران، است. از آنجا که در عصر سربداری قصبه چشم اهمیت زیادی داشته و یکی از قدرتمندترین امرای سربداری به نام خواجه شمس(تاج)الدین علی چشمی از این روستا برخاسته و با توجه به ماهیت شیعی این سلسله، بعید نیست اگر بنای مشهد ناصر علوی در ایام سربداری برآمده باشد. فرم بنا نیز تعلق آن به عصر ایلخانی و سده هشتم را دور از ذهن نمی‌سازد.

در محوطه جنوبی بنا یعنی حیاطی که جنبه آرامگاه عمومی داشته و امروزه نیز مشرف به فضای مصفایی از مزارع هموار اهالی است، کتیبه سنگ مزاری به تاریخ ۸۱۳ ه.ق. و متعلق به آرامگاه شخصی به نام درویش حسین است که ممکن است از خدام اولیه این بقعه بوده است. دو بیتی روی این سنگ چنین می‌گوید:

درویش حسین که‌تر از روی کمال	در هشتصد و سیزده مانند رجال
از دینی دون رخت به فردوس کشید	یکشنبه و بیست و پنج ذوالحجه ز سال

۱. تاریخ بیهقی، ص ۳۸۵.

بنای رفیع مشهد الناصر العلوی در گذشته دارای ایوان‌های الحاقی شرقی و غربی و اتاق‌هایی برای استراحت و اقامت خادمان و زوار بوده که تا حوالی چند دهه پیش بر جای بودند و سپس به علت عدم استحکام خشت‌های به کار رفته، کلیه اجزای آن فروریخته است. امروزه تنها قسمت اصلی بنای مقبره سالم مانده است. اضلاع داخلی بنا، به صورت طاق‌نماهای طولی بالا رفته و در رأس طاق‌نماها مقرنس‌کاری آجری وجود دارد. یک حاشیه آجری در ابتدای شروع گنبد به عرض ۴۰ سانتی‌متر موجود است که دور تا دور بنا را دربرمی‌گیرد. پس از آن رج‌های گنبد مرتفع چیده شده است. گنبد بنا در حدود ۱۸ متر ارتفاع دارد و بلندترین گنبد در شهرستان سبزوار و یکی از بلندترین گنبدها در ایران است. آجرکاری گنبد از داخل دارای نمای چشم‌نوازی است و در آن آجرها را با رج‌های جناقی و با مهارت و استادی تمام چیده‌اند.

نمای بیرونی بنا در گذشته به این صورت بوده است که کاربرندی پایین بنا یک هشت ضلعی منظم گلی و خشتی با طاق‌نماهایی که بر روی آن کاربرندی زیر گنبد قرار داشته که یک هشت ضلعی منظم آجری بوده و در هر ضلع نورگیرهایی تعبیه شده و روی این هشت ضلعی حاشیه آجری قرار داشت. گنبد این بنا از نوع گنبد‌های دوپوشی و در نوع خود در بافت‌های روستایی ایران، بنایی قابل توجه است. در آن آجرها را با رج‌های جناقی و با مهارت و استادی تمام چیده‌اند.

از دهه هفتاد شمسی به بعد که بازسازی این امامزاده به همت اهالی روستا و پشتیبانی اداره میراث فرهنگی شهرستان سبزوار آغاز شده و تا کنون ادامه یافته است؛ در این مرمت‌ها، سنگی بر روی دیوار سمت شرق درب جنوبی نصب کرده و ضریح آهنی بر روی مقبره قرار داده‌اند. همچنین بدنه بیرونی ساختمان را با کمی تغییر در اضلاع بنا آجری کرده‌اند. کاربرندی پایین بنا یک هشت ضلعی آجری با طاق‌نماهای تزئینی است که اضلاع شرق و غرب و شمال جنوب هم‌اندازه و دارای سه طاق‌نما و اضلاع بین جهت‌های اصلی نیز با هم به یک اندازه و دارای یک طاق‌نما است. سپس بر روی آن، کاربرندی زیر گنبد قرار دارد که یک هشت ضلعی منظم و بازسازی شده است سپس بر روی آن، گنبد قرار گرفته است. در بازسازی‌های اخیر هیچ تغییری در گنبد صورت نگرفته است. نمای داخلی بنا نیز در این بازسازی‌ها هیچ تغییری نیافته و به صورت قدیم باقی مانده و فضایی بی نظیر از معنویت و آرامش را برای هر بیننده ایجاد می‌کند. در آخرین مرمت‌ها، دیوارهای داخل آرامگاه را گچ‌کاری نموده‌اند، اما مقرنس‌ها و گوشواره‌ها و به حال خود باقی است. از زیبایی‌های معماری این میراث گرانبه‌تر می‌توان به ارتفاع بلند بنا، هشت ضلعی منظم، مقرنس‌کاری‌ها و گنبد دوپوشی با رج‌های جناقی اشاره نمود. از مصلاهی قصبه‌ی باستانی چشام که در کنار این بقعه‌ی متبرکه قرار داشته است و امروزه به کلی از بین رفته است، کتیبه‌ی بسیار نفیسی باقی مانده که متعلق به قرن هشتم است. در حاشیه این کتیبه آیه‌ی شریفه ۱۸ سوره توبه^۱ نقش بسته و در وسط آن تاریخ ۷۱۱ ه‍.ق. نگاشته شده است.

۳-۳- کلروون یا شهر دقیانوس

این آبادی کهن در شمال شرقی چشام و در تاغزارها قرار گرفته است و حدود سه کیلومتر با چشام فاصله دارد. در کاوشهای باستانی از این منطقه باستانی سفال‌های مربوط به دوران اسلامی، ساسانی و پارتی به دست آمده است. آن چه از این شهر کهن باقی مانده دیواره برجی است که به دروازه کلروون شهرت دارد. این اثر به عنوان چهارمین اثر ملی روستای چشام در تاریخ ۱۳۸۴/۱۲/۱۶ با شماره‌ی ثبت ۱۴۳۶۸ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

۳-۴- تپه باستانی فاریاب

فاریاب یا پارباب در فارسی به زمینی می‌گویند که با آب قنات و رود آبیاری می‌شود و دیم نیست. ده فاریاب که اکنون فقط تپه‌ی باستانی آن در شمال روستای چشام و در سمت شرق مظهر قناتی به همین نام وجود دارد، در قدیم ناحیه مسکونی آباد بوده است و چنانکه اشاره داشتیم، منابع کهن به آن اشاره داشته‌اند. در کاوشهای باستانی از این ناحیه سفال‌های مربوط به دوران اسلامی، ساسانی و پارتی به دست آمده است. فاریاب و کلروون دو منطقه‌ی باستانی به هم پیوسته در شمال چشام است که کاوش‌های باستانی بیشتری می‌طلبد تا جامعه امروزی بیشتر با پیشینه‌ی تمدنی و فرهنگی این ناحیه آشنا شود.

قنات فاریاب که از این آبادی دیرینه برجای مانده و نام این ناحیه کهن را همچنان زنده داشته است، امروزه یکی از دو قنات روستای چشام به شمار می‌رود که اهمیت بسیار زیادی در اشتغال اهالی روستا دارد. این قنات از دامنه‌ی کوه‌های شمالی منطقه داورزن به سینه کویر سرازیر می‌شود و از شمالی‌ترین نقطه روستا، از باغ‌های انگوری فاریاب سربرمی‌دارد و پس از گذر از پیچ و خم‌های تاکستان‌ها و کوچه باغ‌ها و سیراب کردن بیش از ۲۰۰ باغ انگور به مزارع کشاورزی فرود می‌آید تا در کشت انواع غلات و محصولات کشاورزان را یاری رساند.

۱. ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾.

۳-۵- تپه و آرامگاه خواجه حسین

این تپه در شمال چشم، در املاک زردی‌گاه و در فاصله یک کیلومتری از روستا قرار دارد. پژوهش‌های باستان‌شناسی پیشینه این اثر را بین سده‌های هشتم تا یازدهم هجری برآورد می‌کند. این اثر به عنوان سومین اثر ملی روستا در تاریخ ۱۳۸۴/۱۲/۱۶ با شماره‌ی ثبت ۱۴۳۴۸ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. بر اساس روایات شفاهی اهالی چشم، خواجه حسین مردی عالم، بانفوذ، از بزرگان محلی و ظاهراً امام جماعت چشم بوده است.

۳-۶- سرای فاریابی

این سرا با محوطه‌ای بسیار وسیع و سرسبز بین مسجد جامع و امامزاده سیدناصر واقع شده است. اسلوب معماری آن مناسب با آب و هوای کویری روستا و متعلق به رئیس قدیم چشم، مرحوم میرزا اسماعیل فاریابی است. این بنا حدود ۱۵۰ سال قدمت دارد. بنای اصلی و قدیمی آن که هم‌اکنون نیز مسکونی است، شامل یک ایوان با گنبد مرتفع است که در چهار گوشه‌ی آن چهار اتاق قرار دارد. اتاق سمت شرق دارای بادگیر و سردابه است که مخصوص فصل تابستان و گرما بوده است. در سردابه چاه آبی وجود داشته که باد با گذر از بادگیر به نم چاه برخورد می‌کرده و خنک و مرطوب می‌شده و هوای اتاق‌ها را خنک و معتدل می‌نموده است. در اتاق‌ها و ایوان سکوهایی برای نشستن بزرگان وجود داشته که برخی از این سکوها امروزه برداشته شده است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این بنا برپا بودن تنها بادگیر سالم شهرستان سبزوار در این امارت است که حتی امروزه نیز قابل استفاده است. نمونه‌هایی دیگری از بادگیرهای تخریب شده قابل مرمت در برخی منازل دیگر روستا همچنان برجاست، اما اهمیت و ارتفاع و سلامت بادگیر فاریابی را ندارند.

۳-۷- یخدان

در روزگاران گذشته که هنوز نعمت برق و یخچال امروزی نبود، آب قنات فاریاب را در اواخر پاییز به داخل این یخدان هدایت می‌کردند تا در زمستان یخ بزند. یخی که به وجود می‌آمد، در تابستان کاربرد فراوان داشت و حتی برای درمان بیماران و رفع گرمادگی اهالی به کار برده می‌شد.

۳-۸- قلعه‌ی کهنه

این قلعه که به «ته خندق» (خندق همان خندق در گویش محلی است) نیز مشهور است، در گذشته بیشتر به عنوان دژ نظامی استفاده می‌شده است. همه‌ی اهالی یک اتاق در آن داشته‌اند. این دژ دارای راه‌های زیرزمینی بوده که هنگام تاخت و تاز غارتگران مردم بدان جا پناه می‌برده و خندق اطراف آن را از آب قنات چشم پر می‌کردند تا در برابر دشمنان ایستایی بیشتری داشته باشد. این دژ چهار برج در چهار جهت اصلی داشته است که اکنون تنها قسمتی از برج شرقی به جا مانده است.

۳-۹- دیگر بناها و آثار

مزار بی‌بی، آرامگاه آقا میرزا بابا، آرامگاه فاریابی، خواجه خضر، حمام قدیمی، حمام فاریابی، خانه‌های قدیمی چون خانه هاشمی و ... از دیگر آثار تاریخی و جاذبه‌های گردشگری چشم در کنار چشم انداز کلی و کوچه‌ها و باغهای این روستا است. افزون بر این، جاذبه‌های طبیعی چشم همچون کاریزهای چشم و فاریاب، باغ‌های انگوری، دشتها و مزارع سرسبز به ویژه در فصل بهار، پوشش‌های گیاهی متنوع و گونه‌های مختلف جانوری، گله‌های گوسفند و شتر، تاغ‌زارها و ... از دیگر مناظری است که چشم هر گردشگر و دل هر میهمانی را به خود جلب می‌کند. دیگر جنبه مهم طبیعی برای چشم قرار داشتن در دهانه ورودی به کویر مرکزی ایران و کال شور و نمک آن است. هوای مطبوع شبهای کویر و آسمان زیبای آن همان آسمانی است که با تأثیر در قریحه مرحوم دکتر علی شریعتی زمینه پیدایش اثر جهانی او، «کویر» را فراهم ساخت و در بخشهایی از آن می‌خوانیم: «کویر! کویر نه تنها نیستان من و ماست که نیستان ملت ماست و روح و اندیشه و مذهب و عرفان و ادب و بینش و زندگی و سرشت و سرگذشت و سرنوشت ما همه است. کویر! این تاریخی که در صورت جغرافیا ظاهر شده است.»^۱ کویر نوردی، کویر گردی و تجربه مطالعه حرفه‌ای و نیمه حرفه‌ای آسمان کویر در شب، تمامی تجربیاتی است که می‌توان در چشم به آن دست یافت.

جدای از جاذبه‌های گردشگری و طبیعی، چشم دارای میراث مردم شناسانه ماندگاری است که لازم شناخت و مطالعه بیشتر است. آداب و رسوم، آیینهای عروسی و عزا و محرم و نوروز و چله و سره (سده)، قصه‌ها و داستانهای شفاهی نظیر چهل دزد، افسانه‌ها و تاریخ‌ها، بازیها و سرگرمی‌هایی که خود حکایت از اساطیر کهن شفاهی و فولکلور غنی این ناحیه دارد. آیین باران‌خواهی یا چولی چغل، اسب چوبی یا گردونه‌ی مهر و چوب بازی که هر دو بعدها با خیزش سربداران نیز معنای دیگری یافتند، همگی اجزاء مهم میراث غیر ملموس ایرانی است که می‌تواند هویت ملی ایرانی امروز و عرصه‌های فرهنگی جهان را تحت تأثیر خود قرار دهد. تنها در بخش آیین‌های محرم چشم، اجزاء فراوانی مانند علم‌بندان، علم‌برداری و اشعار آن، نخل بندی و نخل‌برداری، سنگ

۱. کویر، ص ۱۸.

زنی، حسن حسین و ... به چشم می خورد که حتی برخی از آنها از ستنهای کهن ایران باستان و آئین های سیاوشی نشأت گرفته است.

۴- بستری برای بوم گردی

چنانچه ملاحظه شد، عناصر حیاتی برای احیای بوم گردی درخشان چشم یعنی بافتار معماری سنتی، خانه های بالقوه تبدیل به منازل قابل استفاده برای بوم گردان، میراث جذاب تاریخی و جلوه های بکر طبیعی همگی شرایط ارزشمندی برای این منظور در چشم فراهم آورده است. افزون بر این شرایط، فرهنگی غنی اهالی محلی که ریشه در گذشته های درخشان سنت شهرنشینی این سرزمین دارد، همراه با خصوصیات اخلاقی برجسته، مهمان نوازی، درک عمیق از اهمیت احیای و بازشناساندن میراث فرهنگی و سرمایه آفرینی موطن خویش در میان ایشان، چشم را به محلی مناسب برای توسعه بوم گردی در خراسان تبدیل ساخته است.

افزون بر این، راههای مواصلاتی مناسب از سبزوار و داورزن به چشم که یکی از مسیر تاریخی باشتین و بر کرانه جاده تاریخی ابریشم می گذرد و دیگری از تاغزارهای زیبای دل کویر از اتوبان تهران- مشهد منشعب می شود و فاصله کمتر از یک ساعت تا فرودگاه سبزوار که اکثر روزهای هفته دارای یک یا دو سری از پروازهای رفت و برگشت به تهران است و همچنین فاصله ۷۵ دقیقه ای تا ایستگاه راه آهن خوشاب زمینه مناسبی برای ورود گردشگر و استفاده از شبهای زیبای کویر و شتر سواری بر کرانه کال شور سبزوار و استحصال نمک منحصر به فرد طبیعی در ایام تابستان را فراهم آورده است. بازی های بومی محلی و غذاهای خوشمزه روستا که همه با محصولات کشاورزی روستا و فراورده های دامی تهیه می شود و گویش زیبای فارسی سره اهالی روستا با واژگان دست نخورده که به فارسی دری بسیار نزدیک و سازوار است، خاطره ماندگاری را در ذهن گردشگران ماندگار خواهد کرد.

استقرار مرکز بهداشت و تجهیزات پزشکی مناسب، تامین امنیت همه جانبه روستا و گردشگران از سوی نیروی انتظامی مستقر در منطقه و امکانات مناسب جهت اقامت در خانه های سنتی و قدیمی روستا همراه با شیوه های سنتی و البته در سایه تمامی امکانات و تجهیزات مدرن، از دیگر توانمندیهای چشم در این زمینه به شمار می آید. گفتنی است که بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ شمسی، جمعیت چشم حدود ۲۰۰۰ نفر بوده است. هم اکنون این روستا جمعیتی حدود ۲۵۰۰ نفر را در خود جای داده است. جمعیت دانش آموزی، دانشجویی و اقشار فرهنگی و متخصص در زمینه های مختلف علمی و مدیران دولتی برآمده از این روستا نیز در مقایسه با روستاهای بخش و مناطق هم جوار قابل توجه و سرآمد است. استعدادهای طبیعی، تاریخی و فرهنگی کهن دیار چشم سبب شده از چندی قبل زمینه های مناسب و بسترهای مطلوبی برای بوم گردی فراهم آید و اقداماتی در راستای نهادینه سازی گردشگری و توسعه و آبادانی روستای چشم بر مبنای ظرفیت های بوم گردی و گردشگری فراهم آید که به اهم موارد آن اشاره می شود:^۱

۱. برگزاری مسابقات کشتی باجوچه شهرستان داورزن در گود کشتی چشم از سال ۱۳۹۴ و حضور گسترده پهلوانان و قهرمانان استانی و کشوری در تنها رویداد ورزشی فرا استانی شهرستان داورزن که همه ساله در ۱۲ فروردین برگزار و از شبکه استانی سیما پخش می شود.
۲. برگزاری نخستین تور کویرنوردی با حضور مرحوم پروفیسور پرویز کردوانی در آبان ماه ۱۳۹۳ و بررسی توانمندا و ظرفیتهای مغفول گردشگری کویر
۳. تشکیل ستاد توسعه آبادانی و گردشگری چشم با حضور مستمر و فعال فرهیختگان، دانش آموختگان و فعالان علمی و فرهنگی؛ برگزاری جلسات منظم ماهانه و مناسب های خاص برای جهت بخشی و برنامه ریزی امور گردشگری و برجسته سازی فعالیت های بوم گردی چشم در سطح شهرستان و استان از فروردین ۱۳۹۶.
۴. تنظیم قوانین و مقرراتی از سوی ستاد توسعه آبادانی و گردشگری با همکاری دهیاری و شورای اسلامی روستا در جلوگیری از ساخت و سازهای نامتناسب با بافت سنتی روستا.
۵. برگزاری تور بوم گردی یک روزه چشم و بازدید از اماکن تاریخی و بافت سنتی روستا و کال نمک با حضور اساتید و اعضای هیئت علمی دانشکده معماری و شهرسازی و گروه مرمت و باستان شناسی دانشگاه حکیم سبزووار در شهریور ۱۳۹۶
۶. تعریف طرح های تحقیقاتی برای مرمت و بازسازی ها بافتهای سنتی با همکاری دانشکده معماری دانشگاه حکیم سبزووار و برگزاری درس کارگاه مرمت آثار تاریخی دانشجویان آن دانشگاه در نیم سال نخست تحصیلی سال ۹۷-۹۶ در قالب ۱۵ جلسه در چشم

۱. برای مشاهده گزارش مصور تمامی این موارد در سایت بوم گردی و اطلاع رسانی روستای چشم به آدرس مراجعه کنید:
<http://cheshamnews.ir/?cat=48>

۷. برگزاری جلسات مستمر با ساکنان روستا درباره اهمیت و ضرورت توسعه بومگردی و توجه مردم جهت گرایش به این موضوع
۸. معرفی چند باب منزل مسکونی سنتی جهت اخذ مجوز اقامتگاه بومگردی از اداره میراث فرهنگی شهرستان.
۹. برگزاری جشن آیینی «آتش سره»^۱ در بهمن ماه ۱۳۹۶ در چشم و استقبال گسترده آیین دوستان از شهرستان های مجاور و حضور چشمگیر روسای ادارات و نهادها در این مراسم.
۱۰. برگزاری تور یک روزه بومگردی چشم در قالب یک گروه ۷۵ نفری از علاقه مندان شهرستان سبزوار در اردیبهشت ۱۳۹۷.
۱۱. برگزاری مدام و مستمر بازارچه بومی محلی و عرضه و فروش توانمندی ها و محصولات زراعتی و دامی در ایام نوروز تابستان و محرم برای بازدیدکنندگان و مسافران.
۱۲. حضور فعال و موثر در نمایشگاه توانمندی های روستاییان و عشایر کشور در اسفند ماه ۱۳۹۶ در برج میلاد تهران.
۱۳. تهیه چندین مستند با محور بومگردی و گردشگری از روستا و پخش از شبکه استانی سیمای خراسان رضوی که آخرین آن در قالب برنامه دشت بهشت در ۱۸ اردیبهشت سال جاری از شبکه استانی پخش شد.
۱۴. حضور اعضای محترم انجمن علمی تاریخ اسلام شعبه سبزوار و اعضای هیئت علمی دانشکده الهیات دانشگاه حکیم سبزواری و بازدید از اماکن تاریخی و بافت سنتی روستا در اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۷
۱۵. مرمت مسجد تاریخی چشم به همت اهالی و خیرین روستا به رسم میراث یاری با نظارت اداره کل میراث فرهنگی استان خراسان رضوی در سال ۱۴۰۰
۱۶. بهسازی و کف سازی کوچه های اطراف مسجد جامع روستا به رسم میراث یاری با نظارت اداره کل میراث فرهنگی استان خراسان رضوی در سال ۱۴۰۰

۵- نتیجه گیری

پژوهش حاضر به روشنی نشان می دهد که روستای چشم در استان خراسان رضوی، دارای بستر کالبدی و فکری لازم برای تبدیل شدن به یکی از مقاصد مطلوب گردشگری فرهنگی و بوم گردی در ایران است. در صورت رونق این فرایند، سرمایه های جلب شده از مسیر ورود و رونق گردشگری فرهنگی، افزون بر تاثیر مثبت خود در اقتصاد محلی این ناحیه، می تواند زمینه ای برای درک بهتر یکی از مناطق دارای معماری، طبیعت و فرهنگ شاخص شود و چرخه بازتولید سرمایه در خدمت این عناصر و تاثیر این عناصر در بازتولید مداوم سرمایه ناشی از حضور گردشگران، در نهایت به پایداری مطلوبی از توسعه در این ناحیه بیانجامد.

منابع

۱. بیهقی، ظهیر الدین ابوالحسن علی بن زید (۱۳۶۱)، تاریخ بیهقی، با تصحیح و تعلیقات احمد بهمنیار، مقدمه علامه قزوینی، انتشارات کتابفروشی فروغی.
۲. پادشاه، محمد (۱۳۶۳)، فرهنگ آندراج، چاپ دوم، زیر نظر دبیر سیاقی، انتشارات کتابفروشی خیام.
۳. شریعتی، علی. (۱۳۴۹). کویر. مشهد: شرکت انتشار.
۴. عمید، حسن (۱۳۸۹)، فرهنگ فارسی عمید، سرپرست تألیف و ویرایش: فرهاد قربانزاده، تهران: اشجع، چاپ نخست.
۵. محمدی، محمود (۱۳۸۶)، فرهنگ اماکن و جغرافیای تاریخی بیهقی (سبزوار)، سبزوار: نشر آژند، چاپ نخست.
۶. یاقوت حموی، شهاب الدین عبدالله یاقوت بن عبدالله (بی تا)، معجم البلدان، بیروت: دارصادر.

۱- روز پنجم بهمن که نخستین روز برپایی جشن های آتش است در روستاهای شهرستان داورزن به نام سره نام گذاری شده است. از این رو باید آیین «آتش سره» را به نام سبزوار بزرگ ثبت کرد و چون امروزه در جای دیگری برگزار نمی شود و خوشبختانه هم اکنون در روستای «چشم» شهرستان داورزن با شکوه هرچه بیش تر هر ساله در حال برگزاری است بایسته است برای ثبت این جشن نیاکانی در خراسان و با نام روستای چشم کوشش شود.

بررسی نقش امنیت در گردشگری مذهبی منطقه ثامن کلانشهر مشهد

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۳

کد مقاله: ۴۴۴۱۲

محمد رضا رخس ماه^{۱*}، علیرضا بیدخوری^۲

چکیده

امروزه گردشگری به عنوان یکی از پیشروترین فعالیت‌های در حال رشد دنیا و ابزاری برای افزایش درآمد ملی کشورها محسوب می‌شود. همچنین امنیت، از نیازها و ضرورت‌های پایدار فرد و جامع تلقی می‌شود که فقدان یا اختلال در آن، پیامدها و بازتاب‌های نگران‌کننده و خطرناکی به دنبال دارد. لذا پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش امنیت در گردشگری مذهبی منطقه ثامن شهر مشهد انجام شده است. منطقه ثامن یکی از مناطق ۱۳ گانه مشهد می‌باشد که در اطراف حرم مطهر رضوی قرار گرفته که بیشترین و با ارزش‌ترین آثار تاریخی و میراثی شهر مشهد در این منطقه وجود دارد. این تحقیق یک پژوهش کاربردی است و از نظر ماهیت و روش، توصیفی پیمایشی و ابزار اصلی آن پرسشنامه می‌باشد. ابزار مورد استفاده جهت تحلیل داده‌ها استفاده از نرم‌افزار Spss می‌باشد. نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها نشان داد ضریب همبستگی بین عوامل نظامی - انتظامی و عوامل کالبدی بر احساس امنیت گردشگران رابطه‌ی معناداری وجود دارد. ضریب همبستگی بین عوامل نظامی - انتظامی و عوامل اجتماعی که معادل (۰/۴۵۸) و سطح معناداری (۰/۰۰۰) بوده و بنابراین بین عوامل نظامی - انتظامی و اجتماعی رابطه‌ی معناداری وجود دارد. عوامل مؤثر در امنیت گردشگران در منطقه ثامن از نظر گردشگران کم‌رنگ بودن عوامل نظامی - انتظامی و عوامل اجتماعی است که با برنامه‌ریزی متولیان امر در منطقه ثامن بالأخص شهرداری و منطقه انتظامی ثامن این موارد قابل بهبود است.

واژگان کلیدی: نقش امنیت، گردشگری مذهبی، منطقه ثامن، کلان‌شهر مشهد

۱- کارشناسی ارشد گردشگری مذهبی موسسه آموزش عالی خردگرایان مطهر (نویسنده مسئول)
mohamadrezarokhashmah@gmail.com

۲- استادیار گروه گردشگری موسسه آموزش عالی خردگرایان مطهر

۱- مقدمه

امروزه گردشگری به عنوان یکی از پیشروترین فعالیت‌های در حال رشد دنیا و ابزاری برای افزایش درآمد ملی کشورها محسوب می‌شود (استعلاجی و همکار، ۱۳۹۰). گردشگری از عوامل اصلی توسعه پایدار در سطوح اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی است (پاپلی یزدی و همکاران، ۱۳۸۵) و به عنوان یکی از امیدبخش‌ترین فعالیت‌هایی است که از آن به عنوان گذرگاه توسعه یاد می‌کنند (سلطانی و همکار، ۱۳۸۹). این صنعت یکی از رشدیافته‌ترین صنایع نیمه‌ی دوم قرن بیستم می‌باشد و اغلب به عنوان کلید یا رمز رشد اقتصادی، چه در کشورهای توسعه یافته و چه در کشورهای در حال توسعه به کار گرفته می‌شود (ضرابی، ۱۳۹۰). با توجه به این امر، سیاست‌ها در زمینه‌ی گردشگری به این سمت معطوف شده تا بتواند زمینه حضور گردشگران بیشتری را در مقصد فراهم سازند، این مهم مستلزم ارائه خدمات و امکانات و شرایط ویژه‌ای است. یکی از این موارد وجود امنیت در حوزه مقصد است. امنیت از ارکان و شروط اولیه و بنیادی توسعه قلمداد می‌گردد و هر موضوعی که در جهت توسعه بالاخص از نوع پایدار قرار داشته باشد مسلماً با مقوله امنیت مرتبط خواهد بود. امنیت به عنوان مهمترین و زیربنایی‌ترین اصل در تدوین استراتژی توسعه گردشگری در جهان به شمار می‌آید. صنعت ظریف و پیچیده گردشگری ارتباط همه جانبه‌ای در سطوح ملی و منطقه‌ای داشته و هرگونه بروز ناامنی و به کارگیری خشونت در سطوح مختلف زبان‌های جبران‌ناپذیری به این صنعت وارد می‌سازد. بنابراین هر نوع ناامنی تهدیدی عمده برای گردشگری محسوب می‌شود (ضرابی و همکاران، ۱۳۸۹). به طور کلی تامین امنیت اجتماعی در جامعه، موجب تقویت امنیت ملی می‌گردد. زیرا مشارکت مردم با رضایت مندی و تکریم آنان توسط نیروی انتظامی، بسترهای لازم توسعه و رفاه در جامعه را فراهم می‌نماید. مجموعه‌ی این ملاحظات نشانگر اهمیت موضوع برای جامعه مردم سالار دینی ایران می‌باشد (کریمایی و همکاران، ۱۳۸۹). تامین امنیت اجتماعی از وظایف مهم نظام سیاسی و دولت به حساب می‌آید. حوزه و گستره امنیت اجتماعی، بستگی به تصویری دارد که نظام سیاسی از دولت و ساختار و هدف خود می‌دهد (ذوالفقاری، ۱۳۸۸).

۲- امنیت

امنیت، از نیازها و ضرورت‌های پایدار فرد و جامع تلقی می‌شود که فقدان یا اختلال در آن، پیامدها و بازتاب‌های نگران کننده و خطرناکی به دنبال دارد (ترابی و همکار، ۱۳۸۳). به طوری که انسان مدنی برای زندگی در جمع و دستیابی به مراتب بالای رشد نیازمند امنیت و آرامش خاطری است که با رشد و نمو جرایم و انحرافات زمینه‌های ناامنی و شکل گیری کج‌روی در سطح جامع بیشترین دلهره را ایجاد می‌کند (ساروخانی و همکار، ۱۳۹۰). نکته ای که باید به آن توجه شود نقش و اهمیت، وجود احساس امنیت، در بین افراد جامعه در بعد ذهنی در کنار وجود امنیت، در بعد عینی است و به همین دلیل، برخی از کارشناسان احساس امنیت را مقدم بر وجود عینی امنیت، معرفی می‌کنند (کرامتی، ۱۳۸۵). مازلو در طبق بندی هرم نیازهای اساسی انسان، نیاز به ایمنی را در طبقه دوم سلسله مراتب نیازها رتبه بندی نموده و امنیت، را شامل امنیت، شخصی در برابر جرائم، امنیت، مالی و شغلی، بهداشت، و سالم بودن، امنیت در برابر حوادث و ... قرار داده است (سام آرام، ۱۳۸۸).

۳- گردشگری

براساس تعریف سازمان جهانی گردشگری (WTO) گردشگری عبارت است از فعالیت‌های افرادی که برای استراحت، کار یا دلایل دیگر به خارج از محیط سکونت معمول خویش سفر کرده، حداکثر برای یکسال متوالی در آنجا اقامت کنند (پاپلی، ۱۳۸۷). بورکارت و مدلیک گردشگری را سفری موقتی و کوتاه معرفی می‌کنند که در آن گردشگر برای سیر و سیاحت به منطقه ای خارج از محل سکونت و کار خود می‌رود (کاظمی، ۱۳۹۲). تعریف سازمان جهانی جهانگردی از گردشگری چیزی فراتر از گذراندن معمول تعطیلات است. بر این اساس گردشگری شامل کلیه فعالیت‌هایی است که گردشگران انجام می‌دهند و ایشان کسانی هستند که به قصد گذراندن اوقات فراغت، کسب و کار و اهداف دیگر مدتی کمتر از یک سال متوالی را در سفر و اقامت خارج از اقامتگاه معمول خود می‌گذرانند (رنجریان و همکار، ۱۳۹۱).

۴- گردشگری مذهبی

بر اساس نظر رینشید (۱۹۹۲) گردشگری مدرن با تورهای بزرگ مذهبی آغاز شد که توسط فردی به نام توماس کوک در نیمه قرن ۱۹ انجام شد. در یک تعریف کلی می‌توان گردشگری مذهبی را گونه‌ای از گردشگری دانست که شرکت کنندگان در آن دارای انگیزه‌های مذهبی (منحصراً و یا به صورت ترکیب با سایر انگیزه‌ها) هستند که از اماکن مقدس نظیر کلیساها، مساجد، مقابر، امازده‌ها و نظایر آنها بازدید می‌کنند. با توجه به تعریف بالا، ما در این زمینه با دو دسته مختلف از گردشگران روبه رو هستیم.

دسته اول کسانی که از اماکن مقدس دین خود بازدید می‌کنند مانند مسلمانانی که به زیارت اماکن مقدس خود نظیر کعبه، عتبات عالیات و یا سایر اماکن متبرکه می‌روند و دسته دوم کسانی که از اماکن مقدس سایر ادیان دیدن می‌کنند به عنوان مثال افراد زیادی وجود دارند که مسیحی نبوده اما از کلیساهای نقاط مختلف بازدید می‌کنند و یا مسیحیانی که به دیدن معابد بودایی‌ها یا سایر ادیان می‌روند. توریسم مذهبی عبارت است از بازدید گردشگران (با تعریف ویژه جهانگردی) از اماکن مقدس نظیر زیارتگاه‌ها، مقابر، امامزاده‌ها و نظایر آنها (آقاجانی و همکار، ۱۳۹۴).

ویژگی‌های خاص گردشگری مذهبی که آنرا از سایر انواع گردشگری متمایز می‌سازد عبارتند از:

۱- انگیزه و هدف مشابه در تمامی سفرهای مذهبی و زیارتی در کلیه ادیان و مذاهب جهان که همان تزکیه نفس و تقرب الهی است.

۲- انعطاف پذیری بالا و قابلیت استمرار در شرایط رکود اقتصادی

۳- قابلیت ترکیب با سایر انواع گردشگری

۴- کم هزینه بودن سفرهای مذهبی و زیارت

در دهه‌های اخیر افزایش گردشگر و زائر حريم رضوی باعث شده جریان زندگی اجتماعی و روزمره کلانشهر مشهد در هر لحظه از زمان و مکان در حوزه فضاهای عمومی، فرهنگی، تفریحی، معنوی و توسعه شهری بخشی از جریان زندگی روزمره مجاوران و میزبانان باشد. همچنین براساس یافته‌های تحقیقات مختلف در زمینه احساس ناامنی در جوامع شهری بالاخص کلانشهرها نسبت به بافت‌های کوچک می‌توان عوامل اجتماعی و جامعه شناختی ناامنی مسافران را مورد ارزیابی قرار داد. در چنین شرایطی در مشهد به عنوان دومین کلانشهر جامعه و پایتخت معنوی ایران مطالعه احساس امنیت گردشگران و مسافران به عنوان یک مسئله اجتماعی تلقی شود و نیاز به مطالعات میدانی و تحقیق در این زمینه را می‌طلبد. در راستای پاسخ به هدف مذکور سوالات فرعی زیر مطرح می‌شود:

- میزان رضایت گردشگران از نقش عوامل برقرار کننده امنیت از جمله سپاه، نیروی انتظامی و بسیج در زمینه مسائل مرتبط با امنیت چه میزان است؟

- میزان رضایت گردشگران از نقش عوامل اجتماعی در زمینه مسائل مرتبط با امنیت چقدر است؟

در سال‌های اخیر مطالعات زیادی در ارتباط با امنیت و اثر آن بر گردشگری انجام شده است. مطالعات انجام شده در حوزه گردشگری و امنیت، ضرورت و اهمیت امنیت در گردشگری را به خوبی مشخص می‌کند. به عنوان نمونه کوپر و همکاران (۲۰۰۰) پژوهشی با عنوان " اصول و عمل در گردشگری " به امنیت اجتماعی و تأثیراتی که گردشگری بر جامعه میزبان دارد و بالعکس را بررسی کرده و اشاره دارد که از مهمترین مسائلی که باید مورد پژوهشگران قرار گیرد و مهمترین مقصدهایی که روند گردشگری جهان را در دهه های گذشته تحت تأثیر قرار داده مناطق شهری است. رشد سفرهای کوتاه مدت این مقصد هارا به یکی از اصلی ترین مناطق گردشگری تبدیل کرده و عدم وجود امنیت اجتماعی خود را در کاهش میانگین سفر گردشگران در بیشتر مقصدهای دنیا نشان داده است. کاراکوس و همکاران (۲۰۱۰) در تحقیقی تحت عنوان "تبیین عوامل موثر بر احساس امنیت اجتماعی روستایان مطالعه موردی: ترکیه" که در این تحقیق سعی در تبیین عوامل موثر بر احساس امنیت اجتماعی نموده اند. جامعه آماری تحقیق ۶۷۱۳ نفر از روستاهای ترکیه بود که به صورت تصادفی انتخاب شد. نتایج تحقیق نشان داد بین احساس امنیت و متغیرهای سن ، تحصیلات، مالکیت خانه، رضایت از همسایگان، اجرای قانون ارتباط مثبت و با متغیرهای جنسیت، درآمد، قربانی جرم بودن، سکونت در شهر ارتباط منفی مشاهده شد. همچنین راب (۲۰۱۶) به بررسی اهمیت امنیت در توسعه گردشگری پرداخت. در این پژوهش نشان داده شد که موفقیت و رشد پایدار گردشگری در گرو عملکرد مناسب چرخه گردشگری و عناصر و فاکتورهای متعددی است که روی هم رفته سامانه گردشگری را تشکیل می‌دهند. این مولفه ها هریک در سامانه مذکور اهمیت خاصی داشته و با سایر مولفه ها ارتباط تنگاتنگی دارند. یکی از مهمترین این فاکتورها که رونق و توسعه گردشگری در گرو آن است امنیت گردشگران و مقصدهای گردشگری است. در توسعه گردشگری عوامل متعددی تأثیر گذار هستند که امنیت شاخص ترین عامل گسترش گردشگری است. رضادوست و همکاران (۱۳۹۲) به این نتیجه رسیدند که توسعه صنعت گردشگری در ایران نیازمند اقدامات اساسی و زیربنایی است و امنیت وجود دارد ولی با توجه به تبلیغات منفی علیه ایران احساس امنیت کمتر احساس می‌شود. علاوه بر این واعظی (۱۳۹۲) دریافت که عملکرد نیروهای پلیس و فرهنگ مردم بومی رابطه معناداری با احساس امنیت گردشگران دارد و هرچه گردشگران از برخورد مردم بومی رضایت داشته باشند بیشتر احساس امنیت میکنند. همچنین حیدرنژاد و همکاران (۱۳۹۴) به این نتیجه رسیده اند که احساس امنیت گردشگران در منطقه چابهار متوسط به بالا است و میزان احساس امنیت در بین سنین مختلف متفاوت است ولی در بین زنان و مردان تفاوت زیادی در احساس امنیت وجود ندارد و به ازای یک واحد افزایش در احساس امنیت ۵۷ واحد، تمایل برای سفر مجدد گردشگران به نواحی مرزی افزایش پیدا می کند.

۵- روش پژوهش

روش تحقیق از لحاظ هدف یک پژوهش کاربردی است و از نظر ماهیت و روش، توصیفی پیمایشی می‌باشد. ابزار اصلی تحقیق، پرسش نامه محقق ساخته است که روایی آن توسط استاد راهنما انجام شد. با توجه به اطلاعات به دست آمده از داده‌های وارد شده در SPSS میزان الفای کرون باخ ۰/۹۱۷ به دست آمده است که نشان دهنده پایایی عالی پرسشنامه می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه از بین حدود یک میلیون و صد هزار زائر، ۸۵۰ عدد هتل و هتل آپارتمان، تعداد ۴۶۰۰ کسبه و تعداد ۲۱ نفر از نخبگان منطقه ثامن در حوزه‌های مختلف علمی، فرهنگی و ... با استفاده از جدول مورگان اقدام شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از نرم افزار Spss بهره گرفته شد.

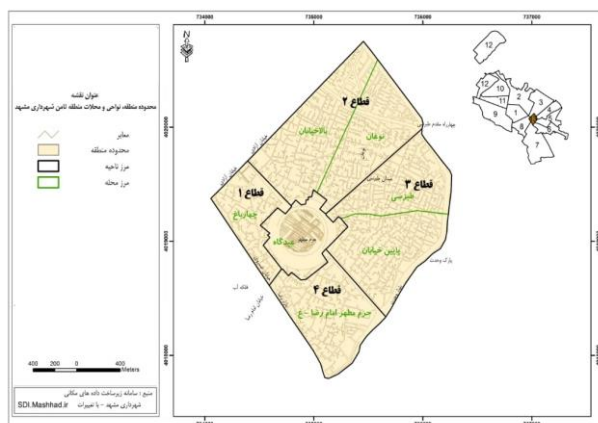
جدول ۱- جدول جامعه آماری در منطقه ثامن شهر مشهد

	جامعه آماری	تعداد کل (نفر/عدد)	نمونه آماری محاسبه شده بر اساس جدول مورگان	نمونه آماری بر اساس روش گلوله برفی
۱	تعداد زائران در ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۰	۱/۱۰۰/۰۰۰	۳۸۴	۶۵
۲	تعداد هتل ها و سوئیت آپارتمان ها	۸۵۰	۲۶۵	۲۴
۳	تعداد کسبه و بازاریان	۴۶۰۰	۳۵۵	۳۵
۴	تعداد نخبگان در حوزه های مختلف علمی، فرهنگی و محدوده	۲۱	۱۹	۱۹
	جمع کل	۱/۱۰۵/۴۷۱	۱۰۲۳	۱۴۵

۶- قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهر مشهد محدوده ای با وسعت ۳۲۸ کیلومترمربع را به خود اختصاص داده است این شهر براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ دارای ۳,۳۷۲,۶۶۰ نفر جمعیت بوده است که سهم استان از جمعیت کشور ۷,۷ درصد و سهم مشهد ۵۰,۸ درصد است. مشهد دومین شهر پرجمعیت ایران و همچنین به عنوان دومین شهر مذهبی دنیا می‌باشد که در شمال شرقی استان خراسان رضوی قرار دارد (بر اساس آمارنامه سال ۱۳۹۸). این شهر در سال ۱۳۸۸ رسماً به عنوان «پایتخت معنوی ایران» انتخاب و در سال ۲۰۱۷ به عنوان «پایتخت فرهنگ اسلامی» برگزیده شده است. شهر مشهد بر اساس آمارنامه سال ۱۳۹۸ دارای ۱۳ منطقه و ۱۷۰ محله می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

منطقه ثامن یکی از مناطق ۱۳ گانه مشهد می‌باشد که در اطراف حرم مطهر رضوی قرار گرفته که مساحتی در حدود ۳۵۶ هکتار را در بر گرفته است. مساحت منطقه ثامن با احتساب حرم مطهر رضوی ۳۶۶ هکتار می‌باشد که سهمی معادل یک درصد از وسعت شهر را شامل می‌شود (رضوانی، ۱۳۸۴). این منطقه به لحاظ موقعیت و شرایط خاص دارای بیشترین تشکلهای مذهبی، مدارس و حوزه‌های علمیه، دفاتر مراجع تقلید، مساجد و حسینیه‌ها می‌باشد به گونه ای که در کلیه کوچه‌ها و معابر چندین نهاد مذهبی قابل مشاهده است. همچنین بیشترین و باارزش ترین آثار تاریخی و میراثی شهر مشهد در این منطقه وجود دارد. آثار باارزشی با کاربری‌های متنوعی شامل مسکونی، آموزشی، فرهنگی مذهبی، بهداشتی، تجاری و ... می‌باشد (حنائی جوان، ۱۳۸۸).

نقشه (۱): منطقه ثامن شهر مشهد

منطقه ثامن، هسته درحال تخریب یکی از بزرگ‌ترین شهرهای مذهبی جهان است. درتقابل با گستره کلانشهری مشهد، این منطقه حالتی مخروبه گرفته و به محله‌ای فقیرنشین تبدیل شده است. محدوده بافت، الگویی کم و بیش شعاعی دارد که بدون طرحی از پیش تعیین شده و با گذرهای پیچ درپیچ پدید آمده و بافتی روستایی را در قسمت مرکزی شهر به نمایش گذاشته است که به دلایل قدمت، عرض کم گذرها، مشکل‌های سرویس دهی، کمبود تأسیسات زیربنایی و بسیاری مسائل دیگر، در زمینه امکانات شهری با معضل‌های بسیاری روبه رو است (شرکت عمران و مسکن سازان ثامن، ۱۳۹۰). شکل ۱ نقشه منطقه ثامن در شهر مشهد را نشان می‌دهد.

۷- یافته های توصیفی پژوهش

آمار توصیفی نشان می‌دهد که وضعیت جنسیت زائر مرد منطقه ثامن با فراوانی ۴۷ (۷۲٫۳ درصد) نسبت به زن با فراوانی ۱۸ (۲۷٫۷ درصد)، وضعیت جنسیت اصناف پاسخ دهنده ۳۱ مرد (۸۸٫۶ درصد) در مقابل ۴ زن (۱۱٫۴ درصد)، هتل و هتل آپارتمان ها نشان دهنده این است که پاسخ دهندگان صد درصد مرد با فراوانی ۲۴، وضعیت جنسیت نخبگان پاسخ دهنده مرد با فراوانی ۱۷ (۸۱ درصد) نسبت به زن با فراوانی ۴ (۱۹ درصد) بیشترین فراوانی را دارا می‌باشند. همچنین از نظر رده‌های سنی نیز که بیشتر زائرین پاسخ دهنده در رده سنی ۲۰-۳۰ سال (۳۳٫۸ درصد) و سپس رده سنی ۳۰-۴۰ (۳۰٫۸ درصد)، اصناف پاسخ دهنده رده سنی ۲۰-۳۰ سال (۴۲٫۹ درصد) و سپس ۴۰-۵۰ سال (۲۵٫۷ درصد)، هتل و هتل آپارتمان داران پاسخ دهنده در رده سنی ۴۰-۵۰ سال با فراوانی ۹ (۳۷٫۵ درصد) و در ارتباط با پاسخ دهندگان نخبه وضعیت گروه سنی ۳۰-۴۰ سال (۴۷٫۶ درصد) بیشترین فراوانی را دارا بودند. میزان تحصیلات پاسخگویان در این تحقیق به ۵ طبقه تقسیم بندی شده است که به ترتیب ۱- زیر دیپلم ۲- دیپلم ۳- فوق دیپلم ۴- کارشناسی ۵- کارشناسی ارشد و بالاتر می‌باشد. تعداد پاسخگویان زائر د دیپلم با فراوانی ۲۳ (۳۵٫۴ درصد)، پاسخگویان اصناف نیز تحصیلات طبقه دیپلم با فراوانی ۱۷ (۴۸٫۶ درصد)، با هتل و هتل آپارتمان ها طبقه تحصیلات کارشناسی با فراوانی ۹ (۳۷٫۵ درصد)، نخبگان دو طبقه کارشناسی و کارشناسی ارشد و بالاتر هر کدام با فراوانی ۱۰ (۴۷٫۶ درصد) بیشترین آمار را دارا هستند. از نظر وضعیت تاهل زائران با فراوانی ۴۳ نفر (۶۶٫۲ درصد)، اصناف (کسبه) با فراوانی ۲۱ نفر (۶۰ درصد) متاهل و ۱۴ نفر (۴۰ درصد) مجرد، هتل و هتل آپارتمان داران منطقه با فراوانی ۲۱ نفر (۸۷٫۵ درصد) متاهل و در نهایت نخبگان ۱۵ نفر (۷۱٫۴ درصد) متاهل هستند. با توجه به آمار ارائه شده بایستی اینگونه بیان کرد که چهار متغیر جنس، سن، تحصیلات و وضعیت تاهل از توزیع نسبتاً مناسبی برخوردار بوده و این توزیع مناسب در دقت و پاسخ‌دهی به سوالات تاثیرگذار است چرا که گردشگران با سطح تحصیلات و رده‌های سنی مناسب، نسبت به موضوع و مساله مطرح شده آگاهی بهتری دارند و به سوالات با دقت و آگاهی بالاتری پاسخ می‌دهند.

۷-۱- یافته‌های تحلیلی

نتایج آزمون همبستگی پیرسون برای آزمون فرضیه اول در جدول (۱) گزارش شده است. با توجه به ضریب همبستگی بین عوامل نظامی-انتظامی و عوامل کالبدی که معادل (۰/۶۲۳) و سطح معناداری (۰/۰۰۰) می‌باشد، فرض صفر مبنی بر اینکه "بین نقش عوامل نظامی، انتظامی و کالبدی بر احساس امنیت گردشگران در منطقه ثامن رابطه‌ی معناداری وجود ندارد" رد می‌شود لذا با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت بین نقش عوامل نظامی، انتظامی و کالبدی بر احساس امنیت گردشگران در منطقه ثامن رابطه‌ی معناداری وجود دارد. آزمون همبستگی پیرسون نشان داد که بین عوامل نظامی-انتظامی و کالبدی همبستگی وجود دارد، جهت رابطه مثبت است و همبستگی بدست آمده در حد قوی است.

همچنین نتایج آزمون همبستگی پیرسون برای آزمون فرضیه دوم نیز در جدول (۲) گزارش شده است. باتوجه به ضریب همبستگی بین عوامل نظامی-انتظامی و عوامل اجتماعی که معادل (۰/۴۵۸) و سطح معناداری (۰/۰۰۰) می‌باشد، فرض صفر مبنی بر اینکه "بین نقش عوامل نظامی، انتظامی و اجتماعی بر احساس امنیت گردشگران در منطقه ثامن رابطه‌ی معناداری وجود ندارد" رد می‌شود لذا با ۹۵٪ اطمینان می‌توان گفت بین نقش عوامل نظامی، انتظامی و اجتماعی بر احساس امنیت گردشگران در منطقه ثامن رابطه‌ی معناداری وجود دارد. آزمون همبستگی پیرسون نشان داد که بین عوامل نظامی-انتظامی و اجتماعی همبستگی وجود دارد، جهت رابطه مثبت است و همبستگی بدست آمده در حد متوسط است. یافته های تحلیل استنباطی نشان می‌دهد که بین عوامل نظامی-انتظامی، کالبدی، اجتماعی، اقتصادی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد.

جدول ۱: نتیجه آزمون همبستگی پیرسون بین متغیرهای عوامل نظامی، انتظامی و کالبدی

متغیر	انحراف معیار $\pm$ میانگین	ضریب همبستگی	مقدار P-value
عوامل نظامی- انتظامی	$3/73 \pm 0/79$	۰/۶۲۳	۰/۰۰۰
کالبدی	$3/79 \pm 0/78$		

جدول ۲: نتیجه آزمون همبستگی پیرسون بین متغیرهای عوامل نظامی، انتظامی و اجتماعی

متغیر	انحراف معیار $\pm$ میانگین	ضریب همبستگی	مقدار P-value
عوامل نظامی- انتظامی	$3/73 \pm 0/79$		

۸- نتیجه گیری

گردشگری یکی پردرآمدترین صنایع جهان محسوب می‌شود و در کشورهای پیشرفته و صنعتی توسعه گردشگری موجب تنوع درآمدها و در کشورهای درحال توسعه فرصتی برای صادرات است. گردشگری به عنوان عاملی برای یکپارچگی و اتحاد کشورها، مذاهب و نژادهای مختلف نیز محسوب می‌شود. امنیت و گردشگری، پارامترهای یک معادله هستند که نسبتی مستقیم با هم دارند. یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد که عوامل نظامی-انتظامی شامل نزدیکی به کلاتری‌ها و کیوسک‌های نیروی انتظامی، حضور فعال عوامل انتظامی و بسیج در منطقه ثامن جهت برقراری امنیت، تعداد و حضور عوامل گشتی نظامی انتظامی در ایجاد امنیت در منطقه ثامن، سرعت عمل نیروهای نظامی انتظامی در رسیدگی به شکایات و گزارشات، نحوه برخورد عوامل نظامی انتظامی (ادب، متانت، خوشرویی و ...) را داراست. در نهایت مهمترین عوامل موثر در امنیت گردشگران در منطقه ثامن از نظر گردشگران کم‌رنگ بودن عوامل نظامی- انتظامی و عوامل اجتماعی موثر بر امنیت میباشد که با برنامه ریزی متولیان امر در منطقه ثامن بالاخص شهرداری و منطقه انتظامی ثامن موارد فوق قابل ارتقاء و بهبود است به عنوان مثال تشکیل تیم های گشتی و رصد و جمع آوری مداوم عوامل محل امنیت و آرامش مردم و زائرین همچون ارادل و اوباش و متکدیان می‌تواند در بازدهی مثبت شاخص های فوق کاملاً موثر باشد.

۸-۱- پیشنهادات

- رفتار پلیس و عوامل گشتی (نظامی انتظامی) با گردشگران و افراد بومی باید طوری باشد که موجب احساس امنیت شود و نباید موجب سلب اعتماد افراد به نیروهای نظامی انتظامی شود.
- سرمایه گذاری در جهت ارتقاء آگاهی عمومی گردشگران از طریق بروشورها و اطلاعیه‌ها که موجب افزایش نسبت به خطرات و تهدیدهای احتمالی و برخورد با آنها شود و باعث افزایش احساس امنیت شود. به عنوان مثال: درج مکان های ثابت کلاتری‌ها، درج شماره‌های تماس با عوامل نظامی انتظامی مرتبط و ...
- انجام اقدامات زیر ساختی بهبود فضای شهری از جمله بهبود نورپردازی‌های خیابان‌ها و کوچه‌ها، تعریض کوچه‌های باریک، ایجاد شبستان‌های منتهی به حرم مطهر جهت تردد پیاده زوار و ...

منابع

۱. استعلاجی، علیرضا، مهناز الله قلی زاده (۱۳۹۰). "برنامه ریزی توسعه پایدار با تأکید بر گردشگری مطالعه موردی سرعین و روستاهای اطراف"، فصلنامه علمی- پژوهشی انجمن جغرافیای ایران دوره جدید، سال نهم، شماره ۳۰.
۲. آقاجانی، معصومه، سعید فراهانی فرد (۱۳۹۴). "گردشگری مذهبی و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی ایران)", مقاله ۳ شماره ۹، بهار ۹۴.
۳. آمارنامه مشهد (۱۳۹۸) "سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات، معاونت برنامه ریزی و توسعه"، مشهد.
۴. پاپلی یزدی، محمدحسین ومهدی سقایی (۱۳۸۵). "گردشگری (ماهیت و مفاهیم)", انتشارات سمت، تهران.
۵. پاپلی یزدی، محمد حسین (۱۳۸۷) "نظریه های شهر و پیرامون"، انتشارات سمت، تهران.
۶. ترابی، یوسف، آیت گودرزی (۱۳۸۳). "ارزش ها و امنیت اجتماعی"، دانشگاه علوم انتظامی، تهران.
۷. حنائی جوان، نفیسه (۱۳۸۸). "مدیریت شهری در بافت فرسوده (مطالعه ی موردی بافت فرسوده ی اطراف حرم)", پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد.
۸. حیدرنژاد، علی، قاسم قنبری و علی اکبر مجد (۱۳۹۴). "بررسی نقش احساس امنیت در توسعه گردشگری نواحی مرزی مطالعه موردی شهر مرزی چابهار"، چابهار.
۹. ذوالفقاری، حسین (۱۳۸۸). "پلیس، امنیت و حقوق شهروندی در چشم انداز ۱۴۰۴"، مجموعه میزگردهای همایش علمی پلیس امنیت و چشم انداز ۱۴۰۴، سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا.
۱۰. رضادوست، صادق، خدیجه بابایی و علیرضا نجفی (۱۳۹۲). "نقش پلیس در امنیت گردشگری در ایران"، نشریه نیروی انتظامی.
۱۱. رضوانی، علیرضا (۱۳۸۴) "در جستجوی هویت شهر مشهد"، وزارت مسکن و شهرسازی مشهد.
۱۲. رنجریان، بهرام، محمد زاهدی (۱۳۹۱). "شناخت گردشگری"، نشر چهار باغ، اصفهان.
۱۳. ساروخانی، باقر، فاطمه هاشم نژاد (۱۳۹۰). "بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی (مولفه های آن) و احساس امنیت اجتماعی در بین جوانان شهری"، فصلنامه جامعه شناسی مطالعات جوانان، سال دوم، شماره دوم.

۱۴. سام آرام، عزت الله (۱۳۸۸). "بررسی رابطه سلامت اجتماعی با تاکید بر رهیافت پلیس جامعه محور"، فصلنامه علمی، پژوهشی انتظام اجتماعی، سال اول، شماره ۱.
۱۵. سلطانی، زهرا، هدایت الله نوری (۱۳۸۹). "ارزیابی توان محیطی شهرستان خوانسار به منظور توسعه توریسم"، فصلنامه پژوهش های جغرافیایی، شماره ۹۹.
۱۶. شرکت عمران ومسکن سازان ثامن (۱۳۹۰). مشهد.
۱۷. ضرابی، اصغر، مهدی زنگنه (۱۳۸۹). "جایگاه امنیت اجتماعی در توسعه پایدار گردشگری با تاکید در ایران"، مجموعه مقالات همایش منطقه ای توریسم.
۱۸. ضرابی، اصغر، صدیق اسالمی پریخانی (۱۳۹۰). "سنجش تأثیرات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی زیست محیطی توسعه گردشگری (مطالعه موردی شهرستان مشکین شهر)"، پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۵.
۱۹. کاظمی، مهدی (۱۳۹۲). "مدیریت گردشگری"، چاپ پنجم، انتشارات سمت، تهران.
۲۰. کرامتی، مهدی (۱۳۸۵). "بررسی میزان احساس امنیت اجتماعی در بین شهروندان کشور"، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، سال دوم، شماره ششم و هفتم.
۲۱. کریمایی، علی اعظم، محسن مرادیان و علی عباسی (۱۳۸۹). "نقش نیروی انتظامی در تأمین امنیت اجتماعی. پژوهش های دانش انتظامی"، سال دوازدهم، شماره دوم.
۲۲. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). "نتایج آمارگیری از گردشگران ملی سال ۱۳۹۵"، سالنامه آماری کشور.
۲۳. واعظی، هما (۱۳۹۲). "بررسی عوامل موثر بر احساس امنیت گردشگران شهر سرعین"، اولین کنگره بین المللی زمین و هوای پاک.

24. Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., Fyall, A., & Wanhill, S. (2005). *Tourism: Principles and practice*. Pearson education.
25. Karakus, O., McGarrell, E. F., & Basibuyuk, O. (2010). Fear of crime among citizens of Turkey. *Journal of Criminal Justice*, 38(2), 174-184.
26. Rab-Przybyłowicz, J. (2016). *Medical tourism: Theoretical considerations*. *Studia Periegetica*, 16, 13-31.
27. Rinschede, G. (1992). Forms of religious tourism. *Annals of tourism Research*, 19(1), 51-67.
28. WTO. (1994). *Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry*. Madrid: World.Tourism Organization.

فصلنامه علمی پژوهش‌های
گردشگری و توسعه پایدار
www.TRSD.ir
ISSN: 2645-4866

پژوهش‌های گردشگری و توسعه پایدار

نشانی: کرج، آزادگان، ابتدای بلوار مطهری،
خیابان شهید سبحانی، پلاک ۴۸، واحد ۴
کد پستی: ۳۱۴۳۹۵۳۵۹۵

۰۲۱۳۳۲۰۲۴۸۷
۰۲۶۳۴۴۵۳۱۳۱
www.TRSD.ir